

*Pomagamy
sobie
w pracy*

ROK XXIV   NR 2   1979

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
IM. EMANUELA SMOŁKI W OPOLU

POMAGAMY SOBIE W PRACY

półrocznik instrukcyjno-metodyczny

Rok XXIV

nr 2

1979

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Emanuela Smołki w Opolu

Redaguje kolegium w składzie: Ireneusz Chudy — przewodniczący,
Joanna Czarkowska-Pasierbińska — sekretarz, Mieczysław Faber,
Krystyna Głęb, Janina Kościów, Anna Kozłowska-Kwaśnicka,
Krystyna Krawczyk.

Projekt okładki — Janusz Miynarski

Wrócę do Polski i znów będą wrześnie,
będą spadały z drzew grusze i sliwy,
w niebo popatrzę i będzie boleśnie:
pod słońcem września nie będę szczęśliwy.

To słońce stało ponad horyzontem,
błogosławiąc wrogim samolotem,
to słońce biło nas żelaznym frontem,
dział hukiem, czołgów złowrogim łoskotem.

A czołgi w bagnach wyschniętych nie grzęzły,
szły armie, szybsze niżli polski piechur,
bomby waliły w kolejowe węzły,
płonęły miasta, rzucane w pośpiechu,
szli Niemcy...

Któż to niegdyś wstrzymał słońce?
Czemu nie zgasio nad warszawską bitwą?
Ono świeciło — okrutne, palące —
w oczy żołnierza, który trwał i wytrwał.
Słońce wspaniałe!... Słońce nad Warszawą,
nad Westerplatte, nad Helem, nad Kutnem,
wschodzące krwawo, zachodzące krwawo,
nie nasycone widokiem okrutnym!

I już go odtąd nie ujrzę inaczej
niż w krwi oparach, brzemienne przekleństwem,
w dymach ze stosu męstwa i rozpaczy,
rozpaczą krwawe i promienne męstwem.

O słońce! Słońce września! Miną lata,
zdeplany będzie przez Prawo leb węża,
może we wrogu odnajdziemy brata,
może sercami będziemy zwyciężać,

może tak będzie. Ale słońce Września,
dni naszej chwały i krwi, i cierpienia,
przeklęte będzie w legendach i w pieśniach,
aż nowe wzrosną po nas pokolenia.

(Władysław Broniewski „Słońce Września”)

Władysława Gromek

W czterdziestą rocznicę wybuchu drugiej wojny światowej

montaż publicystyczny

NARRATOR:

Druga wojna światowa, zapoczątkowana 1 IX 1939 r. agresją hitlerowską Niemiec na Polskę miała swe źródła w niepokamowanych dążeniach państw imperialistycznych, a szczególnie Niemiec do zdobycia panowania nad światem i jego kolejnego podziału przy użyciu wszystkich dostępnych metod i środków — drogą agresji zbrojnej, gwałtu, grabieży i masowego ludobójstwa. Szczególną groźbą dla pokoju światowego stanowiły odwetowe i rewizjonistyczne dążenia Niemiec, które po przegranej wojnie 1914—1918 podjęły wysiłki, zmierzające do złamania postanowień traktatu wersalskiego i do odbudowy potencjału wojennego kraju. Przewrót faszystowski, dokonany przez partię hitlerowską i objęcie przez Hitlera urzędu kanclerza Rzeszy w dniu 30 I 1933 r. przyspieszyły ich militaryzację i przybliżyły niebezpieczeństwo wybuchu wojny.

12 III 1838 r. Niemcy dokonały aneksji Austrii, na początku października tegoż roku zajęły Sudety i podporządkowały sobie Słowację. 15 III 1939 anektowały Czechy i Morawy, a 21 marca 1939 r. Hitler wysunął oficjalnie polityczne i terytorialne żądania wobec Polski. Niemcy wkroczyły w pełną i coraz bezwzględniejszą realizację hitlerowskiego programu „Lebensraum” na wschodzie.

LEKTOR I:

Angielski „Times” pisze:

„Lebensraum nie jest niczym innym jak nowoczesną terminologią niemiecką, oznaczającą po prostu podbój. Gdziekolwiek Niemcy stanowią choćby znikomą mniejszość, jest to w ich oczach obszar

niemiecki. Wobec tego każdy kraj, posiadający kolonistów niemieckich — a wszystkie kraje ich posiadają — musi obawiać się agresji Rzeszy pod pretekstem niezadowolenia mniejszości”.

NARRATOR:

Najbardziej narażona na tego rodzaju podstęp stała się w tym czasie Polska.

LEKTOR II:

Polska Zachodnia: „Rzesza prowadzi od szeregu miesięcy agresywną politykę w stosunku do Rzeczypospolitej. Kampania prasowa, zawierająca groźne oświadczenia, systematyczne prowokowanie incydentów granicznych, wreszcie wzmagająca się koncentracja zmobilizowanych sił zbrojnych na granicy polskiej stanowią tego wyraźny dowód.

Ostatnio działania na terenie Wolnego Miasta zwrócone przeciwko niezaprzeczanym prawom i interesom Rzeczypospolitej oraz jawne pretensje terytorialne Niemiec w stosunku do Państwa Polskiego nie pozostawiają wątpliwości, że istnieje zagrożenie Rzeczypospolitej. Wszelkie próby akcji koalicyjnej... na rzecz pokoju... były stale przyjmowane przez rząd polski z pełną aprobatą, nie znalazły jednak dotychczas u rządu Rzeszy żadnego oddźwięku. Zbliżają się chwile, że działania dyplomatyczne, mające na celu utrzymanie pokoju mogą być przerwane.

Wówczas głos zabiorą siły zbrojne. Intencje Polski są pokojowe, ale działalność niemiecka na terenie Gdańska wytworzyła sytuację krytyczną, a okupacja Słowacji jest dalszym dowodem agresywnych zamiarów Rzeszy wobec Polski... Polska jest zwolenniczką regulowania wszystkich swych spraw drogą pokojową jednak żywotnych interesów swoich będzie bronić aż do zwycięstwa”.

NARRATOR:

Polska prasa codzienna donosi o coraz liczniejszych akcjach prowokacyjnych na granicy i działalności dywersyjnej agentów niemieckich na terenie całego kraju.

LEKTORZY I i II czytają na zmianę doniesienia prasy.

„Na granicy południowej napad od strony Słowacji. Na granicy śląskiej atak bandy dywersyjnej na zabudowania obok fabryki „Lignoza” w Szczygłowicach w powiecie rybnickim. Na granicy zachodniej zamknięcie przejść granicznych przez Niemcy. Na granicy Prus Wschodnich zabicie polskiego kawalerzysty.

Ostrzeliwanie statków na Wiśle.

Niemcy zablokowali konsulaty polskie w Morawskiej Ostrawie i Kwidzynie.

Konsul Generalny Niemiec w Katowicach czynnie współdziała z dywersantami i szpiegami.

Wybuch bomby na dwarcu w Tarnowie spowodował śmierć siedmiu osób.

Szosa między Gdańskiem a Gdynią zatarasowana zasiekami z drzew kolczastych.

Patrol niemiecki przekroczył granicę w pobliżu Nakła i zaatakował placówkę polską.

Dywersonanci niemieccy rzucili w nocy petardę do wnętrza budki granicznej na przejściu Radomno w powiecie Krotoszyn.

W ciągu nocy z dnia 29 na 30 i w ciągu godzin przedpołudniowych 30 sierpnia policja gdańska przystąpiła do usuwania siłą Polaków z mieszkań na terenie W. M. Gdańska. Nastąpił również cały szereg nowych aresztowań Polaków, przede wszystkim kolejarzy.

31 sierpnia gestapo zajęło dworzec gdański... Polscy urzędnicy kolejowi nie mogą wykonywać swoich funkcji. Dworzec został udekorowany flagami narodowo-socjalistycznymi.

W wyniku dochodzenia w sprawie podłożenia bomby w Katowicach... policja aresztowała m.in. obywatela niemieckiego inż. Herbuta Frenzla. W czasie śledztwa Frenzel wyjaśnił, że od kilkunastu dni przygotowywane były, na wyraźne polecenie niemieckich władz partyjnych na Śląsku i w porozumieniu z gestapo zamachy bombowe na obiekty mniejszości niemieckiej w województwie śląskim dla celów niemieckiej propagandy.

W dniach 31 sierpnia radiostacje niemieckie ok. godz. 23-ej ogłosiły wiadomość, jakoby ze strony polskiej powstańcy mieli zaatakować terytorium niemieckie, a nawet opanować na pewien czas radiostację w Gliwicach. P. A. T. stwierdza, że wiadomość ta jest jeszcze jednym więcej kłamstwem rozpuszczanym przez radiostacje niemieckie. Wypadek ten jest całkowicie zmyślony i nosi wszelkie cechy prowokacji."

NARRATOR:

Wyraźnie narastające zagrożenie kraju skłoniło władze Państwa Polskiego do zarządzenia powszechnej mobilizacji.

LEKTOR I:

Polska Zachodnia: Prezydent Rzeczypospolitej zarządził co następuje:

1) 1-ym dniem mobilizacji jest czwartek 31 sierpnia 1939 r. Następane dni liczą się kolejno jako 2-gi, 3-ci itd.

2) Powołuję do czynnej służby wojskowej oficerów, podchorążych, podoficerów, starszych szeregowców i szeregowców rezerwy oraz pospolitego ruszenia, podoficerów stanu spoczynku, zaliczonych do pomocniczej służby wojskowej bez względu na wiek, kategorię zdrowia i rodzaj broni, którzy otrzymali białe karty mobilizacyjne bez czerwonego paska...

3) Przebywający na urloпах oficerowie i podoficerowie służby stałej, podoficerowie i szeregowcy odbywający zasadniczą służbę wojskową mają bezzwłocznie powrócić do swych oddziałów...

4) Nie podlegają powołaniu do czynnej służby wojskowej ci, którzy posiadają białe karty mobilizacyjne z czerwonym pasem, niebieskie zaświadczenia mobilizacyjne... i ci, którzy nie otrzymali w ogóle kart mobilizacyjnych. Osoby korzystające z odroczenia odbycia służby wojskowej pozostają aż do dalszych zarządzeń w swych miejscach zamieszkania.

5) Winny niezgłoszenia się do czynnej służby wojskowej w myśl niniejszego obwieszczenia będzie ukarany według przepisów kodeksu karnego wojskowego, przewidującego — zależnie od kwalifikacji czynu — karę pozbawienia wolności do więzienia bezterminowego łącznie lub karę śmierci.

Warszawa, dnia 30 sierpnia 1939 r.

Minister Spraw Wojskowych.

NARRATOR:

Równolegle w ostatnich dniach sierpnia nasiliła się akcja dyplomatyczna głównie Wielkiej Brytanii, mająca na celu niedopuszczenie do wybuchu wojny. Następuje wymiana not i próby mediacji między Polską a Niemcami. Sytuacja zaostreża się jednak coraz bardziej i jest to jasne dla wszystkich rządów.

LEKTORZY I i II czytają na zmianę doniesienia agencji prasowych

29.08. Premier Wielkiej Brytanii Chamberlain:

Katastrofa jeszcze nie nadeszła. Nie mogę jednak powiedzieć, aby niebezpieczeństwo jej w jakikolwiek bądź sposób zostało zmniejszone.

Daily Express: 1) Rokowania pomiędzy Polską a Niemcami mogą się odbywać tylko pod warunkiem zupełnego równouprawnienia bez żadnych pogroźek i nacisku.

2) Anglia proponuje międzynarodowe „Zawieszenie broni”, aby rokowania mogły się odbywać w atmosferze większego spokoju.

Daily Telegraph: Nota kanclerza Hitlera z 30. VIII nie różniła się wiele od poprzednich. Podkreśliła pragnienie dobrych stosunków angielsko-niemieckich, lecz wysuwała żądania przyłączenia do Niemiec znacznych obszarów Polski. W ciągu ostatnich dni Hitler dawał do zrozumienia, że załatwienie sporu z Polską musi być przeprowadzone z jak największym pośpiechem. Rząd angielski powiadomił natychmiast o treści noty rząd polski.

Daily Herald: Odpowiedź Anglii jest niezwykle stanowcza. Jakakolwiek będzie decyzja Hitlera, gwarancje Anglii i Francji dla Polski pozostają niewzruszone. Droga do pokoju jest otwarta dla Hitlera, lecz nie do pokoju narzuconego.

New York Herald Tribune: Sfery rządzące w Niemczech nie znają żadnych skrupułów i stosują metody gangsterów w polityce. Historia świata nie znała dotychczas podobnych władców. Kanclerz Hitler zerwał wszelkie układy, które podpisał z Anglią, Francją i Polską. Biada rządowi, który wycofując swych żołnierzy z okopu, umożliwiłby Hitlerowi jeszcze jedno małe i łatwe zwycięstwo.

NARRATOR:

Nadchodzi wreszcie pamiętny dla świata i ludzkości dzień 1 września 1939 roku.

LEKTOR I:

Express Poranny, 1 września 1939 r.: Nikczemność, która przerodzi świat. Dokumenty bandytyzmu politycznego Niemiec w 16 haniebnych punktach „Propozycji” dla Polski.

Niemieckie Biuro Informacyjne w Berlinie ogłosiło 31. VIII wieczorem komunikat w sprawie wymiany not między Niemcami i W. Brytanią w dniach 28, 29 i 30 sierpnia. Rząd brytyjski w nocy z 28 sierpnia oświadczył gotowość pośrednictwa w rokowaniach między Niemcami a Polską... Rząd niemiecki w swej odpowiedzi z 29 VIII, mimo swej sceptycznej opinii co do woli ze strony rządu polskiego dojsca w ogóle do porozumienia, oświadczył gotowość przyjęcia w interesie pokoju angielskiego pośrednictwa. Rząd Rzeszy oświadczył gotowość przyjęcia do 30. VIII wieczorem pełnomocnika rządu polskiego z założeniem, że ten będzie miał pełnomocnictwo... do zawierania układów... Kanclerz oraz rząd Rzeszy czekali na próżno przez 2 dni. W tych warunkach rząd niemiecki jest zdania, że propozycje jego zostały praktycznie odrzucone i uważa za wskazane podać do publicznej wiadomości podstawy do układów, o których brytyjski ambasador został powiadomiony przez ministra spraw zagranicznych Rzeszy von Ribbentropa. Komunikat wspomina o naprężonych stosunkach polsko-niemieckich, dowodząc, że przyczyny tego rozwoju wypadków leżą w układzie granic wyznaczonych przez traktat wersalski i rzekomo niesprawiedliwym traktowaniu mniejszości...

Propozycje, złożone przez ministra Ribbentropa rządowi brytyjskiemu są następujące:

- 1) Gdańsk powraca natychmiast do Rzeszy.
- 2) Obszar Pomorza... aż do linii Kwidziń-Grudziądz-Chełmża-Bydgoszcz (łącznie z tymi miastami) rozstrzygnie sam w sprawie swej przynależności do Niemiec czy Polski.
- 3) W tym celu zostanie przeprowadzony plebiscyt. Prawo do głosowania będą mieli wszyscy Niemcy i Polacy, którzy w dniu 1 I 1918 r. zamieszkiwali na tym obszarze, albo do tego dnia tam się urodzili. Niemcy wyparci z tego obszaru powrócą, celem dokonania głosowania. Dla zapewnienia bezstronnego głosowania zostanie wymieniony obszar podporządkowany natychmiast międzynarodowej komisji, złożonej z przedstawicieli Włoch, Sowieców, Francji i Anglii. Komisja ta wykonywać będzie całą zwierzchnią władzę na tym obszarze. Obszar ten w najkrótszym czasie opróżniony będzie z polskiego wojska, polskiej policji i polskich władz.
- 4) Z obszaru tego wyłączony zostaje port Gdynia, który zasadniczo jest polskim obszarem suwerennym, o ile ogranicza się terytorialnie do polskiego osadnictwa.
- 5) Plebiscyt nie odbędzie się przed upływem roku.
- 6) Dla zagwarantowania odpowiednich połączeń wybudowane zostaną drogi i linie kolejowe.
- 7) W sprawie przynależności obszaru zadecyduje... większość oddanych głosów.
- 8) Po przeprowadzeniu plebiscytu, niezależnie od jego wyniku, ...aby zapewnić swobodne połączenia... ustali się eksterytorialną strefę komunikacyjną... szerokości 1 kilometra..., celem budowy autostrady, jak również 4-torowej linii kolejowej.

- 9) W razie powrotu Pomorza do Rzeszy jest ona gotowa dokonać wymiany ludności.
- 10) Żądane przez Polskę prawa specjalne w porcie gdańskim mają być traktowane równorzędnie z analogicznymi prawami Niemiec w porcie Gdyni.
- 11) Gdańsk i Gdynia mają otrzymać charakter wyłącznie miast handlowych t.zn. bez umocnień i garnizonów wojskowych.
- 12) ...Hel również uległby demilitaryzacji.
- 13) Wszelkie zażalenia rządu Rzeszy i Polski... rozpatrzyłaby międzynarodowa komisja śledcza, która miałaby za zadanie zbadanie ...szkod gospodarczych i psychicznych, jak również i licznych aktów terrorystycznych. Niemcy i Polska zobowiązują się do odszkodowania wszystkich gospodarczych oraz innych szkód, których doznały mniejszości polska i niemiecka od r. 1918...
- 14) Polska i Niemcy mają się porozumieć co do uregulowania spraw mniejszości polskiej, względnie niemieckiej. Celem nieprzyciągania ich do czynności lub obowiązków, sprzecznych z ich poczuciem narodowym, obie strony zobowiązują się członków mniejszości nie powoływać do służby wojskowej.
- 15) W razie osiągnięcia porozumienia na podstawie tych propozycji, Polska i Niemcy wyrażają gotowość przeprowadzenia natychmiastowej demobilizacji ich sił zbrojnych.
- 16) Rząd niemiecki i polska będą się porozumiewały w sprawie przyspieszenia i wprowadzenia w życie powyższych zarządzeń.

NARRATOR:

Warunki te jakkolwiek nie do przyjęcia, nie zostały przekazane żadnemu rządowi, a rząd Rzeszy ogłosił je za pośrednictwem radia niemieckiego w dniu 31 sierpnia wieczorem jedynie po to, aby usprawiedliwić agresję na Polskę, która nastąpiła w kilka godzin później.

LEKTOR II:

Warszawa. 1 września 1939 r.

Komunikat urzędowy polski.

„O świcie dnia 1 września 1939 r. siły zbrojne Rzeszy Niemieckiej rozpoczęły działania wojenne przeciw Polsce. Nastąpiło przekroczenie granicy polskiej ze strony Prus Wschodnich i Rzeszy Niemieckiej. Wojska niemieckie zaatakowały garnizon polski na Westerplatte. Niemieckie lotnictwo dokonało nalotów na Kraków, miasta śląskie, Częstochowę, Tazew, Puck i Grodno, przyczym przeprowadzono szereg bombardowań.

W dniu wczorajszym ok. godz. 23-ej radio niemieckie nadało komunikat, w którym rząd niemiecki w ultimatywny sposób domagał się przyłączenia Gdańska oraz trzech czwartych województwa pomorskiego do Rzeszy drogą bezwarunkowego wyrażenia na to zgody... Warunki dla rozmów, o których rząd polski dowiedział się dopiero po komunikacie rządu niemieckiego nie dotyczyły wyrównania stosunków polsko-niemieckich, ale stanowiły wyraźny zamach na żywotne interesy Rzeczypospolitej i na jej terytorium. Żaden rząd podobnych warunków nie mógłby przyjąć.

Choć nie były one znane rządowi polskiemu, nosiły charakter ultimatum i były z całym cynizmem wymyślonymi pretekstami do

agresji na Polskę... Powoływanie się kanclerza Hitlera w jego dzisiejszej mowie na rzekomą agresję polską na terytorium Rzeszy jest stwierdzonym i oczywistym fałszem. Polska zawsze wyrażała gotowość załatwienia spraw spornych polsko-niemieckich w drodze mediacji...

Stwierdzić należy wobec takiego przebiegu rozmów polsko-niemieckich... oraz agresji dokonanej w godzinach rannych na terytorium Polski..., że wina za przebieg wypadków spada wyłącznie na Niemcy, że Niemcy są agresorami i to agresorami bezwzględными, bo wbrew zapowiedzi kanclerza Hitlera, że przedmiotem bombardowania będą tylko obiekty wojskowe, lotnictwo niemieckie bombardowało w dniu dzisiejszym skupiska ludności cywilnej."

LEKTOR I:

Orędzie P. Prezydenta Rzplitej do Narodu.

Obywatele Rzeczypospolitej!

Nocy dzisiejszej odwieczny wróg nasz rozpoczął działania zaczepne wobec Państwa Polskiego, co stwierdzam wobec Boga i historii.

W tej chwili dziejowej zwracam się do wszystkich obywateli Państwa w głębokim przeświadczeniu, że cały naród w obronie swojej wolności, niepodległości i honoru skupi się dokoła Wodza Naczelnego i sił zbrojnych, oraz da godną odpowiedź napastnikowi, jak się to już nieraz działo w historii stosunków polsko-niemieckich.

Cały naród polski, błogosławiony przez Boga, w walce o swoją świętą i słuszną sprawę, zjednoczony z Armią, pójdzie ramię przy ramieniu do boju i pełnego zwycięstwa.

(podpisał)

Ignacy Mościcki

Prezydent Rzeczypospolitej

Warszawa, dnia 1 września 1939 r.

LEKTOR II:

Prezydent Rzeczypospolitej prof. Ignacy Mościcki mianował w dniu 1 września 1939 r. Marszałka Polski, Edwarda Śmigłego-Rydza Inspektora Sił Zbrojnych — Naczelnym Wodzem.

Marszałek Polski Edward Śmigły-Rydz następcą Prezydenta Rzeczypospolitej na wypadek opróżnienia się rządu Prezydenta Rzeczypospolitej przed zawarciem pokoju.

Zarządzenie podpisał Prezydent
Ignacy Mościcki.

Lektor I:

Na podstawie art. 1 ust. (1) ustawy z dnia 22 lutego 1937 r. o stanie wyjątkowym (Dz. U. R. P. Nr 17 poz. 108) zarządza się za zezwoleniem Prezydenta Rzeczypospolitej stan wyjątkowy na obszarze Państwa.

Zarządzenie podpisał premier
i minister spraw wewn.
gen. Sławoj Składkowski.

LEKTORZY I i II czytają na zmianę doniesienia agencyjne

Londyn, 1 września. Król Jerzy VI podpisał rozkaz o całkowitej mobilizacji armii i lotnictwa oraz zarządzenia... równoznaczne z całkowitą mobilizacją floty.

Paryż, 1 września. We Francji zarządzone powszechną mobilizację i ogłoszono stan wyjątkowy.

Waszyngton, 1 września. Prezydent Roosevelt zwrócił się telegraficznie o godz. 4 m. 30 do Francji, W. Brytanii, Włoch, Niemiec i Polski z wezwaniem, aby ludność cywilna nie podlegała bombardowaniu.

Berlin, 1 września. Hitler wystosował do armii rozkaz dzienny następującej treści: Państwo Polskie odrzuciło uregulowanie stosunków sąsiedzkich, do którego dążyłem i zamiast tego uciekło się do broni. Niemcy w Polsce są ofiarami krwawego terroru i wypędzani ze swych ognisk domowych. Szereg wypadków naruszania granic, które są nie do zniesienia dla wielkiego mocarstwa — jest dowodem, że Polacy nie chcą dalej szanować granic Rzeszy. Aby położyć kres tym szaleńczym czynom nie mam innego środka, jak przeciwstawić siłę — siłę.

NARRATOR:

Na wieść o napaści wojsk niemieckich na Polskę, ambasadorowie Francji i Anglii w Berlinie zwrócili się w imieniu swych rządów z ultimatywnym żądaniem do rządu Rzeszy, by niezwłocznie przerwał działania wojenne i natychmiast wycofał wojska niemieckie z terytorium Polski. Termin ultimatum angielskiego upłynął 3 września o godz. 11-ej rano, francuskiego zaś o 17-ej. Ponieważ rząd Rzeszy nie zaprzestał działań wojennych wobec Polski — ambasadorowie Anglii i Francji oświadczyli, że ich kraje weszły w stan wojenny z Niemcami.

LEKTOR I:

Londyn, 3 września 1939 r. godz. 11.45. Przemówienie radiowe premiera W. Brytanii Chamberlaina:

...Anglia znajduje się w wojnie z Niemcami. Do ostatniej chwili było całkowicie możliwe znalezienie pokojowego rozwiązania pomiędzy Niemcami a Polską, ale Hitler nie chciał tego. Najwidoczniej podjął zamiar zaatakować Polskę bez względu na to, co się wydarzy. I chociaż obecnie mówi, że przedstawił rozsądne propozycje, które zostały odrzucone przez Polskę — oświadczenie to jest nieprawdziwe. Propozycje te nigdy nie były przedstawione Polsce ani Anglii, chociaż zostały ogłoszone w nocy w czwartek przez radio niemieckie. Hitler nie czekał, z jaką spotkają się one reakcją, ale rozkazał swym wojskom, by przekroczyły następnego rana granicę polską. Postępowanie jego wskazuje w sposób niewątpliwy, iż nie ma żadnych widoków, aby ten człowiek zechciał kiedykolwiek wyrzec się stosowania siły. Może powstrzymać go jedynie siła. Uczyniliśmy wszystko, by ustalić pokój, ale sytuacja, w której nie można ufać żadnemu słowu władcy Niemiec, i w której żaden naród

ani kraj nie mógł czuć się bezpiecznym, stała się nie do zniesienia... Wierzę, że dożyję chwili, kiedy hitleryzm będzie zniszczony i Europa będzie oswobodzona od tego koszmaru."

LEKTOR II:

Paryż, 3 września 1939 r. Przemówienie radiowe premiera Daladier: „Francuzi! Od switu dnia 1 września Polska stała się przedmiotem brutalnej i cynicznej agresji. Granice jej zostały pogwałcone, miasta jej są bombardowane, armia jej zaś stawia bohaterски opór napastnikowi.

Odpowiedzialność za wylaną krew spoczywa wyłącznie na rządzie hitlerowskim. Lasy pokoju znajdowały się w rękach Hitlera: Chciał on wojny. Francja i Anglia robiły wszelkie wysiłki, celem uratowania pokoju... Niemcy odmówiły nam. Przecistawiając się najbardziej przerażającej tyranii i czyniąc zadość danemu słowu, walczymy w obronie naszej ziemi, naszych ognisk i naszej wolności.

LEKTOR I:

Warszawa, 3 września 1939 r. Komunikat sztabu głównego Naczelnego Wodza:

Naloty lotnictwa niemieckiego na terytorium Polski trwają nadal, powodując duże straty spośród ludności cywilnej. W ciągu dnia dzisiejszego bombardowano Warszawę, Dąbлін, Radomsko, Toruń, Poznań, Kraków, Płock i wiele innych miast. Bombardowano także wsie i ostrzeliwano oraz obrzucono bombami ludność pasącą bydło. Nasze lotnictwo przeprowadziło natarcie na zgrupowanie broni pancernej w rejonie Częstochowy... W ciągu pierwszych dwóch dni straciliśmy 64 samoloty niemieckie. Za ostatnią dobę straciliśmy 11 samolotów.

W działaniach lądowych silne ugrupowanie pancerne nieprzyjaciela przerwało się w kierunku Częstochowy i zmusiło do opuszczenia tego miasta. Wobec wielokrotnej przewagi nieprzyjaciela wspartego bardzo liczną bronią pancerną, artylerią ciężką oraz lotnictwem, wojska nasze zmuszone są do ustępowania ze Śląska.

Wzdłuż rzeki Osa na północny-wschód od Grudziądza nieprzyjaciel prowadzi silne natarcie piechoty wzmocnionej czołgami. Na odcinku Prus Wschodnich walki trwają na pograniczu. W rejonie Gdyni i Gdańska przeciwuderzeniem odebraliśmy Orłowo i Kock. Załoga Westerplatte broni się nadal.

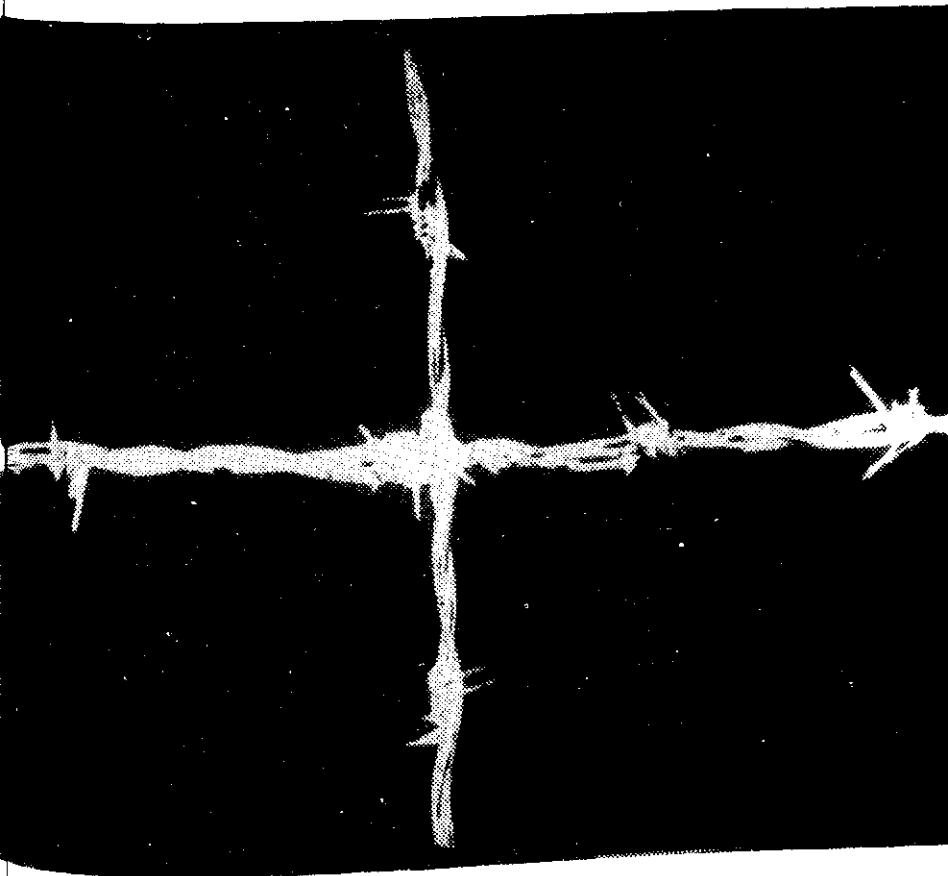
NARRATOR:

A potem kolejno padały Westerplatte, Warszawa, Hel.

Niemcy na prawie 6 lat opanowali Polskę.

„Wojna, rozpoczęta w Polsce, w Europie, objęła swym zasięgiem niemal cały świat, wzięło w niej udział 61 państw, spośród 67 wówczas istniejących, z ludnością ok. 1700 mln, co stanowiło ponad 80 procent ogółu mieszkańców globu ziemskiego. Toczyła się głównie w Europie, ale także w Afryce Północnej, Azji, na wyspach Oceanii i Pacyfiku, na wszystkich niemal morzach i oceanach. Działania wojenne były prowadzone na lądzie, na morzu i w powietrzu z nie znaną dotąd intensywnością. Ogromne fronty przetaczały się przez

terytoria ponad 40 państw... Ogółem pod broń powołano ok. 100 mln żołnierzy. W zasięgu wojny znalazły się setki milionów ludzi i całe zaplecze wojennych państw, objęła ona swym wpływem wszystkie dziedziny ludzkiej działalności. Druga wojna światowa przyniosła ludzkości ciężkie straty i zniszczenia; w jej wyniku straciło życie około 55 mln ludzi, około 35 mln zostało rannych lub okaleczonych. Straty materialne na skutek zniszczeń wojennych w Europie ocenia się na 260 mld dolarów."

Wrzesień 1939 w beletrystyce, pamiętnikach, wspomnieniach i relacjach zestaw bibliograficzny

Niniejszy zestaw bibliograficzny obejmuje pozycje książkowe z zakresu beletrystyki (powieść, opowiadanie, nowela), pamiętnikarstwa, wspomnień oraz relacji, wydane w Polsce w latach 1945—1977. Obejmuje on publikacje omawiające zagadnienia września 1939 roku w całości bądź we fragmentach.

W zestawie tym nie uwzględniono poezji poświęconej wydarzeniom tego okresu oraz pozycji prezentujących zmagania polsko-niemieckie na Śląsku (pozycje te zostały osobno omówione w publikacjach pomieszczonych w tymże wydawnictwie). Pominięto także drobne broszury okolicznościowe, publicystyczne i wydawnictwa popularnej serii „Tygrys”.

Prezentowany zestaw bibliograficzny przeznaczony jest przede wszystkim dla nauczycieli, bibliotekarzy, pracowników placówek kulturalno-oświatowych i uczniów i ma umożliwić właściwy dobór lektury związanej z tragicznymi zmaganiem narodu polskiego we wrześniu 1939 r. oraz stanowić materiał do opracowania prelekcji inscenizacji, itp.

1. ABRAHAM Roman: Wspomnienia wojenne znad Warty i Bzury. Oprac. liter. K. Bugajak. Warszawa 1969 MON ss. 380, tabl. 23, ilustr., portr., mapy.
2. ADAMCZYK Władysław: Przeciw nawałi. Rok 1939. Pamiętnik dowódcy 201 pułku piechoty. Warszawa 1970 Pax ss. 326.
3. ANDRZEJEWSKI Jerzy: Noc i inne opowiadania. Wyd. 7. Warszawa Czytelnik ss. 567. Seria Głowy Wawelskie.
4. ANTOLOGIA pamięci 1939—1945. Przewodn. kom. red. i przedm.: Jan Zygmunt Jakubowski. (1): Polski wrzesień. Wybór, wstęp i przypisy: Wojciech Zurkowski. Wyd. 2. Warszawa 1965 KIW ss. 274, nrb. 1.

5. ARCT Bohdan: Rycerze biało-czerwonej szachownicy. Wyd. 3. Warszawa 1969 NK ss. 256, tabl.
6. TENZE: Alarm w St. Omer. Opowieści lotnicze. Wyd. 3. Warszawa 1971 LSW ss. 427.
7. TENZE: Śladem samolotu. Łódź 1969 WL ss. 273.
8. AUDERSKA Halina: Ptasi gościniec. Warszawa 1973 KiW ss. 183.
9. BARANOWICZ Jan: Lata we mgle. Katowice 1957 Śląsk ss. 183.
10. BARTELSKI Lesław M.: Krwawe skrzydła. Powieść T. 1, 2. Wyd. 2. Warszawa 1977 Czytelnik ss. 399 i 388.
11. BARTELSKI Lesław M., Bogucka-Ordyńcowa Janina, Rajewski Ludwik: Przez lata walki. Zbiór opowiadań. Oprac... Wyd. 3. Warszawa 1970 PZWS ss. 411, ilustr. Z prac Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa.
12. BAYER Stanisław: Nie byłem Kolumbem. (Wspomnienia). Warszawa 1977 MON ss. 252, ilustr.
13. BADOWSKI Lech: Bitwa trwa. Wyd. 3. Gdynia 1966 Wydawnictwo Morskie ss. 245.
14. BISKUPSKI Stanisław: ORP „Orzeł” zaginął. Wyd. 4. Warszawa 1969 NK ss. 180, nrb. 2 ilustr., mapa.
15. BRANDYS Kazimierz: Miasto niepokonane. Wyd. 11. Warszawa 1964 PIW ss. 258, nrb. 1. Biblioteka Powszechna.
16. CABAN Mikołaj: Powrót z rzeki Styks. Wyd. 2. uzup. Warszawa 1966 Iskry ss. 282, nrb. 2, pl. 1.
17. CERENIEWICZ Bogusław: Wrześnie Drogę. Warszawa 1969 Pax ss. 286, tabl. 11, portr., mapy.
18. CSOKOR Franz Theodor: Na obcych drogach. Tłum. z niem. B. Białecki. Warszawa 1960 Pax ss. 326.
19. CZERNIK Stanisław: Ucieczka z Czeremosz. Warszawa 1957 MON ss. 109, rys.
20. TENZE: Zachód słońca: Zapiski z wędrowek. Warszawa 1965 LSW ss. 225.
21. CZYZEWSKI Ludwik: Wspomnienia dowódcy Zakroczymia w 1939 r. Warszawa 1973 KiW ss. 108, ilustr., portr., mapy. Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych. Biblioteczka Mazowiecka nr3.
22. DĄBROWSKI Benedykt: 114-sta start! Warszawa 1948 Czytelnik ss. 64, nrb. 1. Biblioteka Romansów i Powieści nr 4.
23. DĄBROWSKI Eugeniusz: Bez broni... Warszawa 1969 Pax ss. 173, tabl. 8, ilustr., portr.
24. DĄBROWSKI Franciszek: Wspomnienia z obrony Westerplatte. Wspomnienia i dokumenty. Wstęp: Marian Pelczar. Gdańsk 1957 Gdańskie Tow. Nauk. ss. 161, tabl. 16. Biblioteka Gdańska. Seria Źródła Historycznych nr 3.
25. DŁUŻNIEWSKA Sabina: Pamiętnik warszawski. Wyd. 2. Warszawa 1965 KiW ss. 335, nrb. 1.
26. DOBRACZYŃSKI Jan: Gra w wybijanego. Wspomnienia. Warszawa 1962 Pax ss. 261, nrb. 3, tabl. 7.
27. TENZE: Najeźdźcy. Wyd. 8. Warszawa 1969 Pax ss. 633, nrb. 2.
28. TENZE: Szata godowa. Poznań 1947 Księgarnia Z. Gustowskiego ss. 223, nrb. 1.
29. DONCZYK Franciszek: Stalag XI Altengrabow. Wrocław 1959 Ossolineum ss. 350, nrb. 1.
30. DZIUBEK Bronisław: Zaczynałem u Lilpopy. Wstęp: M. Drozdowski. Warszawa 1969 KiW ss. 217, nrb. 2, tabl. 4, ilustr.
31. FAC Bolestaw: Ucieczka niedaleko. Wyd. 2. Gdynia 1966 Wydawnictwo Morskie ss. 139, nrb. 1.
32. FALKOWSKI Jan: Z wiatrem w twarz. Przeł. (z ang.) U. Gustowska. Warszawa 1969 MON ss. 232.
33. GAŁAJ Julian: Mystkowice wioska mała. Cz. 4: Wojna. Wyd. 2 popr. Warszawa 1950 KiW ss. 405, nrb. 2.
34. GAWRAK Witold: W batalionie robotniczym. Wspomnienia. Warszawa 1971 MON ss. 121, tabl. 1, portr.
35. GODZISZEWSKI Tadeusz: Pisane w Rothesay. Ze wspomnień oficera rezerwy. Warszawa 1973 Czytelnik ss. 194.
36. GÓRECKI Ryszard: Przemoczone pod plecakami osiemnaście lat. Wspomnienia. Oprac. graf. Witołd Chmielewski. Wyd. 2. Warszawa KiW 1977 ss. 380, tabl. 6.
37. GRZYWACZ-Switański Łukasz: Z walk na Podkarpaciu. Warszawa 1971 Pax ss. 403, tabl. 8, ilustr., portr., mapy.
38. HANKE Edward: Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza. Warszawa 1965 Czytelnik ss. 398, nrb. 2, portr.
39. HAUSBRANDT Jadwiga: W ogniu. Notatki z czasów oblężenia, Warszawa w 1939 r. Kraków 1961 WL ss. 97, tabl. 16.

40. HEN Józef: Teatr Heroda. Warszawa 1966—67 Czytelnik, T. 1: Przed wielką pauzą. 1966 ss. 255, nrb. 1. T. 2: Opor 1967 ss. 240, nrb. 3.
41. HOŁUJ Tadeusz: Jeden stamtąd. Wyd. 3. Warszawa 1966 Iskry ss. 242.
42. HULEWICZ Bohdan: Wielkie wczoraj w małym kręgu. Warszawa 1973 Pax ss. 285, tabl. 4, ilustr., portr.
43. IRZYKOWSKI Karol: Notatki z życia, obserwacje i motywy. Warszawa 1964 Czytelnik ss. 547, nrb. 5, tabl. 16.
44. JEDRKIEWICZ Edwin: Pewna przygoda filmowa. Warszawa 1965 MON ss. 189, nrb. 1.
45. KAIDER Wojciech: Czas wyboru. Warszawa 1963 MON ss. 226.
46. KANN Maria: Nicbo nieznanne. Wyd. 3. Warszawa 1968 MON ss. 270, nrb. 2, tabl. 6, ilustr.
47. KASPROWICZ Bolesław: Byłem juniorem. Gdynia 1965 Wydawnictwo Morskie ss. 302, nrb. 2.
48. KAZIMIERSKI Mieczysław (pseud.) ORKAN: Leśna brać... Wspomnienia dowódcy oddziału partyzanckiego BCH. Warszawa 1969 LSW ss. 383, tabl. 9, ilustr., portr.
49. KIRCHMAYER Jerzy: Pamiętniki wyd. 2. Warszawa 1965 KiW ss. 603, nrb. 4.
50. KISIELEWSKI Władysław: Od Torunia do Londynu. Podróż z przeszkodami. Wyd. 3. Warszawa 1959 MON ss. 302, nrb. 6.
51. TENŻE: Skrzydlate fatum. Lublin 1968 Wydawnictwo Lubelskie ss. 295, nrb. 1.
52. TENŻE: Podróż bez biletu. Warszawa 1972 LSW ss. 284, tabl. 12, ilustr.
53. KLUKOWSKI Zygmunt: Dziennik z lat okupacji Zamojszczyzny (1939—1944). Wstęp i redakcja: Zygmunt Mańkowski. Wyd. 2 Lublin 1959 Lubelska Spółdzielnia Wydawnicza ss. 479, nrb. 1, ilustr.
54. KNAUFF Stanisław: Wojna zaczęła się w Gdańsku. Warszawa 1946 PZWS ss. 46, nrb. 2.
55. KOGUTEK Józef: Gdy byliśmy osaczeni. Wspomnienia. Warszawa 1976 MON ss. 340.
56. KOŁODZIEJCZYK Józef (pseud. Józef Kołecz): Czasy grozy. Wspomnienia o tzw. „krwawej niedzieli bydgoskiej”. Gdynia 1959 Wydawnictwo Morskie ss. 213, nrb. 3, ilustr. mapa, bibliogr.
57. KONONOWICZ Maciej Józef: Szyfr o ojczyźnie. Warszawa 1971 Pax ss. 146.
58. KOPROWSKI Franciszek: Bo wolność krzyżami się mierzy... Z dziennika żołnierza drugiej wojny światowej. Kraków 1975 WL ss. 280, tabl. 10.
59. KORDAS Kazimierz: I jeden z nas (Powieść). Warszawa 1977 MON ss. 208.
60. KOWALEWSKI Kazimierz: Nadliczbowy. Warszawa 1964 Czytelnik ss. 171, nrb. 1.
61. KOZIOL Urszula: Postoje pamięci. (Powieść). Wyd. 3. Warszawa 1977 LSW ss. 343.
62. KOŹNIEWSKI Kazimierz: Zamknięte koła. Warszawa 1965 Iskry ss. 591, nrb. 3.
63. KRÓL Wacław: W dywizjonie poznańskim. Warszawa 1966 MON ss. 278, nrb. 2, tabl. 24.
64. TENŻE: Lotnicy spod znaku poznańskiego „kruka”. Warszawa 1971 Pax ss. 176, tabl. 4, ilustr. portr.
65. KRYSKA Sławomir: Hełm z papieru. Warszawa 1964 MON ss. 143, nrb. 1.
66. KUCHARSKI Jerzy Edward: Tylko dla odważnych. Opowiadana o żołnierzach. Wyd. 2. Warszawa 1969 MON ss. 155, nrb. 5.
67. KUNCEWICZOWA Maria: Klucze. Wyd. 4. Warszawa 1964 Pax ss. tabl. 16, ilustr., portr.
68. KUMOR Emil: Wycinek z historii jednego życia. Wyd. 2. Warszawa 1969 Pax ss. 321, nrb. 1, tabl. 14, mapy.
69. KUNCEWICZOWA Maria: Wyd. 4. Warszawa 1964 Pax ss. 263, nrb. 1.
70. KUNICKI Aleksander: Cichy front. Wyd. 2. Warszawa 1969 Pax ss. 216, nrb. 3, tabl.
71. KUROPESKA Józef: Wspomnienia oficera sztabu 1934—1939. Warszawa 1972 MON ss. 390, tabl. 18, ilustr., portr.
72. KUROWSKI Adam: Kraksy i wloty. Wspomnienia lotnika. Warszawa 1965 MON ss. 322, nrb. 2, tabl. 12.
73. TENŻE: Lotnicy w bitwie nad Bzurą. Warszawa 1975 KAW ss. 160, Miniatury Lotnicze.

74. KUTRZEBA Tadeusz: Bitwa nad Bzurą (9—22 wrzesień 1939 r.). Przyczynek do historii kampanii polsko-niemieckiej w obszarze Poznań—Warszawa we wrześniu 1939 r. Oprac., wstęp i przypisy: Marian Porwit. Wyd. 2. Warszawa 1958 Czytelnik ss. 196, map 6.
75. KWIATKOWSKI Tadeusz: Bohater do wynajęcia. Warszawa 1956 Iskry ss. 299, nrb. 1.
76. LENART Józef: Codziennie toczy się wojna. Opowiadania. Warszawa 1963 Czytelnik ss. 205, nrb. 3.
77. LORENTZ Zofia: Końce w wodę. Łódź 1968 Wydawnictwo Łódzkie ss. 156, nrb. 4.
78. TENZE: Szpital polowy nr 4. Warszawa 1955 MON ss. 111, nrb. 1, ilustr.
79. ŁĘCZYCKI Franciszek: Mojej ankiety personalnej punkt 35. Warszawa 1969 Czytelnik ss. 417, nrb. 3, tabl. 15, ilustr., portr.
80. ŁOPALEWSKI Tadeusz: Czasy dobre i złe. Warszawa 1966 Czytelnik ss. 265.
81. ŁYSAKOWSKI Jan: Żołnierze (Powieść). Warszawa 1975 KiW ss. 271.
82. MAJEWSKI Adam: Wojna, ludzie i medycyna. Wyd. 3. Lublin 1989 Wydawnictwo Lubelskie ss. 668, nrb. 2, tabl. 8.
83. TENZE: Wojenne opowieści porucznika Szemraja. Lublin 1975 Wydawnictwo Lubelskie ss. 372, tabl. 18.
84. MAJORKIEWICZ Felicjan: Dane nam było przeżyć. Szkice historyczne, wspomnienia, materiały. Warszawa 1972 Pax ss. 382, tabl. 6, ilustr., portr.
85. MALISZEWSKI Aleksander: Na przekór nocy. Warszawa 1967 PIW ss. 372, nrb. 1.
86. MAZURKIEWICZ Michał: Karabiny maszynowe naprzód. Warszawa 1959 MON ss. 120, nrb. 1, szkic. Polacy na Frontach Drugiej Wojny Światowej.
87. MAZURKIEWICZ Tadeusz: Moja wojna z Niemcami. Warszawa 1969 Pax ss. 113, Biblioteczka Ziemi Zachodnich.
88. MEISNER Zofia: obrońcy Westerplatte. Warszawa 1957 MON ss. 156, nrb. 3.
89. MEINSSNER Janusz: Żądło Genowefy. Wyd. 6. Warszawa 1969 Iskry ss. 200, nrb. 4.
90. TENZE: Pióro ze skrzydeł. Wspomnienia. Wyd. 2. Warszawa 1976 Iskry ss. 312, tabl. 4.
91. MELCER Wanda: Wrzesień kobiety. Łódź 1965 Wydawnictwo Łódzkie ss. 203, nrb. 3.
92. MIESZKOWSKI Józef Tadeusz: Ze wspomnień podporucznika rezerwy (1939—1941). Warszawa 1966 Czytelnik ss. 328, nrb. 4.
93. MILCZAREK Władysław: Boje Franka Kuriaty. Opowieść z września 1939 r. Wyd. 2. Warszawa 1960 KiW ss. 244, nrb. 4.
94. Milion walecznych. Wysznacki Leszek: Wybór i oprac... Warszawa 1971 MON ss. 327.
95. MULARCZYK Andrzej: Co się komu śni. Warszawa 1968 Iskry ss. 353, nrb. 1.
96. MURZANSKI Stanisław: Przenikanie ciemności. Warszawa 1967 Pax ss. 220, nrb. 1.
97. MYŚLIŃSKI Stanisław: Z jednej menażki. Warszawa 1972 MON s. 304, ilustr.
98. NALKOWSKA Zofia: Dziennik czasu wojny. Wstęp, oprac. i przypisy: H. Kirchner. Warszawa 1970 Czytelnik ss. 505, tabl. 1, portr.
99. NIEWIADOMSKI Teodor: Gdzie był mój front... Warszawa 1970 KiW ss. 244.
100. ORDYK Stanisław (pseud. CZERNIK): Hasło „Wisła. Wspomnienia dowódcy oddziału partyzanckiego BCn. Wyd. 2 popr. i uzupełn. Warszawa 1973 LSW ss. 449, tabl. 17, ilustr., mapa. Wspomnienia Dowódców Oddziałów Partyzanckich.
101. PARANDOWSKI Jan: Wrześniowa noc. Wyd. 3 rozszerz. Warszawa 1968 Iskry ss. 118, nrb. 2, tabl. 1.
102. PETERSOWA Zofia: Wrzesień Warszawy 1939. Reportaż. Warszawa 1946 E. Kuthan ss. 168.
103. PIEPKA Jan: Dzierżby w głogach. Warszawa 1968 MON ss. 222, nrb. 2.
104. PIĘTAK Stanisław: Luna. Powieść. Warszawa 1949 Wydawnictwo Ludowe ss. 220, nrb. 3.
105. PITERA Romuald: Samotny oddział. Opowieści biograficzne. Warszawa 1968 MON ss. 262, nrb. 2.
106. PORWIT Marian: Obrona Warszawy. Wrzesień 1939. Wspomnienia i fakty. Wyd. 3. Warszawa 1969 Czytelnik ss. 300, nrb. 4, tabl. 8, ilustr., portr., tab., mapy

107. PROMIŃSKI Marian: Opowieści i opowiadania. Kraków 1964 WL ss. 372, nrb. 4.
108. PRUSZKOWSKA Maria: Życie nie jest romanssem, ale... Wyd. 2. Gdynia 1987 Wydawnictwo Morskie ss. 186, nrb. 2.
109. PUTRAMENT Jerzy: Święta kulo i inne opowiadania. Warszawa 1965 Czytelnik ss. 286, nrb. 2.
110. TENŻE: Wrzesień. T. 1-2. Wyd 13. Warszawa 1972 ss. 209.
111. RATAJCZAK Józef: Włane z baranich kiszek. Powieść. Poznań 1976 Wydawnictwo Poznańskie ss. 362.
112. RODOVICZ Kazimierz: Kawalerowie Virtuti. Wyd. 2. Warszawa 1973 MON ss. 300.
113. ROGOWSKI Wiesław: Kamienny bruk. Poznań 1968 Wydawnictwo Poznańskie ss. 175, nrb. 1.
114. ROLSKI Tadeusz Henryk: Uwaga wszystkie samoloty! Wyd. 2. Warszawa 1968 Pax ss. 342, tabl. 16, mapy 2.
115. ROMANOWSKI Bolesław: Torpeda w celu! Wyd. 4. Warszawa 1969 MON ss. 447, nrb. 1, tabl. 16, partr.
116. ROWECKI Stefan: Wspomnienia i notatki. Czerwiec-wrzesień 1939. Oprac., wstęp i przypisy: J. Szyrmer. Warszawa 1957 Czytelnik ss. 125, mapa, portr.
117. RÖMMEŁ Juliusz: Za honor i ojczyznę. Wspomnienia dowódcy Armii „Łódź” i „Warszawa”. Warszawa 1950 Iskry ss. 417, nrb. 3, portr., map 14.
118. RUDNICKI Adolf: Wrzesień. Warszawa 1946 Książka ss. 67.
119. RYBICKI Stanisław: Pod znakiem lwa i kruka. Fragmenty wspomnień z lat okupacji. Warszawa 1965 Pax ss. 391, nrb. 3, tabl. 11.
120. RZEPECKI Jan: Wspomnienia i przyczynki historyczne. Warszawa 1956 Czytelnik ss. 313, nrb. 2, map 6.
121. SADZEWICZ Marek: Pocisk kaliber dziewięć i inne opowiadania. Warszawa 1958 MON ss. 174, nrb. 2.
122. TENŻE: Zielona Struga. Wyd. 2. Warszawa 1965 LSW ss. 245, nrb. 3.
123. SEROKA Antoni: Trzydzieści dwa dni obrony Helu. Olsztyn 1971 Pojezierze ss. 209.
124. SKALSKI Stanisław: Czarne krzyże nad Polską. Wspomnienia. Wyd. 7. Warszawa 1975 MON ss. 216, tabl. 8.
125. SKIBIŃSKI Franciszek: Pierwsza pancerna. Wyd. 4. Warszawa 1966 MON ss. 381, nrb. 3, tabl. 20, ilustr., mapy.
126. SŁAWIŃSKI Kazimierz: Przygody kanoniera Do lasa. Łódź 1967 Wydawnictwo Łódzkie ss. 290, nrb. 6.
127. TENŻE: Wyrównany rachunek. Warszawa 1966 MON ss. 309, nrb. 3.
128. TENŻE: Bitwa o Pomorze. 1939. Rys. proj. W. Wnuczak. Warszawa 1974 MON ss. 166, nrb. 3.
129. TENŻE: Lotnicy września. Fragmenty wspomnień i relacji lotników polskiej wybrał i koment. opatrzył... Aut. W. Król i inni. Warszawa 1972 Nasza Księgarnia ss. 272, ilustr.
130. SŁAWIŃSKI Stanisław: Od Borów Tucholskich do Kampinosu. Warszawa 1969 Iskry ss. 225, tabl. 16, ilustr., mapy.
131. SŁOMCZYŃSKI Maciej: Marsz ołowianych żołnierzy. Warszawa 1965 Nasza Księgarnia ss. 221, nrb. 3.
132. TENŻE: Ulewa. Ilustr. M. Majewski. Wyd. 2. Warszawa 1962 Nasza Księgarnia ss. 105, nrb. 3.
133. SMOLSKI Władysław: Zakłęte lata. Warszawa 1964 Pax ss. 298, nrb. 2.
134. SOHN-Sonecki Józef: Byłem jeńcem Wehrmachtu. Wspomnienia lekarza obozowego. Warszawa 1965 Czytelnik ss. 371, nrb. 1.
135. ST. JOHN Robert: Korespondent zagraniczny. Tłum. z ang. Z. Neugebauer. Warszawa 1968 KiW ss. 330.
136. STAFF Stanisław: Znad Osy do Bzury. Opowiadanie porucznika artylerii. Słowo wstępne: W. Iwanowski. Warszawa 1967 Pax ss. 298, nrb. 2, tabl. 11, ilustr., portr. mapy 2.
137. STAWIŃSKI Jerzy Stefan: Młodego warszawiaka zapiski z urodzin. Powieść. Warszawa 1977 Czytelnik ss. 216.
138. STEYER Włodzimierz: Samotny, półwysep. Przedm. J. Pertek. Wyd. 2. Poznań 1969 Wydawnictwo Poznańskie ss. 136, portr., mapa.
139. STRAUS-Marko Salomon: Czysta krew. Łódź 1966 Wydawnictwo Łódzkie ss. 398, nrb. 2, tabl. 25.
140. STRUMPH-Wojtkiewicz Stanisław: Wbrew rozkazowi. Wspomnienia oficera prasowego 1939-1945. Wyd. 4. Warszawa 1966 Czytelnik ss. 377, nrb. 3.
141. TENŻE: Alarm dla Gdyni. (Powieść). Wyd. 2. Warszawa 1977 ss. 348.
142. TENŻE: Tiergarten. Powieść z lat 1939-1945. Wyd. 5 Warszawa 1978 KiW ss. 346, nrb. 6, tabl. 16, portr., err.

143. SZACHERSKI Zbigniew: Wierni przysiędze. Wyd. 2, uzup. i popr. Warszawa 1968 Pax ss. 338, nrb. 11, tabl., mapy, nuty.
144. SZCZEPANSKI Jan Józef: Polska jesień. Wyd. 3. Kraków 1968 WL ss. 279, nrb. 1.
145. SZEFLER Stanisław: Okupacyjne drogi. Warszawa 1967 KiW ss. 390, nrb. 6.
146. SZEMPLIŃSKA Elżbieta: Warszawa w ogniu. Warszawa 1946 Nowa Epoka ss. 219, nrb. 1.
147. SZTUMBERK-Rychter Tadeusz: Artylerzysta piechurzem. Wyd. 2. Warszawa 1967 ss. 238, nrb. 2, tabl. 17, mapy.
148. TRUSZKOWSKI Stanisław: Mój wrzesień. Wspomnienie z kampanii 1939. Wyd. 4 uzup. Warszawa 1971 LSW ss. 277, tabl. 15, ilustr., portr., mapy.
149. TYM Wacław: Dalekie i bliskie. Wspomnienia i refleksje. Warszawa 1972 Novum ss. 245, tabl. 8, ilustr., portr. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne.
150. TYMIENIECKI Kazimierz: Wspomnienia z jesieni 1939. Przypisy: H. Chłopocka, G. Labuda. Wrocław 1972 Ossolineum ss. 363, tabl. 10, ilustr., portr.
151. URBANOWICZ Witold: Ogień nad Chinami. Przedm.: T. Zychiewicz. Kraków 1963 Znak ss. 283, nrb. 1, tabl. 13.
152. TENZE: Początek jutra. Kraków 1966 Znak ss. 276, nrb. 4, tabl. 8.
153. TENZE: Myśliwcy. Kraków 1969 Znak ss. 277, tabl. 6, ilustr., portr.
154. WACHNOWSKA-Thun Ela: Alarm dla miasta Warszawy trwa. Wyd. 2. 1948 Gebethner i Wolff ss. 479.
155. WANKOWICZ Melechior: Hubalczycy. Wyd. 4. Warszawa 1960 Pax ss. 155, nrb. 4, Biblioteczka Ziemi Zachodnich.
156. TENZE: Westerplatte. Wyd. 7. Warszawa 1968 Pax ss. 91, nrb. 5.
157. TENZE: Walczący grzyf. Wyd. 2. Warszawa 1975 Pax ss. 256, tabl. 12.
158. WASILEWSKI Zygmunt: Obyś żył w ciekawych czasach. Z pamiętnika adiutanta 1939—1945. Warszawa 1958 Pax ss. 289, portr.
159. WIŚLICZ-Iwańczuk Eugeniusz: Echa puszczy jodłowej. Warszawa 1969 MON ss. 304.
160. WITKOWSKI Rafał: Ostatnia reduta. Sprawozdania z walk i relacje obrońców Hclu. Wybór i oprac. i wstęp.... Gdańsk 1973 Wydawnictwo Morskie ss. 325, tabl. 25, ilustr., portr., mapa.
161. WITOWIECKI Tadeusz: Tu mówi „Żelazo”. Wyd. 2. Łódź 1966 Wydawnictwo Łódzkie ss. 256, nrb. 3, tabl. 6.
162. TENZE: Od Koźienic do Tobruku. Wyd. 2. Łódź 1971 Wydawnictwo Łódzkie ss. 374, tabl. 6, ilustr., portr., mapa.
163. WITWICKA Katarzyna: Dzień, który trwał pięć lat. Warszawa 1976 Nasza Księgarnia ss. 252.
164. WOJCIECHOWSKI Grzegorz: Na szlaku walki. Wpommienia. Oprac., przedm. B. Kogut. Poznań 1970 Wydawnictwo Poznańskie ss. 144.
165. WOŁOWIK Jacek: Tak było. Wyd. 3. Warszawa 1964 Czytelnik ss. 323, nrb. 1.
166. WSPOMNIENIA dziennikarzy o wrześniu. Oprac. E. Rudziński. Warszawa 1965 PWN ss. 263, nrb. 1. Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN: Materiały i Źródła do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego zeszyt 3.
167. WYDERKOWSKI Jan: Po wrześniu był lipiec. Warszawa 1971 Iskry ss. 300, tabl. 12, ilustr., portr.
168. VALCINI Alceo: Golgota Warszawy 1939—1945. Wspomnienia. Przeł. autorzy. S. Wiadak. Przypisy i postł. W. Bartoszewski. Kraków 1973 WL ss. 348, tabl. 8, ilustr., portr.
169. ZABIEŁŁO Stanisław: Na posterunku we Francji. Warszawa 1967 Pax ss. 306, nrb. 1, portr.
170. ZACZYKIEWICZ Izidor: Spotkanie z wojną. Warszawa 1966 MON ss. 220, nrb. 4.
171. ZAKRZEWSKI Adam: Wspomnienia. Wrzesień 1939 r. Warszawa 1958 MON ss. 315, nrb. 1, ilustr., portr.
172. ZAMOJSKI Ferdynand: Droga. Warszawa 1964 MON ss. 261, nrb. 3.
173. TENZE: Powrót nad rzekę. Warszawa 1967 MON ss. 344, nrb. 4.
174. ZAMOJSKI Jan: Miejsca postoju. Warszawa 1972 Czytelnik ss. 406.
175. ZAWADZKA Stefania: W obleżonej Warszawie. Ilustr. Leonia Jannecka. Wyd. 3. Warszawa Nasza Księgarnia ss. 128.
176. ZAWILSKI Apoloniusz: Bateria została. Wyd. 5. Łódź 1968 Wydawnictwo Łódzkie ss. 280, nrb. 4, mapa.
177. ZBYSZEWSKI A.: Odwroty. Wyd. 3. Warszawa 1970 MON.
178. ZIELENIEC Leon: Kartki z notatnika polowego. Warszawa 1961 MON ss. 261, nrb. 2.

179. ZIELIŃSKI Ryszard: Dzień coraz krótszy.... 1939. Warszawa 1969 MON ss. 249, nlb. 1.
180. ZIELIŃSKI Stanisław: Dno miski. Wyd. 2. Warszawa 1953 Czytelnik ss. 168, nlb. 4.
181. TENŻE Kiełbie we łbie. Wyd. 3. Warszawa 1968 Iskry ss. 206, nlb. 2.
182. TENŻE: Przed świtem. Opowiadania. Wyd. 2 rozsz. Warszawa 1951 Czytelnik ss. 217, nlb. 3.
183. TENŻE: Stara szabla. Opowiadania. Wyd. 2. Warszawa 1965 Czytelnik ss. 796. Seria Głowy Wawelskie.
184. ZIEMIŃSKI Wiktor: Wrzesień... oflag... wyzwolenie. Oprac. literackie: J. Goterman. Wyd. 2. Warszawa 1963 MON ss. 215, nlb. 1, tabl. 16.
185. ZYCH Gabriel: Rapsod 39. Powieść. Warszawa 1976 MON ss. 256.
186. ŻUKROWSKI Wojciech: Dni kłęski. Wyd. 9. Warszawa 1966 MON ss. 398, nlb. 1.
187. TENŻE: Z kraju milczenia. Opowiadania. Wyd. 5. Warszawa 1968
188. TENŻE: Z kraju milczenia. Opowiadania. Wyd. 5. Warszawa 1968 Czytelnik ss. 421, nlb. 3.
189. TENŻE: Wybór opowiadań. Lotna. — W kamieniołomie. — Kola. — Noce Ariadny. — Kwasoodporni. — Dom nawiedzony. Warszawa 1972 Czytelnik ss. 201.
190. ŻWIRSKA Joanna: Jaki masz pseudonim. Wyd. 2. Warszawa 1964 Iskry ss. 425, nlb. 3.

Literatura walki i okupacji na łamach śląskich czasopism społeczno-kulturalnych (1945-1975)

Wrześniu 1939 roku oraz okupacja hitlerowska w Polsce znalazły bogate odzwierciedlenie w naszej literaturze wojennej, żeby wspomnieć najbardziej znane powszechnie utwory takie, jak „Wrzesień” Jerzego Putramenta, „Lotna” i „Dni kłęski” Wojciecha Zukrowskiego, „Krata” Poli Gojawicyńskiej. Temat walki z okupantem na Śląsku reprezentowany jest również znacznym kręgiem autorskim i liczną grupą utworów, z której kilka weszło do kanonu historii literatury Polski powojennej. Autorem, który pierwszy przedstawił artystyczną wizję śląskiego wrzesnia, ze szczególnym podkreśleniem roli harcerek i harcerzy w obronie Katowic jest Kazimierz Gołba. Temat jego powieści pt. „Wieża spadochronowa” (1947) kontynuowali śląscy pisarze, tacy jak: Aleksander Baumgardten w „Katowickiej balladzie”, Czesław Lubosz w poemacie „Czas ballady”, Tadeusz Kijonka w „Elegii katowickiej” oraz Wilhelm Szewczyk w powieści o walorach faktograficznych „Ptaki ptakom” (sfilmowanej w 1976 r.). Tenże autor pisze ponadto o walce z hitlerowskim najazdem na Śląsku w powieściach „Kleszcze”, „Czarne słońce”, poemacie „Noc” i cyklu wierszy „Posągi”. O drugiej wojnie światowej w wielkoprzemysłowych warunkach śląskich piszą także m.in. Paweł Dubiel we „Wrzesniu 1939 r. na Śląsku”, Arka Bożek w „Pamiętnikach”, Edward Hanke w „Trudach i oczekiwaniach” i Henryk Racki we wspomnieniach „Śląski wrzesień”.

Na ogół sądzimy, iż problematyka wojenna znajduje najwłaściwszą formę upowszechniania poprzez książkę, niemniej pragniemy zwrócić uwagę na dość znaczną rolę regionalnych czasopism społeczno-kulturalnych w tym zakresie.

Literackiej formy tematu wojny i okupacji poszukiwano w rocznikach czasopism (wprawdzie nie zawsze kompletnych) wydawanych

na Śląsku w latach 1945—1975. Analizą zawartości objęto następujące tytuły: „Odra”, „Zeszyty Wrocławskie” (1947—1952), „Śląsk Literacki” (1952—1956), „Poglądy” (1962—nadal), „Opole” (1970—nadal). Przeprowadzona analiza upoważnia do stwierdzenia, że najpowszechniejszą formą upowszechniania problematyki wojennej jest mała forma literacka, opowiadanie. Publikowano ponadto fragementy powieści, wspomnienia oraz utwory wierszowe. Cel niniejszych rozważań jest nie tylko okolicznościowo-jubileuszowy, ale przede wszystkim poznawczy, informacyjny i pozbawiony ocen wartościujących. Przyjmując podział na poezję i beletrystykę sklasyfikowaliśmy literaturę żołniersko-partyzancką, obozową i wspomnieniową.

PROZA

I

1 września 1939 jako wynik załamania się mocarstwowej polityki sanacyjnej obfitował w dramaturgię wydarzeń nieznaną naszej historii. Kampanię wrześniową, kampanię pełną tragicznych niespodzianek i rozgoryczeń, ułudy i gorzkich zawodów egzemplifikuje fragment powieści Stefani Fleszar-Muskatowej „Dwie ścieżki czasu”¹ oraz opowiadanie Leopolda Buczkowskiego „Kamień w pieluszkach”². Armia nasza została pokonana i rozbita, ale żołnierz pozostał niepokonany; przeszedł na różne odcinki polskiego frontu w hitlerowskim najeźdźcą. Wycinkowe obrazy zawiłych kolei losu polskiego żołnierza we własnym kraju prezentują fragmenty powieści Waldemara Kotowicza³⁻⁴, Ryszarda Liskowackiego⁵, Władysława Machejka⁶. Z zagadnieniem wyboru postawy moralnej, samookreślenia się bohatera wobec nowej sytuacji historycznej wiąże się dość liczna grupa utworów literackich. W opowiadaniu Tadeusza Mikołajka „Gorący deszcz”⁷, ewolucja bohatera dokonuje się pod wpływem wojennych przeżyć związanych z poznaniem życia obozowych więźniów oraz tragedią rodzinnej wioski; zgłoszenie się do leśnego oddziału jest świadomym dokonaniem przez niego wyborem. Temat skomplikowanych determinantów przewartościowania światopoglądu bohatera literackiego podejmuje również Alojzy Loch. We fragmencie powieści „Polakiem chcesz być?”⁸, autor przedstawił jednocześnie historycznie uzasadniony tragizm poszukiwań właściwej postawy życiowej: żołnierz Wehrmachtu, młody mieszkaniec Górnego Śląska, gdzie pozostawił najbliższą rodzinę, zdecydował się na przejście na drugą stronę frontu — na stronę Czerwonej Armii. Tragiczniejszą postacią zdaje się być tytułowa bohaterka opowiadania Lecha Bądkowskiego „Tante Borzestowska”⁹; ta starsza kobieta wprawdzie początkowo „triumfowała” i „obnosiła się ze swą niemieckością” wśród pomorskich Polaków, jednak w obliczu śmierci zwierza się, że „I wszystko rozpadło się w gruzy, wszystko... Przegrałam”. W dramatycznej sytuacji znalazł się również 28-letni żołnierz Wehrmachtu, bohater opowiadania Kalmana Segala „Zeznanie”¹⁰. Alojzy Kiszka, którego ojciec walczył i zginął w powstaniu śląskim, a przez całe życie strzegł polskości Śląska — zostaje ciężko postrzelony w piwnicy swego domu, przez tych „którzy uciekli spod szubienicy”, a których ukryła jego żona. Zrozpaczona kobieta przekonuje go: „Aloiz, tyżes przecie nie Niemiec, tyś Polak”, a Polacy na Śląsku brali aktywny udział w konspiracyjnym ruchu oporu i przyplacali to życiem podobnie jak Kato-

wiczania, bohater opowiadania B. Lubosza „Przełot nad życiem i śmiercią”¹¹.

Z kolei fragment powieści Tadeusza Hołuj „Osoba”¹² daje również interesujący obraz przeżyć jednostki uwikłanej w losy wojny. Początkowo bohater zajął postawę konformistyczną: „handelków i marzeń o warsztacie introligatorskim”; niemalą w tym zasługę miała atmosfera sytuacji na ówczesnej wsi polskiej: „Chłopom wiodło się dobrze, żywność przecież podróżowała już pięciokrotnie. (...) na ogół chłopci przynajmniej w tej okolicy żywili coś w rodzaju zadowolenia, że „miastowi” przegrali, że górą byli oni”. Zapoznanie się z literaturą konspiracyjną pozwoliło bohaterowi już świadomie kształtować własną orientację polityczną.

Kolejną grupę utworów stanowią opowiadania i fragmenty powieści, których bohaterowie dokonują obrachunku z wojenną przeszłością. Tak dzieje się m.in. w opowiadaniach Stanisława Stanucha¹³, Ludwika Majchrzaka¹⁴ i przede wszystkim we fragmentach powieści Albina Siekierskiego „Ostatnia niedziela listopada”¹⁵ i Jana Baranowicza „Ucieczka przed cieniem”¹⁶.

Tematyka walk partyzanckich z ukraińskimi bandami, z nacjonalizmem ukraińskim wyeksponowana jest w opowiadaniu Wojciecha Żukrowskiego „Kola”¹⁷ i fragmentach powieści Włodzimierza Odziejewskiego „Zasypie wszystko, zawieje...”¹⁸⁻¹⁹.

O żołnierskiej atmosferze partyzanckiej walki z Niemcami pisze Władysław Niedźwiecki w opowiadaniu „Droga do Samosierry”²⁰, a o zorganizowanej walce żołnierza polskiego z hitlerowskim agresorem — A. Baumgardten w powieściach „Wilki w nocy”²¹ i „Nocny zwiad”²². O formowaniu się II Armii Wojska Polskiego na terenach wyzwolonej już Lubelszczyzny opowiada W. Kotowicz w „Przypadkach pułkownika Kondraciuka”²³.

Ostatnia wojna i martyrologia Żydów oraz pomoc niesiona im przez polskie społeczeństwo znalazły odbicie w publikowanych opowiadaniach: T. Borowskiego „Chłopiec z biblią”²⁴, Stefani Czajki: „Piecyk”²⁵, Danuty Kostrzewy: „Krajobrazy ulomne”²⁶, Józefa Nachta: „Po tamtej stronie”²⁷, Tadeusza Różewicza: „Nocleg”²⁸, oraz w opowiadaniu Zbyszka Bednorza: „Warszawski szewc”²⁹ i Agnes Chabrier: „Życie umarłych”³⁰. K. Segal opowiadanie: „Człowiek, który nie figurował” poświęcił pamięci żydowskiego poety Jakuba Zowszajna³¹.

O gehennie wojennej pisze także pisarz litewski Romualdas Lan-kauskas³²⁻³³ oraz przedstawiciel literatury serbo-chorwackiej, Antonije Isaković.³⁴

Przegląd powyższych utworów pozwala stwierdzić, że podejmowany przez nie temat żołniersko-partyzancki, temat wojny prezentowany był przez pryzmat przeżyć świadków, uczestników rzeczywistości wojennej. Prezentowane utwory są ponadto świadectwem stosunku ich autorów do wojny; stosunek ten był ogólnie rzecz biorąc stosunkiem afirmatywnym. Afirmacji nie należy przy tym, oczywiście utożsamiać mechanicznie z płytkim optymizmem.

II

Każda wojna w każdej epoce jest straszna; zawsze niesie okrucieństwo i śmierć. Druga wojna światowa w dziejach ludzkości stała się okresem najpotworniejszego ludobójstwa planowo realizowanego z premedytacją na naszej ziemi. Oświęcim, Majdanek, Treblinka są

ponurymi symbolami miejsc straceń 6 milionów ludzi w tym 2 milionów dzieci i młodzieży. Antyhumanistyczna idea faszyzmu znalazła również egzemplifikację na łamach regionalnych czasopism społeczno-kulturalnych.

Bezmiar okrucieństwa i bezprawia, które funkcjonowało właśnie jako prawo poznajemy m.in. w utworach Kornela Filipowicza¹, W. Żukrowskiego² i Gustawa Morcinka³. Ogólny przejaw niczym nie ograniczonej władz, skrajne wynaturzenia oprawców i ciągła obecność śmierci zhańbionej i poniżonej to codzienna rzeczywistość obozowa w opowiadaniach Stanisława Hadyny: „Nieukształtowani niepotrzebni”⁴, L. Bątkowskiego: „Fragment z klasyki”⁵, Ryszarda Michalskiego: „Wielka sobota”⁶. W tym ostatnim opowiadaniu bohater będąc po operacji wypadkowej odtwarza wycinek swego obozowego życia: „— Jawchl, Ener Hochwurden! — odpowiada, chcąc dokuczyć tej świni, która ma na sumieniu, jeśli w ogóle ma sumienie, przynajmniej tuzin księży. Ostatniego wieczoru powiesił własnoręcznie. — Na pamiątkę ukrzyżowania — przechwalał się pijany”⁷.

Uzupełnieniem powszechnie znanych utworów o niemieckich intelektualistach wspierających zbrodniczy reżim Hitlera („Niemcy” Leona Kruczkowskiego, „Profesor Spanner” Z. Naukowskiej) są fragmenty powieści Zbigniewa Kremfa⁸ i T. Hołuja⁹. W „Janczarze” Z. Krempf na przykładzie losu polskiego chłopca odpowiadającego „wszystkim wymogom rasy, typowy nordyk” i adaptowanego przez niemieckiego profesora ukazuje mechanizm współwiny niemieckich uczonych w służbie hitlerowskiego faszyzmu: „(...) mamy tu w okolicy duży obóz. Otrzymuję stamtąd różnoraki materiał laboratoryjny. Pomiar i analizy chemiczne potwierdzają moje tezy. Można stworzyć taki typ człowieka, jaki będzie nam potrzebny. (...) Powstaną zastępy nowych ludzi, wyślemy ich na całą Europę, zdrowych, pięknych, oddanych naszej idei, posłusznych tylko naszym rozkazom”¹⁰. Podobnie nienawidzi innych, gardzi „tymi innymi Słowianami, Żydami, brzydzi się ułomnymi i kalekami”, pomija „słabymi” bohater powieści T. Hołuja „Raj”.

Artystyczne wizje codziennego życia obozów koncentracyjnych chociaż mają apokaliptyczny wymiar, to ukazują obóz nie tylko jako teren masowego ludobójstwa, teren napiętnowany strachem, ale też jako miejsce nadziei.

Z kolei literacki obraz losów jeńców wojennych prezentuje fragment powieści W. Szewczyka „Gadzi raj”¹¹ i opowiadanie Wiesława A. Bergera¹². W Szewczyk pisze o jeńcach radzieckich w jednym z obozów na Górnym Śląsku oraz pomocy im niesionej przez Górnoślązaków, natomiast W. A. Berger w „Jeńcach” sygnalizuje podobną pomoc w oflagu niemieckim, mówi o przejawach buntu ze strony jeńca radzieckiego wobec postępowania hitlerowca poniżającego godność więźnia.

Wojnę widzianą oczyma Niemców poznajemy na przykładzie twórczości Günтера Grassa¹³, Helmuta Hauptmanna¹⁴ i Joachima Knappe¹⁵. Na szczególną uwagę zasługuje G. Grass, który w swoich utworach — według oceny W. Szewczyka: „nie demonizując hitleryzmu i hitlerowców zadaje im cios po ciosie ukazując ich praktykę codzienną, ich zwyczajność, która w skutkach jest odrażająca”¹⁶.

III

Wśród publikowanych wspomnień wojennych znajdujemy fakty i zdarzenia mniej lub bardziej dotąd znane, ale bezsprzecznie uzupełniające nasze wiadomości z historii II wojny światowej. Publikowane fragmenty wspomnień zyskują szczególną wymowę głównie dlatego, że ich autorami są przeważnie żołnierze. I tak „Festung Breslau w oczach dowódcy”¹ to fragment relacji z ostatniego półrocza wojny dotyczący walk o wyzwolenie Wrocławia — radzieckiego dowódcy Iwana Koniewa, a „Dwa plany wojny” Ryszarda Skały² to refleksje wspomnieniowe z walk żołnierzy II Armii Wojska Polskiego na szlaku bojowym Gorzów Wielkopolski — Oleśnica. Tenże autor wykorzystując swoje „prywatne archiwum dowódcy plutonu z czasów wojny” zrelacjonował bitwę pod Budziszynem, która była „jedną z najkrwawszych i najbardziej zażartych w II wojnie światowej”, w której młodzi żołnierze II Armii ponosili ofiary, a wszystko po to, aby nie zawieść zaufania, nie pokrzyżować planów rozwijającego się pod Berlinem ofensywy, aby krwią tysięcy ofiar wpisać się na listę zwycięzców³.

Literacką relację z walki oddziału partyzanckiego „Kasztany” z oblawa hitlerowską w dniu 26 września 1943 r. przekazał poeta-żołnierz, urodzony w Sosnowcu i bestialsko stąfcony 19 kwietnia 1944 r., inspektor AK rejonu katowickiego, Waclaw „Nowina” Stacherski. Forma opisu wydarzeń nie potwierdza osobistego w nich udziału „Nowiny”: „Niemcy tym razem polują na upatrzoną zwierzynę. Tchórzliwym policjantom i żandarmom, chciwym chłopom z besarabskiego pomiotu niemczyzny, dekownikom pozafrontowym nie opadają dzisiaj portki z rozstrzęsionych strachem brzuchów. Przecież czeka ich takie wspaniałe, a takie łatwe zwycięstwo: — zlikwidowanie oddziału „polskich bandytów”, oddziału zbrojnego aż w osiem rewolwerów”⁴. Partyzanci odparli atak przeważającego siłą wroga, ponosząc dość znaczne straty, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że Niemców było „Czterystu na dziewięciu”; zginęło czterech partyzantów.

Żołnierz polski walczył z hitlerowskim faszyzmem również poza granicami kraju. Jerzy Pietruszewski, autor wspomnień „Nicea-Auch”⁵ po odbyciu kampanii wrześniowej służył we Francji w Polskich Siłach Zbrojnych, a po aresztowaniu uciekł do Londynu, gdzie był oficerem łącznikowym Brytyjskiej Armii Renu do spraw repartiacji Polaków. H. Hauptmann pisząc o tragicznej śmierci siostry poety łuzycyjskiego Jurija Cheżki, starał się zrealizować przebieg tragicznych wydarzeń w ostatnich dniach wojny w rodzinnej miejscowości poety: „Polacy wrócili i wykopali swoich zabitych, ażeby ich zidentyfikować. Wśród nich syna owego Świerczewskiego, który już jako legendarny generał Walter walczył z faszystami w Hiszpanii”⁶. Partyzanckie walki z ukraińskimi bandami relacjonują Józef Krotiuk⁷ i Apolinary Oliwa⁸.

Sygnalem wywoławczym partyzanckich wspomnień T. Różewicza⁹ jest jego pseudonim „Satyr”; dowiadujemy się o tym z opisu tragicznego spotkania po dwudziestu latach byłego kolegi-partyzanta. Wojna ze swoją ponurą rzeczywistością stanowi tło ciepłych wspomnień Anny Kowalskiej¹⁰ i Janiny Zabierzewskiej-Zelechowskiej¹¹ oraz Wiesława Mireckiego¹², który tytułując swoje wspomnienia „Brzęczy szabla i ostroga” zaakcentował postawę naszego społeczeń-

stwa wobec napaści hitlerowskich Niemiec na Polskę; wybuch wojny niósł ze sobą posmak romantycznej przygody. Wojna ta okazała się jedną z najokrutniejszych w dziejach. Pisarz ludowy z Tworkowa pod Raciborzem, Ludwik Bielaczek przyznaje w swoich wspomnieniach, że „pod Katowicami w szeregach naszej kompanii krążyć zaczęły wiadomości o zawziętych walkach powstańców śląskich z naszymi wojskami. Chodziły wieści, że w tych walkach bierze też udział młodzież, że polskie dziewczęta strzelają z karabinów maszynowych bardzo celnie i ogień idzie z wież kościelnych i z dachów z ukrycia. Nie chciało nam się wierzyć w te wiadomości, bośmy takiej wojny jeszcze nie znali.”¹³

Osobliwy i frapujący przykład wspomnień wojennych stanowią relacji Rozalii Rother z domu Żymlok. Dzieje tej „trochę tragicznej, trochę lekkomyślnej dziewczyny śląskiej” odzwierciedlają w swoisty sposób (Rozalia była prostytutką) czasy, kiedy na Górnym Śląsku „Polakom wszystko było zabronione, bali się, nie mieli nawet prawa rozmawiać z Niemcami”.¹⁴

Problem życia obozowego podejmują wspomnienia Władysława Gębika i Czesława Kempistego. Pierwszy z nich podkreślając problem moralny wyrażający się w stosunku współczesnego społeczeństwa do chleba odwołuje się pamięcią do czasów, kiedy „Chleb był w obozie symbolem życia. Od pierwszego dnia aż do ostatniego. Był marzeniem i nie schodzącym z myśli pożądaniem każdego więźnia”.¹⁵ Zauważamy ukazaną w tych wspomnieniach tezę należącą do grupy ogólnoludzkich konfliktów: honor i śmierć lub hańba i życie, ilustrowanych sytuacją z życia obozowego w Gusen: „Nadzorujący roboty SS-man zapragnął pewnego dnia urządzić sobie wesołą zabawę, a więźniom poglądową lekcję wychowawczą. Zawołał ojca oraz syna i polecił im stanąć naprzeciw siebie.

— Rąbnij ojca w pysk, ale z całej siły, dostaniesz chleb — (...) Wtem odezwał się do niego drżącym głosem ojciec:

— Uderz synku, uderz. Nie będzie bolało.. (...) Chłopiec podniósł rękę — zamarliśmy w oczekiwaniu — rzucił się w kierunku ojca i zarzucił mu obie ręce na szyję zaszlochął.

— Och tato, tato...”¹⁶

Walka z hitlerowskim mechanizmem upodlenia odbywała się wszelkimi możliwymi sposobami, z których jedne, jak powyższy — stwarzały możliwość obrony godności ludzkiej, kształtowały moralną siłę więźniów i zorganizowany opór. O kamuflażu współżycia i tworzenia w oświęcimskim obozie ruchu oporu mówią z kolei wspomnienia Cz. Kempistego; dotyczy epizodu, który zdarzył się na przełomie lat 1943—44 i miał wymiar, jak podaje autor w tytule, „Dwie dziesiąte milimetra”.¹⁷

O pracy w niewoli w Meissen wspomina Henryk Worcell¹⁸; pracował w wielkiej przędzalni i tkalni od maja 1943 do kwietnia 1945 r. i tam poznał swoją żonę. Oboje po niespełna trzydziestu latach odwiedzają to miejsce i przywołują żywo jeszcze tkwiące w pamięci obrazy z lat niewoli.

Kolejną grupę wspomnień stanowią notatniki, dzienniki, wśród których szczególną uwagę zwracają „Pierwsze trzy miesiące” Tadeusza Peipera. Ich autor w przedmowie wyjaśnia formę swoich zapisów: „Podaję zdarzenia inaczej niż kronikarze i historycy — nie w ich faktach końcowych, lecz uwzględniam ich przebieg, a także przebieg wyobrażeń ludzi o nich.”¹⁹ Wspomnienia obejmują osobiste losy tego

krakowskiego literata w pierwszych trzech miesiącach wojny. O pierwszych z dwóch powstańczych miesięcy w Warszawie mówi natomiast Leszek Prorok we fragmentach „Z notatnika powstańczego 1944”²⁰

Odnotać również należy fragmenty pamiętnika gen. Hansa Bauera, osobistego pilota Hitlera²¹, dziennik Waltera Tauska, w którym pod datą 5 marca 1940 spotykamy wymowny zapis: „Wedle owych wieści Polska doprowadzona jest do takiej ruiny, że i dwadzieścia pięć lat po wojnie nie będzie odbudowana, i że na terenach Kongresówki panuje nęcza nie do opisania — nęcza znana tylko Afryce Południowej”²², a także prywatny dziennik Helmutha Groscurtha, w którym „Po raz pierwszy mamy do czynienia z krytycznym (choć umiarkowanym) stosunkiem do niemieckich poczynań w napadniętym kraju, wyrażonym przez wysokiego oficera hitlerowskiej Abwehry”²³ i odnaleziony przed kilku laty we Wrocławiu „pamiętnik anonimowy i bez tytułu, który okazał się prywatną kroniką żołnierza Wehrmachtu z września 1939”²⁴, dodać należy, że kroniką niezmiernie bezkrytycznie.

Polska literatura wspomnieniowa stanowi pamięć przebytych dni, pamięć dokonań bohaterskich i prozaicznych na miarę możliwości ich autorów. Zawarte w pamiętnikarskich zapisach fragmenty wojny odznaczają się niejednokrotnie precyzją opisywanych realiów. Wspomnienia te stanowią dokumenty dużej wagi zwłaszcza dla badaczy-historyków, niemniej zwracamy na nie uwagę jako na literaturę obfitującą nie tylko w liczne i ciekawe spostrzeżenia faktograficzne, ale i refleksje osobiste o dużym ładunku emocjonalnym.

IV

POEZJA

Liryka wojenna i patriotyczna powstawała doraźnie i była artystyczną transpozycją niezłomnego ducha naszego narodu. Poetycką kronikę lat wojny i okupacji stanowiła przede wszystkim poezja konspiracyjna. Wiersze Krzysztofa Kamila Baczyńskiego¹⁻² najpełniej chyba oddają klimat tej poezji i osobliwą atmosferę, w jakiej powstawała. To o Baczyńskim napisała Anna Świerszczyńska, że „uczynał wielką krzywdę swej Ojczyźnie umierając dla niej”. Wojenny dorobek liryczny Krystyny Krahełskiej, młodej poetki, która umarła w tym samym dniu co K. Baczyński, podchorąży batalionu „Parasol” — obejmował tematykę okupacyjną, walkę z wrogiem i wiarę w zwycięstwo. Szczególnie ciepło i wnikliwie omawia twórczość K. Krahełskiej w szkicu zatytułowanym „Zaproszysz serce tęsknoty” Barbara Łopatkówna³.

Hołd pamięci młodzieży poległej w obronie Katowic zbliżyli A. Baumgardten w „Katowickiej balladzie” i T. Kijonka w „Elegii katowickiej”⁴.

Poezja wojny uczy nas prawdy o tamtych dniach, kiedy we wrześniu roku 1939 armia niemiecka pokonała armię polską i teren naszego kraju znalazł się pod hitlerowską okupacją. Powstaje wówczas szereg wierszy zaliczających się do ludowej poezji okupacyjnej; wierszy głęboko poprzepiętymi treściami patriotyczno-bojowymi; w wybranych czasopiśmie reprezentowane są przez wiersze Jana Porwoła, uczestnika powstań śląskich i partyzanta

w czasie ostatniej wojny; J. Porwoł pisze w 1940 r. dość jednoznacznie: „Będziesz ty pieronie skakał (Jak ścigany wilk po lesie,) I z tej ziemi, którąś skalał, (Piorun Cię ognisty zmiecie”⁵. Eksplozję buntu, gniewu, miłości i nadziei odczytujemy w anonimowym wierszu pt. „Mordu szatanie” przedrukowanym za sprawą czytelnika „Pogłódów” — z konspiracyjnego pisma „Front Polski”; nieznaną autor przekonuje, że na Śląsku „Niezapomniane będą grzechy twoje, (Nie przebaczone morze łez gorejące,) i żądź twych jady nasze mózgi żrące) I twe grabieże, rabunki, rozboje”⁶. Obraz śląskiego życia pod okupacją jawi się nam w opisie poetyckim „Dla wysiedlonych”. Wiersze ten przedstawia wysiedlenie Polaków z Górnego Śląska: „Wyganiano was w noc, pędzono na dworzec, (dzieci marchewkę gryzły zamiast marcepanu Byliście polskiej ziemi najwierniejsi stróże,) a teraz wiatr wam zmartwień jako liści naniósł”⁷.

Treść patriotyczno-bojowa dominuje w konspiracyjnym zbiorku T. Różewicza „Echa leśne”⁸, w wierszach Mariana Piechala⁹, w „Inwokacji” Ludwika Emirowicza¹⁰ i anonimowym wierszu „Czwarty grudnia”¹¹ z tomu „Słowo prawdziwe”.

O Warszawie roku 1939 mówi w swoich poetyckich obrazach Witold Hulewicz¹², a o stolicy roku 1944 A. Baumgardten.¹³

Walkę o Polskę, o jej imię i wolność toczyli żołnierze, partyzanci, powstańcy, którzy — jak w wierszu Wiktora Woroszyńskiego „Wlekli tę żołnierkę, jak za duży but. (Každy miał w chlebaku trudny sen o Armii.) (dziś, pod pogórkami z darni leżą,) twarzą na wschód”¹⁴. W wierszach A. Świrszczyńskiej¹⁵ bohaterami tymi są m.in. „Łączniczka, piętnastoletni żołnierz, którego nie nauczone na lekcjach polskiego strzelać w oczy człowieka”, syn, który zapomniał o konającej w piwnicy matce, gdyż „Liczył naboje przed walką”.

Dość liczne przykłady liryki wojennej spotkać możemy w rocznikach „Odry” 1945—1946 i 1948.

Do wierszowanych dokumentów zbrodni hitlerowskich na Żydach w Polsce należą „Żydzi w Kołbieli” S. Czajki i „Statystyka grozy” Leonory Herz¹⁷.

Martylogię dzieci, istot najbardziej przez wojnę skrzywdzonych ukazał niemiecki poeta, Johannes R. Becher w 36-zwrotkowym wierszu pt. „Buciki dziecięce z Lublina”. Kiedy autor mówi, że „Ze wszystkich zaproszonych świadków, zapomnieć tych to byłoby błąd. (Gdy weszli rzędem na salę gładką). Powstał przed nami, milczący sąd”¹⁸, to przekonuje nas o słuszności ciągłego prezentowania świadectwa prawdy o gehennie lat okupacji — w imię ostrzegania.

Wojenną poezję czeską reprezentują wiersze Franciszka Halasa¹⁹, Jaroslava Seiferta²⁰, Milosza Jirko²¹ i Oldrzych Krzysztofka²².

Dramat polski o tematyce wojennej na łamach śląskich czasopism regionalnych egzemplifikuje I akt „W głębi nocy” Andrzeja Wydrzyńskiego; zamieszczony w „Zeszytach Wrocławskich” (1945 nr 10—11, s. 61—75) obrazuje przebieg przesługachnia zastępcy dowódcy batalionu Gwardii Ludowej w powiatowym urzędzie gestapo.

Wszystkie reprezentowane powyżej utwory są w pewnym sensie stereotypowe, co jednak jest nawet uzasadnione, gdyż wojenne losy i przeżycia ludzkie miały na ogół wiele cech wspólnych. Wprawdzie nie wszystkie utwory są wysokiej rangi artystycznej, niemniej wnoszą coś nowego do naszej wiedzy o sprawach wojny i okupacji oraz upoważniają do stwierdzenia — że wbrew współczesnym tendencjom w RFN — wydarzenia te należy chronić od zapomnienia. Zde-

cydowanie i stanowczo powtarzamy więc za J. Krotiukiem: „Wydarzenia z tamtych lat przechodzą już do legendy, wspomnienia o nich budzą jeszcze dziś grozę, ale i budzą głębsze refleksje — do jakiego zwierzęcego upodlenia może dojść człowiek zacządzony jadem szowinistycznej nienawiści. W jakie bestie przekształca ludzi faszyzm”²².

I

Przypisy:

1. S. Fleszarowa-Muskat: Dwie ścieżki czasu. „Poglądy” 1973 nr 3, s. 13—15.
2. L. Buczkowski: Kamień w pieluszkach. „Odra” 1975 nr 9, s. 52—63.
3. W. Kotowicz: Patrol! (w:) Godzina przed świtem. „Odra” 1962 nr 4 s. 65—72.
4. W. Kotowicz: Buty. „Odra” 1967 nr 11 s. 43—48.
5. R. Liskowacki: Zapłonąć wysokim ogniem. (w:) Kto grzeszył. „Poglądy” 1973 nr 12, s. 13—15.
6. W. Machcjek: Na widowni „Zawisza” (w:) „Partyzant, sługa boży”. „Poglądy” 1970 nr 9, s. 13—15.
7. T. Mikołajek: Gorący deszcz. „Odra” 1947 nr 7—8, s. 65—77.
8. A. Loch: Ucieczka (w:) „Polakiem chcesz być?”. „Poglądy” 1972 nr 22 s. 13—14.
9. L. Bądkowski: Tante Borzestowska. „Odra” 1967 nr 4, s. 51—59.
10. K. Segal: Zeznanie. „Odra” 1963 nr 10, s. 39—42.
11. B. Lubosz: przelot nad zyciem i śmiercią. „Poglądy” 1974 nr 10, s. 13—15.
12. T. Hołuj: Przysięga. (w:) Osoba „Poglądy” 1973 nr 9, s. 13—15.
13. S. Stanuch: Król gór. „Odra” 1965 nr 10, s. 43—46.
14. L. Majchrzak: Pelargonie. „Odra” 1966 nr 5, s. 17—21.
15. A. Siekierski: Abyś znów była. (w:) Ostatnia niedziela listopada. „Poglądy” 1973 nr 14, s. 13—15.
16. J. Baranowicz: Pierścien stryjka Fabiana. (w:) Ucieczka przed cieniem. „Poglądy” 1975 nr 11, s. 13—14.
17. W. Zukrowski: Kola. „Zeszyty Wrocławskie” 1947 z. 2, s. 37—73.
18. W. Odojewski: Słepy strzał. (w:) Zasypie wszystko, zawieje... „Odra” 1969 nr 6, s. 70—80.
19. W. Odojewski: Odejście. (w:) j. w. „Odra” 1968 nr 3, s. 39—48.
20. W. Niedźwiecki: Droga do Samossierey. „Poglądy” 1969 nr 10, s. 13—15.
21. A. Baumgarten: Dukt: (w:) Wilki w nocy. „Poglądy” 1974 nr 11, s. 13—14.
22. A. Baumgarten: Nocny zwiad. „Poglądy” 1975 nr 8, s. 13—15.
23. W. Kotowicz: przypadki pułkownika Kondraciuka „Odra” 1964 nr 1, s. 44—50.
24. T. Borowski: Chłopiec z biblią. „Zeszyty Wrocławskie” 1947 z. 2, s. 74—83.
25. S. Czajka: Piecyk. „Odra” 1948 nr 7, s. 2.
26. D. Kostrzewicz: Krajobrazy ułomne. „Odra” 1973 nr 3, s. 77—81.
27. J. Nacht: Po tamtej stronie. „Odra” 1946 nr 12, s. 4.
28. T. Różewicz: Nocleg. „Odra” 1946 nr 12, s. 4—5.
29. Zb. Bednorz: Warszawski szewc. „Opole” 1970 nr 1, s. 14—15.
30. A. Chabrier: Życie umarłych. „Odra” 1947 nr 15—16, s. 6.
31. K. Segal: Człowiek, który nie figurował. „Odra” 1964 nr 9, s. 45—50.
32. R. Lankauskas: Sonety Beethovena. „Poglądy” 1970 nr 15, s. 13—14.
33. R. Lankauskas: Pótnoc. „Poglądy” 1970 nr 15, s. 14, 18—19.
34. A. Isakowicz: Paproć i ogień. „Poglądy” 1970 nr 7, s. 13—14.

II

1. K. Filipowicz: Zółty krzyżek. „Odra” 1945 nr 11, s. 7.
2. W. Zukrowski: Przebieg. „Odra” 1945 nr 5—9.
3. G. Morcinek: Nardelli z Varenrus. „Odra” 1964 nr 21, s. 2.
4. S. Hadyna: Nieukształtowani i niepotrzebni. „Odra” 1948 nr 49, s. 2—3.
5. L. Bądkowski: fragment z klasyki. „Odra” 1967 nr 5, s. 48—51.
6. R. Michałski: Wielka sobota. „Odra” 1967 nr 5, 63—72.
7. j. w. s. 72.
8. Z. Krempf: Janczar. (w:) Rykoszety. „Odra” 1967 nr 7—8, s. 41—49.

9. T. Hołuj. Raj. „Poglądy” 1971 nr 24, s. 13—15.
10. Z. Krempf: Janczar. „Odra” 1967 nr 7—8, s. 41.
11. W. Szewczyk: Wanda. (w:) Gadzi raj. „Poglądy” 1969 nr 7, s. 13—14.
12. A. Berger: Jeńcy. „Opole” 1972 nr 1, s. 17.
13. G. Grass: Byli sobie. „Odra” 1968 nr 9, s. 68—83.
14. H. Hauptmann: Uczyć się wolności. „Poglądy” 1970 nr 28, s. 14.
15. J. Knappe: Gdzie jesteś mój... „Poglądy” 1975 nr 9, s. 13—14.
16. W. Szewczyk: Ambivalencja polityczna Günтера Grassa. „Poglądy” 1975 nr 9, s. 59.

III

1. I. Koniew: Festung Breslau w oczach dowódcy frontu. „Odra” 1966 nr 5, s. 3—6.
2. R. Skąła: Dwa plany wojny. „Odra” 1965 nr 3, s. 8—14.
3. R. Skąła: Bitwa pod Budziszynem. „Odra” 1965 nr 4 s. 15—22.
4. W. Stacherski: Czteryty w dziewiciu. „Poglądy” 1974 nr 7, s. 13—15.
5. U. Pietraszewski: Nicea-Auch. „Opole” 1972 nr 9, s. 23, 26.
6. H. Hauptmann: Śmierć w domu poety. „Poglądy” 1974 nr 19, s. 13—15.
7. J. Krotiuk: Z pamiętnika partyzanta. „Opole” 1970 nr 1, s. 12—13.
8. A. Oliwa: Zielona poczta. „Opole” 1972 nr 12, s. 26—27.
9. T. Rózewicz: Towarzysze broni. „Odra” 1970 nr 4, s. 107—108.
10. A. Kowalska: Figle pamięci. „Odra” 1962 nr 10, s. 65—69; 1963 nr 1, s. 73—76.
11. J. Zabierzeńska-Zelechowska: Nadszedł czas. „Zeszyty Wrocławskie” 1955 nr 13, s. 33—55.
12. W. Mirecki: Brzęczy szabla i ostroga. „Poglądy” 1969 nr 20, s. 13—14, 19.
13. L. Bielaček: Zdobywanie Polski. „Opole” 1974 nr 10, s. 16—17.
14. Rozalka. „Poglądy” 1974 nr 19, s. 17—18.
15. W. Gębik: Chleb. „Poglądy” 1972 nr 13, s. 13.
16. j. w. s. 14.
17. Cz. Kempisty: Dwie dziesiąte milimetra. „Odra” 1965 nr 7—8, s. 55—60.
18. H. Worcell: Bagaż pani Worcellowej. „Odra” 1973 nr 10, s. 65—77.
19. T. Peiper: Pierwsze trzy miesiące. „Odra” 1974 nr 2 s. 43—48; nr 3, s. 51—58; nr 4, s. 25—31; nr 5, s. 28—33; nr 6, s. 31—37; nr 9, s. 48—53.
20. L. Prorok: Z notatnika powstańczego 1944. „Odra” 1973 nr 7—8, s. 77—83.
21. H. Bauer: Byłem pilotem Hitlera. „Odra” 1964 nr 12, s. 47—51; 1965 nr 1, s. 51—55; nr 4, s. 49—53.
22. Dziennik Waltera Tauska. „Odra” 1969 nr 5, s. 15—24.
23. M. Podkowiński: Popisują się odwagą wobec bezbronnych. „Odra” 1971 nr 9, s. 17—26.
24. Ich war dabel. „Odra” 1975 nr 9, s. 8—24.

IV

1. K. K. Baczyński: Wigilia. „Odra” 1945 nr 11, s. 2.
2. K. K. Baczyński: ***. „Poglądy” 1957 nr 26, s. 1.
3. B. Łopatkówna: Zaproszysz serce tęsknotą. „Poglądy” -971 nr 21, s. 17—18.
4. T. Kijonka: Elegia katowicka. „Poglądy” 1964 nr 6, s. 3.
5. J. Porwot: Wiersze. „Poglądy” 1965 nr 17, s. 8.
6. Morduj szatanie: „Poglądy” 1975 nr 1, s. 15.
7. Dla wysiedlonych. „Poglądy” 1975 nr 1, s. 15.
8. T. Rózewicz: Kamienie na szaniec. „Poglądy” 1957 nr 6—7, s. 3.
9. M. Piechal: Kotłyszka wrześniowa; Boże pióro. „Odra” 1947 nr 14—15.
10. L. Eminołowicz: Inwokacja. „Odra” 1948 nr 21, s. 2.
11. Czwały grudnia. „Odra” 1945 nr 10, s. 3.
12. W. Hulewicz: Warszawa; Mogiła na skwerze. „Odra” 1945 nr 4, s. 3.
13. A. Baumgarten: Warszawa... „Odra” 1945 nr 6, s. 3.
14. W. Woroszyński: O rówieśnikach krótko. „Odra” 1949 nr 23, s. 2.
15. A. Świrszczyńska: Wiersze. „Odra” 1974 nr 9, s. 54—55.
16. S. Czajka: Żydzi w Kołbieli. „Odra” 1949, nr 5, s. 6.
17. L. Herz: Statystyka grozy. „Odra” 1949 nr 38, s. 1.
18. J. Bercher: Buciki dziecięce z Lublina. „Odra” 1948 nr 17, s. 2.
19. F. Hałas: Do broni. „Odra” 1949 nr 44, s. 1.
20. J. Seifert: Wiersze. „Odra” 1948 nr 9—10, s. 4.
21. O. Krzysztofek: Warszawa. „Odra” 1949 nr 21, s. 1.
22. J. Krotiuk: Z pamiętnika partyzanta. „Opole” 1970 nr 1, s.

五

Seweryna Walkowiaka wykaz polskich czasopism konspiracyjnych na Śląsku

Nasza wiedza o polskim ruchu oporu na Śląsku w latach drugiej wojny światowej mimo ukazujących się od czasu do czasu różnych artykułów i publikacji książkowych typu wspomnieniowego bądź naukowego, ciągle wykazuje wiele, często podstawowych braków. Posiadamy zaledwie cząstkowe opracowania niektórych działających na Śląsku w okresie okupacji organizacji konspiracyjnych, fragmentaryczne opracowania dotyczące pewnych zasłużonych postaci, pewnych podziemnych akcji np. w zakresie tajnej oświaty, ale nie doczekaliśmy się dotąd żadnej poważniejszej monografii, któraby była poświęcona życiu i walce Śląska w czasie ostatniej wojny, monografii na przykład takiej, jaką o ruchu oporu w Wielkopolsce napisał znakomity historyk z Poznania Edward Serwański („Wielkopolska w cieniu swastyki”, Warszawa 1970). W tej sytuacji każdy przyczynek mogący w sposób istotny poszerzyć obraz interesującej nas tu problematyki zasługuje na uwagę, tym bardziej zaś gdy jest to przyczynek z dziedziny bibliografii, więc szczególnie dla celów naukowych i pedagogiczno-oświatowych przydatny. Mamy tu na myśli studium **Seweryna Walkowiaka**, dotyczące polskiej prasy podziemnej na Śląsku w latach okupacji. A oto garść informacji o Sewerynie Walkowiaku i o jego pracy.

Autor drukowanego poniżej „Wykazu” urodził się 28 XI 1910 r. w Gliwicach, zmarł 4 I 1978 r. w Katowicach. Ukończył w latach międzywojennych Wyższe Studium Społeczne w Poznaniu (wydział socjologii) pracował aż do września 1939 r. w Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach. W czasie wojny był czynny w ruchu oporu na Śląsku i w Chorzowie, udzielając się (pod pseudonimem „Jawor”) w pierw w tajnej organizacji „Ku Wolności” powołanej do życia przez byłego członka Oddziałów Młodzieży Powstańczej Franciszka Galbierza już

w październiku 1939 roku, a potem od roku 1942 w Polskim Związku Wolności i pośrednio w Sekcji Zachodniej D.I. Po wojnie obok pracy zawodowej w Prezydium WRN w Katowicach Seweryn Walkowiak pełnił wiele funkcji społecznych, m.in. w Komisji Historycznej Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Katowicach; zajmował się równocześnie skrzętnym gromadzeniem dokumentacji m.in. dotyczącej konspiracyjnej prasy śląskiej i sylwetek nieżyjących towarzyszy wspólnej walki w podziemiu. Publikował niewiele, ale ślady swojej pasji naukowo-badawczej pozostawił w opracowaniach, które w postaci gotowych maszynopisów składał przeważnie w katowickim ZBoWiD. Z prac drukowanych Seweryna Walkowiaka na uwagę zasługuje studium pt.: W ośmióleciu wydania pierwszego numeru 1-go śląskiego konspiracyjnego pisma „Ku Wolności” (Komunikat Instytutu Śląskiego w Katowicach, seria VII, nr 1. 1947); była to w owym okresie publikacja pionierska, pierwszy raz ujawniająca powojennej opinii społecznej pewne szczegóły związane z prezentowanym pismem, a także z organizacją o tej samej nazwie, genezę której, jej cele i różne podejmowane akcje w płaszczyźnie informacyjnej, sabotażowej i propagandowej autor rzetelnie opisał. Kilka miesięcy przed śmiercią przygotował Walkowiak do druku — trochę także z mojej gorącej namowy i zachęty — większą rozprawę zatytułowaną: „Prasa konspiracyjna w okresie okupacji hitlerowskiej — jej zasięg i wpływ na społeczeństwo polskie ze szczególnym uwzględnieniem społeczeństwa polskiego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (Na tle własnych wspomnień)”. Być może, że rozprawa ta zostanie opublikowana w całości w jednym ze śląskich wydawnictw naukowych.

Tymczasem jednak, nie czekając na druk całej rozprawy pragnę z materiałów pośmiertnych Walkowiaka udostępnić pracownikom bibliotecznym, a poprzez nich szerszemu środowisku zainteresowanych tą problematyką czytelników, mały, ale jakże ważny fragment jego pracy, a to z myślą, by co rychlej pokazać choćby w tej skromnej formie efekt żmudnych wysiłków naukowych tego nie tylko ofiarnego działacza — konspiratora, ale i sumiennego, choć nie profesjonalnego badacza dziejów śląskiego ruchu oporu.

Przy opracowaniu swego „Wykazu polskich czasopism konspiracyjnych na Śląsku” korzystał Walkowiak z różnorodnych źródeł drukowanych i niedrukowanych, oczywiście także i z własnego rozpoznania płynącego ze swego osobistego uczestnictwa w konspiracji; nie widzimy tu potrzeby przytaczania owych źródeł odnotowywanych przezeń skrupulatnie, pragniemy jedynie podkreślić, że pomocne mu były do tej pracy publikacje m.in. następujących autorów: E. Brzozowskiego, S. Drozdowskiego i Z. Rusinka, Z. W. Jańkiego, S. Kędryny i A. Szefera, J. Niekrasza, E. Oderkiewicza, R. Panica, J. Przewłockiego, H. Rechowicza, E. Wichury-Zajdla, J. Wojtala. Godzi się zauważyć, że w „Wykazie” Walkowiaka uwzględnione są oprócz tytułów, które wymienia wydany przez Lucjana Dobroszyckiego „Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945 (Warszawa 1862) również pozycje nowe, których Dobroszycki nie zarejestrował; „Wykaz” Walkowiaka podaje aż 21 tytułów pism wydawanych na Śląsku, nie ujętych w „Centralnym katalogu” Dobroszyckiego. Dodać w końcu wypada dla informacji, że w maszynopiśmie pracy Walkowiaka znajdują się też wykazy pism podziemnych Zagłębia, oraz prasy konspiracyjnej wydawanej poza Śląskiem,

a kolportowanej przez ruch oporu na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (jak np. głośny „Kilof Śląski” wyd. w Warszawie przez Polski Związek Wolności lub jak drukowana w Warszawie „Zachodnia Straż Rzeczypospolitej” z dod. „Luźna Kartka” wyd. przez Sekcję Zachodnią D. I. Delegatury R. P. na Kraj).

Wykaz tytułów pism konspiracyjnych wychodzących na Śląsku w okresie okupacji hitlerowskiej w latach 1939—1945 opracowany przez Seweryna Walkowiaka

1. „Biuletyn Informacyjny” — wyd.: Koło Przyjaciół ZSRR; m. wyd.: Bielsko; okres ukaz. się: 1941/1942; powielane.
2. „Blyskawica” — wyd.: org. konspir. „Wolna Polska”; m. wyd.: Brzozowice-Kamień; okres ukazywania się: 1940/1941; pismo tygodniowe, powielane; tytuł pisma ulegał zmianie m.in. na „Społem”, „Orzeł Biały”.
3. „Braciom na Otuchę” — wyd. org. o tej samej nazwie; m.wyd.: Mysłowice; okres ukaz. się: 1942(?); bliższych danych brak.
4. „Do czynu” — wyd.: Polska Org. Patr. i Polskie Siły Zbrojne; m. wyd.: Śląsk; okres uk. się: 1939/1940; bliższych danych brak.
5. „Dobosz” — wyd.: Polska Org. Part. i Polskie Siły Zbrojne; m. wyd.: Śląsk; okres ukaz. się: 1940/1941; bliższych danych brak.
6. „Der Freiheits-Kämpfer (Bojownik Wolności)” — wyd. Komunistyczny Ruch Oporu; m. wyd.: Wrocław; okres uk. się: w czasie oblężenia Wrocławia, 1945.
7. „Jutrzenka” — wyd.: Stronnictwo Ludowe; m. wyd.: według Dobroszyckiego Śląsk, wg. Wojtala pismo wychodziło w Krakowie jako organ podokręgu śląskiego ROCH; powielane, przeznaczona dla kobiet; okres uk. się: grudzień 1944.
8. „Ku Wolności” — wyd.: org. konspir. o tej samej nazwie; m. wyd.: Katowice; okres uk. się: 12 paźdź. 1939 do lutego 1940; tygodnik, powielany, nr z 6 stycznia 1940 drukowany.
9. „Ku Wolności” — wyd.: Polska Org. Zbr.; m. wyd.: Ruda Śl.; okres uk. się: 1940 do września 1941; brak bliższych danych.
10. „Leć Orle Biały” — wyd.: Kom. Obr. Polski — KOP; m. wyd.: Śląsk; okres uk. się: styczeń 1944; powielane, kontynuacja pisma „Mściciel”.
11. „Mściciel” — wyd.: Kom. Obr. Polski — KOP; m. wyd.: Śląsk; okres uk. się: 1940 do 1943; powielane, ilustr.
12. „Nad Odrą Czuwa Straż” — wyd.: IV Obw. Zew. AK; m. wyd.: Koźle, Racibórz; okres uk. się: grudzień 1943 do grudnia 1944; druk, powiel.
13. „Nadzieja” — wyd.: Obóz Zjedn. Nar. m. wyd.: Tarnowskie Góry; okres uk. się: 1941(?) bliższych danych brak.
14. „Odrodzenie” — wyd.: Grupa Powst.; m. wyd.: Katowice, Bielsko, Sosnowiec; okres uk. się: 1940(?); brak bliższych danych.
15. „Orzeł” — wyd.: nieznany; m.wyd.: Śląsk; okres uk. się: 1941(?); brak bliższych danych.
16. „Orzeł Biały” — wyd.: Polski Klub Filomatów; m. wyd.: Nowy Bytom; okres uk. się: marzec 1941 do sierpnia 1941; kontynuacja pisma „Zorza Wolności”.

17. „Ostatki” — wyd.: Kom. Obr. Polski; m. wyd.: Śląsk; okres uk. się: 1944; powielane.
18. „Przyszłość” — wyd.: Org. Posta S. Janickiego; m. wyd.: Śląsk-Tarnowskie Góry; okres uk. się: 1939/1940; bliższych danych brak.
19. „Szturmowiec” — wyd.: Tajna Pol. Org. Niepodległościowa; m. wyd.: Śląsk; okres uk. się: 1940 do lutego 1941; brak bliższych danych.
20. „Śląski Biuletyn Informacyjny” — wyd.: Okręg Śląski AK; m. wyd.: Śląsk; okres uk. się: 1944 do stycznia 1945; powiel.
21. „Świt” — wyd.: Siły Zbrojne Polski; okr. Sl. ZWZ; m. wyd.: Świętochłowice; okres uk. się: grudzień 1939 do paźdz. 1940; powiel., później zmiana tytułu na „Ku Wolności” i „Wici”.
22. „Trybuna Gwardzisty” — wyd.: GL i AL; m. wyd.: Bielsko; okres uk. się: grudzień 1943 do maja 1944; powel., mies.
23. „Trybuna Robotnicza” — wyd.: PPR; m. wyd.: Bielsko; okres uk. się: 1942 do maja 1944; mies. powielany, kontynuacja pisma „Trybuna Śląska”.
24. „Trybuna Śląska” — wyd.: Komitet Okręg. PPR, m. wyd.: Bielsko; okres uk. się: czerwiec 1942 do paźdz. 1942; dwutyg. nast. mies., powielany.
25. „Wici” — wyd.: Polska Org. Part. i Polskie Siły Zbrojne, Okr. Śląski ZWZ; m. wyd.: Świętochłowice i Panewniki; okres uk. się: grudzień 1939/1940; mutacja gazetki „Świt”.
26. „Wolność” — wyd.: j. w.; m. wyd.: Śląsk; okres uk. się: 1939/1940; brak bliższych danych.
27. „Zew Wolności” — wyd.: Polska Tajna Org. Powstańcza; m. wyd.: Gotartowice; okres uk. się: lipiec 1941 do kwietnia 1942; tygodn., powielany.
28. „Ziemia Cieszyńska” — wyd.: Delegatura Rządu(?); m. wyd.: Cieszyn; okres uk. się: styczeń 1945; dwutyg., powielany.
29. „Zorza Wolności” — wyd.: Polski Klub Filomatów; m. wyd.: Nowy Bytom-Wirek; okres uk. się: paźdz. 1940 do marca 1941; maszynopis, powielany; od marca 1941 zmiana tyt. na „Orzeł Biały”.
30. „Zryw” — wyd.: Polska Org. Powstańcza; m. wyd.: Chwałowice; okres uk. się: 1939 do kwietnia 1940; wyd. w formie fotokopii.

Druga wojna światowa we wspomnieniach Ślązaków

Mimo upływu czterdziestu lat, jakie minęły od chwili napaści wrześnieowej Niemiec hitlerowskich na Polskę, pamięć o tym fakcie nie wygasa w narodzie, znajdując ciągle swe odbicie m.in. w literaturze poświęconej II wojnie światowej. Specjalną dziedziną tej literatury są wspomnienia publikowane w periodykach, wydawane w postaci książek i niezmiennie cieszące się ogromną poczytnością. Wśród tych publikacji niemałą część stanowią wspomnienia nawiązujące do wydarzeń z okresu 1939—1945, jakie rozegrały się na terenie Śląska, lub tych faktów, które stały się doświadczeniem życiowym Ślązaków poza granicami ich macierzystego regionu. Znajdą się tu również wypowiedzi nie-Ślązaków, a nawet obcokrajowców, jeśli tylko ich osobiste losy spleły się w tym tragicznym okresie z dziejami ziemi śląskiej. Stąd też użyte w tytule określenie „Ślązak” rozumieć należy w sensie bardzo ogólnym, obejmującym i rodowitych mieszkańców Śląska, jak i tych, którzy pochodzą z innych części Polski z Śląskiem związali się czasowo lub na stałe. Niektóre (nieliczne) teksty wymykają się nawet tak ogólnikowo rozumianej klasyfikacji; pomieszczone są jednak dla niezwykle interesującego opisu czy faktografii przyporządkowanej dziejom śląskiego regionu (m.in. wspomnienia dowódców Armii Czerwonej). Autorzy, spisując po latach swe przeżycia z okresu wojny, utrwalili pamięć o czasach, które dla ziemi śląskiej były już ostatnim aktem wielowiekowej rozłąki z Macierzą (chodzi tu o Dolny Śląsk i Opolszczyznę). We fragmentach indywidualnych biografii znalazła odzwierciedlenie gehenna wojenna ludu śląskiego w obozach koncentracyjnych, jenieckich, w obozach pracy, jak również udręka ludności nie-śląskiej, głównie zesłanej na roboty przymusowe, gdzie stawała się ofiarą antyhumanitarnych metod działania hitleryzmu, a jednocześnie zdobywała nową dla siebie wiedzę, że ziemia ich katorgi jest częścią ich wspólnej z Ślązakami ojczyzny. Wyjątkowy

tragizm losów śląskiej ludności polegał na tym, że jako podwładni obywatele państwa pruskiego byli zmuszeni do walki w szeregach Wehrmachtu, wbrew swemu poczuciu narodowemu, wbrew przekonaniom. Dramatyczną tę prawdę najpełniej oddają niektóre wspomnienia Opolan.

Po pamiętnych dniach września 1939 r. gros polskich działaczy na Śląsku zostało aresztowanych i po dłuższym lub krótszym pobycie w więzieniu skazano na pobyt w obozach koncentracyjnych. Skąd tak licznie pojawiające się w tytułach i tekstach nazwy: Buchenwald, Dachau, Oświęcim, Gross-Rosen, Ravensbrück, Mauthansen-Gusen... Sam początek wojny jak i jej zakończenie wzmiankowane jest bądź lapidarnie, bądź z bogactwem szczegółów, z całą gamą emocji i przeżytych towarzyszących zasadniczym epizodom wojny.

W sporządzonym wykazie tekstów przeważają opowiadania tj. wspomnienia Opolan lub innych autorów, lecz zamieszczone w periodykach opolskich. Stanowią one przeszło 50% (111 pozycji) całości zestawienia bibliograficznego a zaczerpnięte zostały z wydawnictw zbiorowych: „Pamiętniki Opolan” (1954), „Wspomnienia Opolan” t. I (1960), „Wspomnienia Opolan” t. II (1965), „Przepisy do teraźniejszości” (1964), „Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan” (1971), „Wspomnienia opolskich komunistów” (1978) jak również z wydawnictw periodycznych wymienionych w kolejności zależnej od stopnia nasycenia ich materiałami pamiętnikarskimi: „Katolik”, „Kalendarz Opolski”, „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego”, „Kwartalnik Opolski”, „Opole”, „Nowiny Opolskie”, „Głos Olesna”. Interesujący nas okres znalazł swe odbicie w pięciu wydanych na przestrzeni dwudziestu lat książkach. Są to: Ludwika Bielaczka „Ze studni zapomnienia” (1957), Arki Bożka „Pamiętnik” (1957), Wojciecha Warwrynka „Pamiętnik Opolanina” (1965), Apolinarego Oliwy „Gdy poświęcano noże” (1973), Adama Benisza „W burzy życia” (1976). Są to częstokroć gotowe niemal scenariusze, dające wiewioraką możliwość ich spożytkowania w zależności od potrzeb, pomysłowości, inwencji. Atrakcyjność materiału wspomnieniowego winna skłonić do obfitszego zeń korzystania, tym bardziej, że dysponujemy relacjami świadków wydarzeń, ich współtwórców. Wynurzenia wielu autorów są ich ostatnią wypowiedzią, jaką potomnym zechcieli przekazać, dorzucając do oficjalnej, podręcznikowej wiedzy o II wojnie światowej wartościową egzemplifikację w postaci pojedynczych, indywidualnych losów jednostek, przemawiającą do czytelnika w sposób wyjątkowy, skuteczny i trwały.

1. ADAMEK Jan: 12 rocznica bombardowania Buchenwaldu. „Katolik” 1956 nr 36 s. 10.
2. TENZE: Nie zniechęćmy nas różne przykrości życiowe. „Słowo na Śląsku” 1953 nr 39 s. 8.
3. TENZE: Wspomnienia. „Katolik” 1956 nr 23 s. 6—7; 24 s. 9.
4. ADAMIEC Franciszek: Powrót „Opole” 1970 nr 4 s. 16—17.
5. ANISIMOVA Aleksandra: Na falach krótkich. Opowieść radiotelegrafistki radzieckiego wywiadu z okresu II wojny światowej. (Na korotkoj voline). Tłum. Eugeniusz K. Kostrzewa. Katowice 1966. ss. 175. (Wspomnienie z działalności na terenie powiatu cieszyńskiego).
6. AUGUSTYN Bernard: Wspomnienia Opolan 1960 s. 24—34.
7. BARANOWICZ Jan: Lata we mgle. Katowice 1957 ss. 183 (Mysłowic).
8. TENZE: Pamięć i wzruszenie. „Przemiany” 1957 nr 6 s. 2.
9. BARFUSS Jan: W Mysłowicach, Gross-Rosen i Wrocławiu. (Fragmety wspomnień). „Zapiski Koszalińskie” 1965 z. 4 s. 109—112.

10. BARTOSZ Julian: Epizod z życia dziecka. List Joanny z Hinderburgschule. „Kalendarz Wrocławski” 1973 s. 272—278. (Obóz hitlerowski dla kobiet i dzieci we Wrocławiu).
11. REDNARDOWICZ Franciszek: Partyzancki 1 Maja. Spisała Ewa Wancka. „Trybuna Robotnicza” 1967 nr 101. (Akcje dywersyjne na liniach kolejowych).
12. BEDNORZ Zbyszko: Pomieszonym traktem (fragment). „Opole” 1973 nr 12 s. 16—17.
13. BENISZ Adam: W burzy życia. Do druku przygotował Mieczysław Wrzosek Opole 1976 ss. 200.
14. BIELACZEK Ludwik: Krwawy diabeł. „Słowo na Śląsku” 1954 nr 6 s. 7. (zwiedzanie obozów w Oświęcimiu i Brzezince).
15. TENŻE: Ze studni zapomnienia. Warszawa 1957 ss. 417.
16. BOŻEK Arka: Dywersanci z przymusu. „Kalendarz Opolski” 1956 s. 184—5.
17. TENŻE: Pamiętniki. Katowice 1957 ss. 349.
18. BRANNY Leon: Patrzyłem śmierci w oczy. Wspomnienia. Przedm. Andrzej Szefer. Katowice 1970 ss. 134 (Wspomnienie Ślązaka — więźnia hitlerowskich obozów koncentracyjnych).
19. BRZOSOWSKI Edward: Z kartek pamiętnika: Świętochłowice 1942; Grupa z kolonii Wieczorka „WTK” 1967 nr 35/36 s. 2 (Ruch oporu w Świętochłowicach).
20. CEPELAK Bohumil: Pamätik fašistickeho terroru v Havířove-Zivoticich. „Tešinskó” 1967 č. 4 s. 6—8.
21. CHROBOK Adam: Tej jesieni. (Fragment wspomnień z 1939 r.) „Poglady” 1971 nr 17 s. 7—8.
22. CZYZAK Edward: (w): „Przypisy do terażniejszości” Katowice 1964 s. 184—196.
23. DEPTA Jan: (w): „Wspomnienia Opolan” Warszawa 1960 s. 86—91.
24. DOMARADZKI Władysław: Moja droga do Ludmierzyc. (w): Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan Katowice 1971 s. 62—70.
25. DOMS Herbert: Aus den Tagen der Belagerung Breslaus. „Der Schlesier” 1972 nr 2 s. 4; nr 3 s. 8.
26. [DROZDOWSKI Stanisław] (stad): Wspomnienia pod choinką (J. Wawrzyńska, A. Wilezka i K. Jochymczyka). „WTK” 1968 nr 51/52 s. 2.
27. FOJCIK Apolonia: (w): „Wspomnienia Opolan” 1965 Warszawa s. 28—35.
28. FRANKIEWICZ Edward: Bohaterskie wyznanie. (Fragment książki „Człowiek poza nawiasem” PAX 1956).
29. FRIEDRICH Eva: (Na tropach hitlerowskich zbrodni). Oprac. Henryk Szymczak. „Nowiny Jeleniogórskie” 1967 nr 37/38 s. 4—5.
30. GADZINSKI Artur: O Buchenwald, jak trudno cię zapomnieć. (w): „Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan” Katowice 1971 s. 71—79.
31. TENŻE: Serce i wyobraźnia Alojzego Smolki. „Opole” 1971 nr 6 s. 12.
32. GADZINSKI Teodor: (w): „Wspomnienia Opolan” Warszawa 1960 s. 109—38.
33. GAŁAŚ Jan, Newiak Sylwester: Marsz śmierci. „WTK” 1975 nr 15. Obóz koncentracyjny w Flossenborgu).
34. GAWLIK Bernard: Lipiny (Świętochłowice) 1939. Ze wspomnień... Oprac. Jan Waleczek. „WTK” 1967 nr 50 s. 2.
35. GAWLIK Gerard: Gorzka czekolada. „Katolik” 1959 nr 38 s. 5. Wrzesień 1939 w Bytomiu).
36. GAWLIK Jan: W obozie. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1960 nr 2 specjalny s. 128—33.
37. TENŻE: W obozie. „Kalendarz Opolski” 1961 s. 68—70.
38. GLENSK Franciszek: Im głośniej biją młoty. (w): „Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan” Katowice 1971 s. 80—95.
39. GLIŃSKI Władysław: Wspomnienia o ppr. Władysławie Pawlikowskim poległym w obronie Żor. „Informator Towarzystwa Miłośników Regionu Żorskiego” 1970 k. 10—14.
40. GŁADYSZ Antoni: Ostatnie chwile w Gross-Rosen (Relacja byłego więźnia). „Słowo Polskie” 1961 nr 98 s. 4.
41. TENŻE: Piekło na ziemi. T. 1: Wspomnienia z lat 1939—1945. Doylestown 1972 ss. 368.
42. GŁUSZEK Władysław: Blaski i cienie. (w): „Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan” Katowice 1971 s. 96—102.
43. GREINER Ferdinand: Próba zorganizowania komunistycznej walki

- partyzanckiej. (w): „Wspomnienia opolskich komunistów” Opole 1978 s. 59—62.
44. GROTOWA Otylia: List otwarty do kolegi Szymona Koszyka w Opolu. „Słowo na Śląsku” 1954 nr 1 s. 7.
  45. GRUSZCZYŃSKA Irena: Wieźli nas do Zabrza w zaplombowanych wagonach; Prawda zza drutów; Wolność przyszła nocą. „Głos Zabrza” 1968 nr 5 s. 4—5; nr 6 s. 4; nr 8 s. 4—5.
  46. GRYGOLUNAS Jerzy: Dwa długie warkocze. Wspomnienie. „Życie literackie” 1971 nr 19 s. 1, 8 (Śląsk Opolski w latach 1939—1945).
  47. HAJDUK Zofia: Nasze małe budowanie. (w): „Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan” Katowice 1971 s. 128—41.
  48. TAŻ: Poszliśmy wszyscy za tę samą sprawę. „Kalendarz Opolski” 1965 s. 127—32.
  49. HAŁGAS Kazimierz: Z obozu koncentracyjnego w Gross-Rosen (Wspomnienia lekarza). „Przegląd Lekarski” 1967 nr 1 s. 197—203.
  50. HANKE Edward: Trudy i oczekiwania. Wspomnienia lekarza. Warszawa 1965 ss. 398.
  51. HEINZE Emil: Bis zum bitteren Ende. Tagebuchnotizen aus der Breslauer Festungszeit. „Der Schlesier” 1970 nr 11 s. 8.
  52. HOŁODIUK Zbigniew: Na wojnie i po wojnie. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1968 nr 4 s. 590—2.
  53. JACKOWSKI Henryk: Wszystko co naszej Polsce oddamy... W: Akcja „N” (na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim). Wspomnienia 1941—1944. Red. Halina Auderska, Zygmunt Ziółek. Warszawa 1972 s. 445—458.
  54. JAKLEWICZ Kazimierz: Polskie „Karasic” nad ziemią oleską. „Głos Olesna” 1971 s. 139—52.
  55. JANKE-WALTER Zygmunt: W Łodzi i na Śląsku. W: Akcja „N”. Wspomnienia 1941—1944. Warszawa 1972 s. 427—444.
  56. JOCHYM CZYK Karol: (W): Wspomnienia Opolan” Warszawa 1960 s. 181—91.
  57. KACHEL Józef: (w): „Wspomnienia Opolan” Warszawa 1965 s. 76—86.
  58. TENŻE: O Buchenwald, nie mogę cię zapomnieć... „Kalendarz Śląski” 1970 s. 81—4.
  59. KALA Teofil: Z mojego pamiętnika. „Poglądy” 1963 nr 10 s. 6—7. (Z pamiętnika górnika śląskiego).
  60. KALETA Alfred: Wróg stał za nami jak cień. (Ze wspomnień okupacyjnych działacza robotniczego... (na Śląsku Cieszyńskim) „Zwrot” 1967 nr 7 s. 12—13.
  61. KAŁUŻA Adam, Kantyka Jan: Wspomnienia pepeerowców. śląskich Katowice 1964, ss. 351.
  62. CIŻ: Z lat walki. Wspomnienia śląskich pepeerowców. Katowice 1966 ss. 317.
  63. KANIA Bronisław: Do polskiego Opolia droga wiodła przez Berlin. (w): „Pamiętniki Opolan” Kraków 1954 s. 507—12.
  64. TENŻE: Moje wspomnienia. „Kalendarz Opolski” 1971 s. 249—251.
  65. TENŻE: Notatnik bojowego szlaku. „WTK” 1966 nr 17 s. 2; 18 s. 2; 19 s. 2.
  66. TENŻE: Widziałem radość pierwszych dni wyzwolenia. „Katolik” 1956 nr 30 s. 8.
  67. TENŻE: Wyjeżdżam z Opolu — wrócę do Opolu. „Słowo na Śląsku” 1953 nr 39 s. 6.
  68. KANIA Tadeusz: (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1965 s. 98—104.
  69. KARSKI Maciej: Na szlaku wspomnień: Spotkanie w Brennej; Saga Beskidu. „Dziennik Zachodni” 1965 nr 139—140.
  70. KAWIKOWA Maria: Ze wspomnień. Górny Śląsk w latach 1943—1945. „Odra” 1960 nr 4 s. 7.
  71. KENAN E. W.: Bevor Breslau in Flammen stand... Erlebnisbericht aus schwerer Zeit vor 25 Jahren. „Der Schlesier” 1970 nr 4—10 s. 7.
  72. KIEFEL Josef: Niemieccy antyfaszyści w walce partyzanckiej. (w): „Wspomnienia opolskich komunistów” Opole 1978 s. 90—100.
  73. KIJONKA Tadeusz: Siedem dni walki. „Poglądy” 1963 nr 17. (Wspomnienie z obrony Katowic).
  74. KLUZA Józef: Tragiczna noc. (Ze wspomnień byłego partyzanta... z Mostów koło Jabłonkowa). „Zwrot” 1966 nr 8 s. 6—7; nr 9 s. 4—5.
  76. KŁOPOCKA Janina: Takie były początki. „Głos Olesna” 1972 s. 112—117.
  76. KOMUSZYŃSKI Jan: Wspomnienia z lat walki. „Kalendarz Opolski” 1960 s. 127—8.
  77. KONIEW I. S.: Czterdziesty piąty. Nadodrze” 1967 nr 6 s. 4.

78. TENŻE: Dłaczego nie zaciśnięliśmy kleszczy na Śląsku, „Kamena” 1967 nr 21 s. 6—7.
79. TENŻE: Od Odry do Nysy; Operacja Dolnośląska; Na Dolnym Śląsku — początek boju o Berlin. „Słowo Polskie” 1967 nr 15, 21.
80. KONIECZNY Andrzej: Sottys z Jasienicy. „Poglądy” 1966 nr 2 s. 6—7.
81. KONOPKA Stanisław: Od Majdanka do Litomierzyc. Garść luźnych wspomnień z życia za drutami. (s. 113—120 Gross-Rosen). „Archiwum Historii Medycyny” 1970 z. 1 s. 105—128.
82. KOROWNIKOW Iwan: W bojach o Śląsk. Ze wspomnień byłego dowódcy 59 armii. „Poglądy” 1974 nr 21 s. 2—3.
83. KOSTORZ Franciszek: (obóz w Buchenwald) (w): „Olescy powstańcy” Olesno 1969 s. 86.
84. KOŚNY Józef: Co nam przyniosło wyzwolenie. „Słowo na Śląsku” 1954 nr 6 s. 8.
85. KOWALEWSKI Lech: W hitlerowskim obozie pracy. Wspomnienia z Kędzierzyna 1941—1945. Opole 1973, ss. 122.
86. KOWALSKI Artur: List b. więźnia obozowego o prowokacji gliwickiej. „Trybuna Ludu” 1967 nr 242.
87. KOWALSKI Jerzy: Hotel Śmierci. Wspomnienia z Gross Rosen. „WTK” 1971 nr 17 s. 6—7.
88. KROTIUK Józef: Z pamiętnika partyzanta. „Opole 1970 nr 1 s. 12—13.
89. KRUCZEK Franciszek: Rozmowa z obrońcą Katowic. „Poglądy” 1968 nr 17 s. 2.
90. KRZYK Teodor: Legalna i podziemna walka strzeleckich komunistów. (w): „Wspomnienia opolskich komunistów” Opole 1978 s. 101—117.
91. KUC Józef: Wróciła do nas Polska. (w): „Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan” Katowice 1971 s. 178—87.
92. KUDERIKOVA Marie: Okruchy życia. (Pamiętnik i listy). Przet. Mieczysław Rzymanek. Warszawa 1963 ss. 214.
93. KUNICKI Aleksander: Cichy front. Wyd. 2 Warszawa 1969, ss. 216. (m.in. o kontrwywiadzie w Bielsku-Białej i Żywcu).
94. KWOCZEK Paweł: (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1965 s. 178—246.
95. TENŻE: Wigilia za drutami. Wspomnienia z obozu. „Kalendarz Opolski” 1976 s. 153—4.
96. TENŻE: Ze wspomnień działacza Związku Polaków w Niemczech na Śląsku. „Kalendarz Opolski” 1972 s. 88—96.
97. LEBIEDZIEWICZ Jan Szczęsny: Wrzesień. Wspomnienia dowódcy punktu oporu Nr 319 Nowy Bytom. „Trybuna Ludu” 1966 nr 206.
98. LIGENDA Alojzy: (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1965 s. 252—8.
99. LINKERT Piotr: Grudzice pozostały Grudzicami. (w): Pamiętniki Opolan. Kraków 1954 s. 383—409.
100. LITWIN Janusz: Wrocław 1945 oczami świadków. „Trybuna Robotnicza” 1965 nr 64 s. 2 (Festung Breslau).
101. ŁOPACINSKI Antoni: Znad Okł do Berlina. (w): Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939—1945. Warszawa 1974 s. 83—90.
102. ŁUCZAK Kazimierz: Przeżyłem piekło Walima (w pow. wałbrzyjskim). Na tropach zbrodni hitlerowskich. „Słowo Polskie” 1964 nr 180.
103. MADEJ Jadwiga: Zmieniło się teraz moje życie... „Słowo na Śląsku” 1953 nr 38 s. 7.
104. MARCINKOWSKI Władysław: Męczeństwo ks. Emila Szramka. „WTK” 1975 nr 9.
105. MATULA Stanisław: Rok w kacetach. (w): Bidakowski Kazimierz, Wójcik Tadeusz: Pamiętniki nauczycieli. Z obozów i więzień hitlerowskich 1939—1945. Warszawa 1962 s. 309—347). (obóz koncentr. w Gross-Rosen).
106. MAZUREK Stefania: Wspomnienia Ślązaczki. „Kwartalnik Opolski” 1960 nr 3 s. 121—130.
107. MARCZYŃSKI Władysław: Lud Ziemi Cieszyńskiej w walce z hitleryzmem. Wspominki i dokumentacje. „Kalendarz Beskidzki” 1961 s. 148—50.
108. MAYKOWSKI Władysław: Żołnierze w habitach. „WTK” 1960 nr 46 s. 6. (Fragment wspomnień szefa sztabu grupy operacyjnej „Śląsk”).
109. MICHAŁOWSKI Franciszek: Moje wspomnienia z pobytu w obozach hitlerowskich: Stutthof, Sachsenhausen i Dachau. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1972 nr 2 s. 117—126.

110. MIJAL: Historyczna noc sylwestrowa. (Wspomnienia ministra Mi-jala o powstaniu KRN). „Nowiny Opolskie” 1949 nr 1 s. 3.
111. [MINKUS Gerard] G. M.: Na przedpolu II wojny światowej. Wspomnienia z lat 1928—1939. „Głos Zabrze” 1960 nr 25/26 s. 5.
112. MROCHEN Jan: Komuniści na czele walki bezrobotnych w Opolu. (w): Wspomnienia opolskich komunistów Opole 1978 s. 118—130.
113. TENŻE: W walce o lepsze jutro. (w): Pamiętniki Opolan Kraków 1954 s. 199—217.
114. MROCHEN Tomasz: Stu dziesięciu opolskich komunistów przed hitlerowskim sądem. (w): Wspomnienia opolskich komunistów Opole 1978 s. 131—143.
115. MUSIQŁ Teodor: Droga do Opolu. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1970 nr 1 s. 66—73.
116. TENŻE: Gorzkie zwycięstwo (wspomnienia z więzienia i obozu koncentracyjnego). „Kwartalnik Opolski” 1959 nr 2 s. 96—124.
117. TENŻE: Z Dachau do Opolu. Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1971 nr 3/4 s. 69—81.
118. NIEDWOROK Adolf: Chłopięca odyseja. „Kalendarz Opolski 1969 s. 226—31.
119. TENŻE: Opolszczyzna — moja ojczyzna. „Kalendarz Opolski” 1956 s. 169—9.
120. NIESZPÓR Paulina: Opolskie wspominki. Kartki z pamiętnika. „Kalendarz Opolski” 1955 s. 232—3.
121. NIM nadeszła wrześniowa noc. (Ze wspomnień uczestników obrony polskich granic (na Dolnym Śląsku). W 30 rocznicę wybuchu II wojny światowej. „Głos Zabrze” 1969 nr 35 s. 4.
122. NOGAJ Stanisław, Francuz Franciszek: Gusenowcy mówią... Oprac. (Henryk Racki) H. R. Zza kulis terroru III Rzeszy. „WTK” 1967 nr 18 s. 2.
123. ODORKIEWICZ Henryk: „Tu Polskie Radio Katowice...” (Fragment wspomnień) z lat 1939—1946). „WTK” 1968 nr 4 s. 2.
124. OGRÓDZKI Stefan: Z ziemi włoskiej do polskiej. (w): Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan Katowice 1971 s. 246—62.
125. OŁĘDZKI Jerzy: Kazano nam umrzeć. „Poglądy” 1966 nr 5 s. 14. (Ślązak Stanisław Kapłonek w obozie oświęcimskim).
126. OLIWA Apolinary: Gdy poświęcano noże. Opole 1973 ss. 141.
127. OSUCHOWSKI Jerzy: Zapomnieć nie mogą. Wspomnienia więźnia małego obozu w Buchenwaldzie. Kraków 1975 ss. 113.
128. OWCZAREK Stanisław: Moja praca oświatowa wśród więźniów w Dachau. „Kwartalnik Opolski” 1961 nr 2 s. 129—133.
129. PABIS Józef: „Kaj my to som” (w): Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan. Katowice 1971 s. 263—8.
130. PACUŁA Karol: W szeregach Czerwonej Pomocy w Opolu. (w): Wspomnienia opolskich komunistów 1978 Opole, s. 144—151.
131. PALEWSKI Stanisław: Wspomnienie (zdobycie Monte Cassino). „Nowiny Opolskie” 1949 nr 32 s. 3.
132. PALOWSKI Gabriel: Byłem więziony w Skrochowicach „Zwrot” 1965 nr 7 s. 6—7.
133. PAWLETA Antoni: Bolesne wspomnienie. Ś. p. Józef Kasyn — powstaniec i męczennik obozu Buchenwald. „Nowiny Opolskie” 1948 nr 46 s. 5.
134. TENŻE: Wigilia w obozie Buchenwald. „Nowiny Opolskie” 1948 nr 51 s. 5.
135. PEIKERT Paul: Kronika dni oblężenia (Wrocław 21 I—6 V 1945). Wrocław 1964 ss. 187.
136. PIETRASZEWSKI Jerzy: Nicea-Auch. „Opole” 1972 nr 9 s. 23. 26.
137. TENŻE: Poczta dyplomatyczna Lizbona—Londyn. „Opole” 1973 nr 11 s. 10—11.
138. TENŻE: Sygnał „V” w zatoce Rivieri. „Opole” 1973 nr 1 s. 27.
139. PIETRUSZKA Jan: Wspomnienia z lat okupacji hitlerowskiej śląskiego harcerza. „Goniec Górnos Śląski” 1972 nr 17—18 s. 2.
140. TENŻE: Wspomnienia z walk (Chorzowskiego Batalionu Obrony Narodowej). „Goniec Górnos Śląski” 1971 nr 40—48, 50, s. 3.
141. PIETRZAK Anka W. (w): Przypisy do terażniejszości Katowice 1964 s. 135—140.
142. PITERA Romuald: Samotny oddział. Opowieść biograficzna. Warszawa 1968 ss. 262. (zbeletryzowane wspomnienia byłego powstańca śląskiego).
143. PNIĄK Zbigniew: Kochciecka reduta. „Trybuna Robotnicza 1971 nr 207. (wspomnienia dowódcy 2 kompanii 74 Górnos Śląskiego Pułku Piechoty z obrony Kochcic i 1 września 1939 r.).

144. PODZUS Franciszek: Świadek klęski i wyzwolenia. „Głos Olesna” 1970 s. 61—66.
145. POLIWODA Wojciech: Ze wspomnień 1939 roku. „Katolik” 1959 nr 37 s. 5.
146. PAŁUBOJAROW Paweł: Walki o Katowice. (w): Wspomnienia radzieckich przyjaciół. Warszawa 1965 s. 112—117.
147. POMIERNY Jan: Zżyłem się z tą ziemią. „Kwartalnik Opolski” 1962 nr 1 s. 143—148.
148. POPEŁAWSKI Marian: Wspomnienia z oleskiego obozu. „Głos Olesna” 1970 s. 53—61.
149. PROKOP Wilhelm (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1965 s. 329—37.
150. PRUSKI Władysław: Szept modlitwy uspokajał... Wspomnienia z dni wyzwolenia Śląska. „Słowo na Śląsku” 1954 nr 5 s. 6.
151. PUDLO Alois: Ze wspomnień na partyzantskie boje Těšínáku v severní Itálii za druhé světové války. Přípr. Bedřich Havlíček. „Těšánsko”. 15: 1965 s. 1—2, mapa. TENŽE: Velitel partyzánské skupiny (oudruh)... vzpomina. Tamže s. 2—7, ilustr., portr.
152. RACKI Henryk: Mój wrzesień. Kartki z pamiętnika 1939 r. „Kierunki” 1968 nr 35 s. 6, ilustr.
153. TENŽE: To był wrzesień. Z kartek pamiętnika 1939 r. „Katolik” 1959 nr 35 s. 6—7.
154. TENŽE: W obronie Katowic. Z wrześniowych wspomnień. „WTK” 1968 nr 39 s. 2.
155. TENŽE: Z pamiętnika b. Wehrmachtowca. „Katolik” 1959 nr 1 s. 8.
156. RACZYŃSKA-ZAJĄC Jadwiga: Byłam łączniczką „N” (na Śląsku). Wspomnienia 1941—1944. Warszawa 1972 s. 520—28.
157. RADZIECKIE zrzuły dla partyzantów pod Ostym. (Ze wspomnień byłych partyzantów z Koszarzysk). „Zwrot” 1968 nr 4 s. 6—9.
158. RUSZ Józef. To już trzydzieści lat (wspomnienia więźnia hitlerowskiego). „Zwrot” 1974 nr 4 s. 4—5.
159. RZEPUS Stanisław: Nocny napad. Ze wspomnień obrońcy Michalkowic. „Goniec Górnośląski” 1963 nr 35 s. 4—5.
160. SCHÖNFELDER Erich: Breslau in den Januartagen 1945. „Der Schlesier” 1972 nr 1 s. 8.
161. TENŽE: Der letzte Befehl in der Festung Breslau. „Der Schlesier” 1973 nr 18 s. 8.
162. SIKORA Jan: Barania — wolna ziemia. Wspomnienia sprzed 20 lat. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1964 nr 31 s. 4; nr 32 s. 4—5.
163. SMOLKA Alojzy: Od „Strzechy” do „Wydry imię pana Paska” (w): Pamiętniki Opolan 1954 Kraków s. 485—504.
164. SPYCHAŁSKI Stefan: (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1960 s. 286—307.
165. TENŽE: Ze wspomnień wigilijnych. Wigilla w koszarach „Luftwaffe” 1944. „Katolik” 1957 nr 51/52 s. 7.
166. SPYCHAŁSKI Zbigniew: Co nam przyniosło wyzwolenie. „Słowo na Śląsku” 1954 nr 6 s. 8.
167. SWATEK Józef: Byłem więźniem obozu (w Gliwicach) przy ul. Pszczyńskiej. „Nowiny Gliwickie” 1964 nr 15 s. 5.
168. SZLACHCIC Franciszek: Wspomnienia partyzanta. (Wspólna walka partyzantów polskich i radzieckich na Śląsku i w Zagłębiu). Trybuna Robotnicza” 1958 nr 15 s. 3.
169. TENŽE: Z działań partyzanckich GL i AK V Obwodu PPR (fragmenty wspomnień). „Zaranie Śląskie” 1962 z. 1a s. 353—58.
170. SZPITALNY Henryk: Wyzwolenie Dębieńska (Wielkiego pow. rybnicki). „Nowiny” 1966 nr 12 s. 4; 13 s. 3; 14 s. 5; 16 s. 4.
171. SZTABA Romuald: Ze wspomnień lekarza obozu Gross-Rosen. Przegląd lekarski” 1968 nr 1 s. 153—157.
172. SZUŁOJ Beniamin: Bohaterski czyn polskiego patrioty (ze wspomnień byłego majora Armii Czerwonej, obecnie pracownika Akademii Nauk w ZSRR, uczestnika walk na Opolszczyźnie w czasie II wojny św.). „Biuletyn Nauczyciela Opolskiego” 1961 nr 1/2 s. 26—28.
173. TENŽE: Ziemia kluczberska we wspomnieniach byłego oficera Armii Czerwonej. „Biuletyn Nauczyciela Opolskiego” 1961 nr 3 s. 75—77.
174. SZYM CZAK Henryk: Prill bil bez pudła. „Nowiny Jeleniogorskie” 1966 nr 28—31 s. 4.
175. ŚLĄSK wierny macierzy (w): Czas wielkiej próby. Wspomnienia bojowników o Ojczyznę Ludową 1939—1945. Warszawa 1969 s. 519—563.
176. SLEDZIONA Jacek: Pamiętnik polskiego rehtora (w): Pamiętniki Opolan, Kraków 1954 s. 437—64.
177. TAUSK Walter: W przeddzień września 1939; Wojna i okupacja

- ogładane z Wrocławia. „Nowiny Jeleniogórskie” 1970 nr 35—36 s. 5
178. TKOCZ Maria: Moje wspomnienia z lat 1939—1945. „Kalendarz Opolski” 1970 s. 207—212.
  179. TAŻ: „Studia Śląskie” 1970 t. 17 s. 201—38.
  180. TOMICZEK Mieczysław: Marsz śmierci. Ze wspomnień więźnia bielskiego gestapo. „Kalendarz Beskidzki” 1968 s. 91—95.
  181. TENŻE: Świadek „marszu śmierci”; W bielskim gestapo; Ucieczka. „Dziennik Zachodni” 1969 nr 54—55.
  182. TOMYS Franciszka: Postanowiłam doczekać Polski. „WTK” 1972 nr 16, s. 1, 4.
  183. TAŻ: Życiorys niełatwy. „Głos Olesna” 1969 s. 75—88.
  184. [IONDERA Henryk:] Czerdziesięci lat w służbie pieśni. „Kwartalnik Opolski” 1960 nr 2 s. 229—239.
  185. UWLEZIENI w Wehrmachcie. Wypow.: Aleksander Kościelak, Ślązak i in. „Kultura” 1965 nr 46 s. 6—7; nr 49 s. 2.
  186. WACH Władysław: Człowiek zasad (wspomnienie o Ryszardzie Knosale) „Kwartalnik Opolski” 1960 nr 2 s. 221—228.
  187. WAGNEROWA Paulina: Pod czerwonym sztandarem (w): Pamiętniki Opolan, Kraków 1954 s. 129—46.
  188. WALECZEK Jan: Pamiętają i ostrzegają. „WTK” 1967 nr 48/49 s. 2 (Szalay w obozie Mauthausen-Gusen).
  189. WALTER-JANKE Zygmunt: W Łodzi i na Śląsku. Fragmenty wspomnień z pracy w podziemiu. „Więź” 1965 nr 7/8 s. 170—199.
  190. WAŁACH Stanisław: Partyzanckie noce. Warszawa 1965 ss. 326. Fragm.: Z walk z okupantem na Śląsku. „Wojskowy Przegląd Historyczny” Wyd. 2 Kraków 1970, ss. 465. Toż fragm.: Dossier agenta gestapo „Za Wolność i Lud” 1970 nr 17 s. 9, 17; nr 18 s. 13.
  191. WANIOŁKA Franciszek: Epizod z życia cieszyńskiego ślusarza. (w): Wroński Stanisław: Polsko-czechosłowackie braterstwo broni w drugiej wojnie światowej 1939—1945. Warszawa 1960 s. 57—60.
  192. WARZOK Adolf. (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1960 s. 327—74.
  193. TENŻE: Czas na rozdrożach. (Fragmenty wspomnień). „Opole” 1977 nr 12 s. 12—14.
  194. TENŻE: „Patologia” — ośrodek sabotażu i ruchu oporu w KZ Buchenwald. „Kalendarz Opolski” 1966 s. 354—8.
  195. WAWRZYNEK Wojciech: Ostatnia wigilia trzech bohaterów (w obozie Hohenbruch) „Nowiny Opolskie” 1946 nr 20 s. 3.
  196. TENŻE: Pamiętnik Opolanina. Katowice 1965.
  197. WICHURA-ZAJDEL Edward: Niedrukowane relacje. Wojenne wspomnienia z bielskiego powiatu. „WTK” 1968 nr 1 s. 2.
  198. TENŻE: Nieznane portrety. Warszawa 1972 ss. 158. Na kar. tyt. — Wspomnienia Ślązaków z lat 1939—1945.
  199. WIECZOREK Maria: Oko w oko z konfidentami gestapo. Ze wspomnień łączniczki V Obwodu PPR. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1967 nr 18 s. 4.
  200. WILCZEK Antoni: (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1960 s. 400—14.
  201. TENŻE: Moja wigilia w roku 1939. „Katolik” 1956 nr 52/53 s. 11.
  202. TENŻE: Pamiętna i smutna rocznica. „Katolik” 1959 nr 38 s. 5.
  203. TENŻE: Z pamiętnika opolskiego chłopca. „Kalendarz Opolski” 1956 s. 222—4.
  204. WILKOWSKI Józef: I teraz przykładam się z całych moich sił dla dobra narodu. (w): Pamiętniki Opolan, Kraków 1954 s. 117—26.
  205. WORONIN Wiktor: Gdzie jest ten plac? Ze wspomnień uczestnika walk o Wrocław. „Wiadomości” 1972 nr 32 s. 7.
  206. TENŻE: Z Głogau do Głogowa. Wspomnienie... uczestnika walk o Głogów. „Nadodrze” 1975 nr 4 s. 1, 5.
  207. WRZESIEŃ 1939 roku we wspomnieniach kombatantów (z Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego). „Kalendarz Śląski TRZZ” 1969 s. 67—71.
  208. WSPOMNIENIA z pierwszych dni okupacji hitlerowskiej. „Zaranie Śląskie” 1969 z. 3 s. 455—69. (Wspominają: Panic Alfred; Wrzesień 1939 r. w Rudzie Śląskiej. Bień Alojzy, Krzyżowski Franciszek; Dni wrześniowe w Tychach. Proszowski Stanisław; Napaść hitlerowska na miasto Czeladź).
  209. WSPOMNIENIA żołnierzy GL i AL. Warszawa 1962 (s. 499—577 Obwód V Śląski).
  210. WYDERKOWSKI Jan: Po wrześniu był lipiec. Warszawa 1971. (s. 107—167 wspomnienia uczestnika ruchu oporu we Wrocławiu).
  211. Z ČESKEHO odboju proti okupantom na Opavsku. Vspominky účastníka odbojov Kateřinkách. Zapsal Josef Orlik. „Opavsko” 1960 s. 3—6.

212. ZADROŻNY Karol: Ucieczka w kajdanach. (Ze wspomnień byłego partyzanta Jana Madzi z Nydku), „Zwrot” 1968 nr 7 s. 12—15.
213. ZAJĄC Agnieszka: (w): Wspomnienia Opolan. Warszawa 1965 s. 400—34.
214. ZAJĄC Alfons: Nur für Deutsche. (w): Akcja „N” (na Śląsku i w Niemczech). Wspomnienia 1941—1944. Warszawa 1972 s. 458—507.
216. ZALEWSKI Ryszard: Wspomnienia o chłopcach ZOB ze sztolni. Kartki z dziejów AK na Śląsku i Zagłębiu Dąbrowskim. „Więź” 1968 nr 7/8 s. 189—193.
217. ZYMANOWA Adela, Zyman Fr.: Frontowe małżeństwo. (w): Pierwsze lata władzy ludowej we wspomnieniach Opolan. Katowice 1971 s. 388—94.
218. ŻMUDA Franciszek: Moja droga do PPR. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1962 nr 1 s. 37—44.
219. ŻUKROWSKI Wojciech: Pochwała męstwa. „Opole” 1970 nr 5 s. 2.
220. ŻUREK Edmund: Byliśmy Polsec wierni. „Tygodnik Kulturalny” 1969 nr 37 s. 3; 42 s. 9.
221. ŻUREK Mieczysław: Droga do Sławięcic. „Kalendarz Opolski” 1972 s. 214—217.
222. ŻYDEK Jan: (w): Przypisy do teraźniejszości, Katowice 1964 s. 76—99.
223. TENŻE: Jak się to w Mochowic... „rządziło”. „Kalendarz Opolski” 1961 s. 73—74.

Napad wrześniowy na Śląsku w opracowaniach naukowych i publicystyce

Problematyka drugiej wojny światowej posiada już tak bogatą literaturę naukową i publicystyczną, że krótkotrwały epizod śląski zdaje się niknąć nawet w opracowaniach poświęconych polskiemu Wrześniowi. A przecież na pograniczu śląskim — jak świadczą o tym liczne prowokacje hitlerowskie — wróg przymierzał się do wszczęcia światowej wojny, przez śląską zapórę ogniową przewalić się musiała potężna nawałnica germańska. Mimo przygotowań, Ślązacy wsparci armią „Łódź” i „Kraków” nie mogli powstrzymać pancernego natarcia. Bahaterska obrona, w której uczestniczyli również byli powstańcy oraz młodociani harcerze, nie mogła sprostać sile zorganizowanej w celu podboju świata, toteż tylko naiwność skojarzeń każe niektórym publicystom pisać o „czwartym powstaniu śląskim”. Zgromadzony materiał bibliograficzny pozwala ocenić rozmiary tego dramatycznego starcia nierównych sobie sił, zaś skorowidz nazw geograficznych poznać topografię tych zmagañ. Zarówno w polskich, jak i zagranicznych opracowaniach Śląsk jawi się jako region poddany perfidnym prowokacjom, który przywitał hitlerowców nie kwiatami — jak głosiła Goebbelsowska propaganda — lecz spontanicznym ogniem dział i karabinów.

Aczkolwiek Śląsk Opolski i Dolny znajdowały się wówczas w granicach Rzeszy niemieckiej, odnotowano nieliczne pozycje mówiące o sytuacji na „niemieckim” Śląsku, o walkach powietrznych nad jego terenem, moralnej pomocy, incydentach granicznych itp.

W tym zestawie bibliograficznym z oczywistych względów pominięto całkowicie literaturę hitlerowską.

A. PRZYGOTOWANIA — PROWOKACJE

1. AKCJA Gliwice. „Nowiny” 1967 nr 35 s. 4—5, nr 36 s. 4.
2. AKCJA „Himmler”. Z dziejów ostatniej wojny. „Więści” 1965 nr 35. s. 3, ilustr.

Prowokacja hitlerowska w Gliwicach.

3. BADON Antoni: Dywersja, sabotaż i prowokacja. Wrzesień 1939. „Trybuna Robotnicza” 1964 nr 202 s. 3.
4. TENZE Hitlerowskie prowokacje. 1939 r. „Trybuna Opolska” 1965 nr 202 s. 4
5. TENZE: „Zwycięzcy nikt nie pyta...” „Dziennik Zachodni” 1967 nr 206 s. 3—4. Hitlerowskie prowokacje graniczne.
6. BARTOSZ Julian: Baza wypadowa. „Gazeta Robotnicza” 1964 nr 204 nr 205, „Magazyn Tygodniowy” nr 35 s. 1, ilustr., mapa. Polityka hitlerowska na Śląsku w latach 1933—1945.
7. BEDNAREK Irena: Przyślijcie „konserwy”. W rocznicę hitlerowskiej prowokacji w Gliwicach. „Trybuna Robotnicza” 1963 nr 206 s. 6, ilustr.
8. BERNAS Franciszek, Mikulska-Bernas Julitta: Najazd. Warszawa 1964 s. 11—18: Prowokacja (hitlerowska w Gliwicach). s. 142 169: Bój o Zagłębie (Górnośląskie).
9. CIŻ: Przednia straż Hitlera. Warszawa 1964, s. 102—115, ilustr.: Gliwickie „konserwy”. s. 116—137, ilustr.: Bój o Zagłębie (Górnośląskie) s. 5—6. TOŻ fragm.: „Trybuna Opolska” 1964 nr 75 s. 9—10 nr 80 s. 5, 6.
10. BIEL Alojzy: Gliwice 31 VIII 1939 r. godz. 19.45. „Dziennik Zachodni” 1969 nr 206 s. 3
11. BUKKO Aleksander: Przygotowania do obrony na terenie powiatów rybnickiego i pszczyńskiego przed 1 września 1939 r. „Zaranie Śląskie” 1966 nr 4 s. 736—745.
12. CIEPLEWICZ Mieczysław, Zgorniak Marian: Przygotowania niemieckie do agresji na Polskę w 1939 r. w świetle sprawozdań Oddziału II Sztabu Głównego WP. (Dokumenty). Zebr. i oprac... Wrocław 1969 Zakł. Narod. im. Ossol. ss. 199, nlb 1, tabl. 5.
13. CYGAŃSKI Mirosław: Hitlerowska V kolumna w województwie śląskim i krakowskim w 1939 roku. Opole 1972 ss. 209, nlb. 3, ilustr., portr., bibliogr. Sum. Zsf. Instytut Śląski w Opolu. Rec. Sroka Irena, „Zaranie Śląskie” 1973 z. 4 s. 818—820; Terlecki Olgierd, „Życie Literackie” 1974 nr 10 s. 16; Potocki Stanisław, Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1973/74 nr 21 druk 1975 s. 177—181.
14. TENZE: Volksbund w hitlerowskiej V kolumnie na polskim Śląsku w 1939 r. i rola jego przywódców na Górnym Śląsku w latach 1939—1945. „Zaranie Śląskie” 1966 z. 3 s. 438—457.
15. DEIARNE Jacques: Histoire de la Gestapo. Paris 1962 druk 1963 s. 224—228: (L'incident de Gleiwitz). Przekł. niem. Geschichte der Gestapo. Aus dem Französischen von Hans Steinsdorff. Düsseldorf 1964 s. 177—181: (Der Überfall auf den Sender Gleiwitz).
16. DROZDOWSKI Stanisław: Płonąca granica. „Kierunki” 1971 nr 35 s. 1, 10, ilustr. Incydenty graniczne w rejonie Raciborza w ostatnich dniach sierpnia; opis pierwszego dnia wojny w Brzeziu, pow. rybnickim.
17. DUBIEL Paweł: Akcja „Mały Głuszec”. „Za wolność i Lud” 1971 nr 35 s. 13, mapa. O sfingowanej przez Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy napaści na niemieckie przejście graniczne (wioska Stodoły) w sierpniu 1939 r.
18. TENZE: Człowiek, który dostarczył pretekstu do wojny. „Tygodnik Demokratyczny” 1966 nr 36 s. 4, fot. Prowokacja hitlerowska w Gliwicach.
19. TENZE: „Incydent graniczny” pod Stodolami. Tamże nr 35 s. 4—5.
20. TENZE: Nie w Łagiewnikach — a w Stodolach. „Kwartalnik Opolski 1969 nr 3/4 s. 65—66.
21. TENZE: Niemiecka dywersja pod Przełęczą Jabłonowską. „Za Wolność i Lud” 1966 nr 17 s. 10, ilustr.
22. TENZE: Nim padły strzały na Westerplatte. „Incydenty graniczne” na Śląsku. „Trybuna Opolska” 1966 nr 205 s. 3—4. Toż: „Głos Pracy” 1966 nr 205 s. 2.
23. TENZE: Ochotnicy śląscy w walce z dywersantami niemieckimi w 1939 r. „ZAP Śląsk” 1961 nr 22 s. 1—3. Przedr.: „Biuletyn ZAP dla Polonii Zagranicznej” 1961 nr 34 s. 3—7; „Głos Zabrze” 1961 nr 34 s. 4.
24. TENZE: Prowokacja pod Stodolami. „Poglądy” 1967 nr 18 s. 11—12, mapa, portr. Dotyczy sfingowanego napadu na niemiecką komorę celną pod wsią Stodoły (Hochlinden) w pow. rybnickim w nocy z 31 VIII na 1 IX 1939 r.
25. DWORAK Jan S.: Dowództwo korpusu dywersantów niemieckich na Górnym Śląsku we wrześniu 1939 r. „Zaranie Śląskie” 1965 z. 3 s. 700—702.

26. FALEŃCKI Tomasz: Województwo śląskie wobec narastającej groźby wojny. Marzec — sierpień 1939 rok. „Studia i Materiały z Dziejów Śląska” 1973 s. 391—431, Rez., Sum.
27. FIEDOR Karol: Bund Deutscher Osten w systemie antypolskiej propagandy. Warszawa, Wrocław 1977 ss. 358, nb. 2, tab., bibliogr. Instytut Śląski w Opolu.
28. FRELICHOWSKI Maksymilian: Członek SD rozpoczął... drugą wojnę światową. Prowokacja z radiostacją w Gliwicach. „Nowiny Gliwickie” 1966 nr 37 s. 4 ilustr.
29. GRÜMBERG KAROL: Nazi-Front Schlesien. Niemieckie organizacje polityczne w województwie śląskim w latach 1933—1939. Katowice 1963 „Śląsk” ss. 231, tab., bibliogr., Rez., Sum., Zsf. Śląski Instytut Naukowy w Katowicach.
M.in. rodz. 9: Mniejszość niemiecka w województwie śląskim w okresie bezpośredniego przygotowania agresji Trzeciej Rzeszy w Europie środkowej (lata 1938—1939); rodz. 10: Dywersyjno-sabotażowe grupy na Śląsku w przededniu inwazji Wermachtu.
Rec.: Rechowicz Henryk, „Polish Western Affairs” 1964 nr 1 s. 177—181; Zmij Danuta: Sprawy odległe i bliskie. „Nowe Książki” 1964 nr 3 s. 127—130.
Nadto: Szefer Andrzej: Secesja z Partii Młodoniemieckiej w 1937 r. „Zaranie Śląskie” z. 3 s. 531—537.
30. GUZ Eugeniusz: Jeszcze o prowokacji gliwickiej. 33 lata temu... „Życie Warszawy” 1972 nr 206 s. 3—4.
31. TENŻE: „Konserwy” czy „Babcia zmarła”. „Polityka” 1969 nr 34 s. 11, ilustr.
Prowokacja hitlerowska w Gliwicach.
32. TENŻE: Mały głuszec. Wrzesień 1939. Tamże 1968 nr 34 s. 1, 11. Uzup. Dubiel Paweł. Tamże nr 39 s. 1.
Prowokacja hitlerowska pod Hochlinden (Stodoły, pow rybnicki) 31 VIII 1939 r.
33. HOFFMAN Rudolf: Nowe szczegóły prowokacji gliwickiej 1939 r.: Nowe szczegóły z zyciorysu prowokatora. Pupilek Himmlera sprzedaje piwo. (1—2). „Walka Młodych” 1966 nr 36—37 s. 15, 16, ilustr., portr.
34. JELLENTA Stefan: Prowokacja gliwicka. „Ostatnie Wiadomości” (Mannheim) 1964 nr 108, 109 s. 3
35. TENŻE: Prowokacja gliwicka — nowe fakty, relacje. Wrzesień 1939. „Polityka” 1964 nr 36 s. 11.
36. JONCA Karol: Prowokacja i kara. „Trybuna Opolska” 1964 nr 233 s. 3—4.
Prowokacja hitlerowska w Gliwicach.
37. TENŻE: Udział opolskiej SS w przygotowaniu agresji hitlerowskiej na Polskę w 1939 r. „Kwartalnik Opolski” 1967 nr 4 s. 5, 13 Sum.
Dot. prowokacyjnego napadu na niemiecką komorę celną pod wsią Stodoły w pow. rybnickim.
38. JUZEFOWICZ Tadeusz: Bojówkarze Freikorpsu: Droga się skończyła: Strzały zza węgla. „Dziennik Zachodni” 1970 nr 242 s. 3—4. nr 245 s. 3
Prowokacje hitlerowskie w rejonie Cieszyna w sierpniu 1939 r.
39. TENŻE: Freikorps się czai... Atak pijanych. „Trybuna Opolska” 1971 nr 258 s. 1, 4.
O zatargach granicznych koło Cieszyna w okresie od 24 do 31 VIII 1939 r.
40. KLIŚ Józef: Hakata działa w ukryciu. „Poglądy” 1974 nr 7 s. 7; nr 8 s. 18; nr 9 s. 17, 19; nr 10 s. 17—18.
Wywiad niemiecki na Śląsku Cieszyńskim przed II wojną światową.
41. TENŻE: Nocna bitwa o tunel. Zanim przelamali graniczny szlaban. Słowo Polskie” 1973 nr 210 s. 3; Toż: „Echo Krakowa” 1973 nr 268, ilustr.
Prowokacje hitlerowskie w rejonie Cieszyna w sierpniu 1939 r.
42. TENŻE: Zanim nastąpił wrzesień 1939 r. „Trybuna Opolska” 1972 nr 254—260.
43. KONIECZNY Alfred: Dwa nieznanne dokumenty o napadzie na radiostację gliwicką 31 sierpnia 1939. „Studia Śląskie” T. 16: 1970 s. 243—247. Sum., Zsf., Rez.
44. KOWERSKA Irena: Ci, co przeżyli. W 23-cią rocznicę hitlerowskiej prowokacji w Gliwicach. „Nowiny Gliwickie” 1962 nr 35 s. 3.
45. KOZŁOWSKI Eugeniusz: Z historii przygotowań do obrony Śląska w 1939 r. „Zaranie Śląskie” 1960 z. 1a s. 5—16.
46. MAJEWSKI Ryszard: Nieznana prowokacja. Zza kulis agresji

hitlerowskiej na Polskę. „Gazeta Robotnicza” 1965 nr 204 „Magazyn Tygodniowy” nr 33 (właśc. 34) s. 3.

47. TENZE: Zanim nastąpił wrzesień. „Wiadomości” 1969 nr 34 s. 7.
48. MORDAL Jacques: La ténébreuse affaire de Gleiwitz. „Miroir de l'histoire reflète toute la vie du passé” (Paryż) 1962 październik s. 469—479.
49. NALEPA-ORŁOWSKA Irma: Napad na radiostację w Gliwicach 31 sierpnia 1939 roku. „Zaranie Śląskie” 1966 z. 4 s. 603—621.
50. TAZ: 31 sierpnia 1939 o godzinie 20.00 w radiostacji gliwickiej „Poglądy” 1968 nr 17 s. 10, 19.
51. NOWAKOWSKI Jerzy: Helmut Naujocks opowiada. „Fall Gleiwitz” po latach. „WTK” 1963 nr 48 s. 4, 5, ilustr.
52. ODORKIEWICZ Edmund: Hitlerowska V kolumna na Górnym Śląsku w roku 1939. „Trybuna Robotnicza” 1967 nr 203 s. 1, 3.
53. TENZE: Zmyślona dywersja Freikorpsu 1 września 1939 w Katowicach. „Życie Literackie” 1977 nr 35 s. 2—13; nr 36 s. 1, 16, ilustr.
54. OLEJNIK Tadeusz: Zagadka sprzed 33 lat, czyli tajemniczy dezert. „Ogłosy” 1972 nr 35.
Dot. przekroczenia polskiej granicy przez Johanna Hammermuellera — żołnierza Wehrmachtu w rejonie Kluczborka (sierpień 1939 r.), celem powiadomienia dowództwa polskiego o terminach ataku wojsk niemieckich.
55. OSMANCZYK Edmund: Dowody prowokacji. Nieznane archiwum Himmlera. Warszawa 1951 ss. 47.
56. PEIS Günter: The Man who started the War. London 1960 Odhams ss. 223.
Min. s. 114—132 o odpowiedzialności Alfreda Helmuta Naujocksa za prowokacyjny napad na radiostację w Gliwicach.
Przeł. franc.: Naujocks, l'homme qui déclencha la guerre. Trad. par Gérard Mézières. Paris 1961 s. 135—155: Gleiwitz.
Fragm. Prowokacja gliwicka. — Tajemnica radiostacji Gliwice, 31 sierpnia 1939 roku, godz. 7.30 wiecz. „Dziennik Polski” i „Dziennik Żołnierza” (London) 1961 nr 24 s. 1, ilustr., nr 30 s. 3, ilustr.
57. PIASTOWSKI Józef: Niemiecka dywersja na Śląsku. Kim był ten wróg? „WTK” 1973 nr 46 s. 6, 7; nr 49 s. 7.
58. PINDEL Kazimierz: Przygotowania oddziałów Obrony Narodowej do obrony Śląska w 1939 roku. W: Z lat wojny i okupacji 1939—1945. Warszawa 1972 t. 4 s. 11—23.
59. PIRSZEL Witold: O zniszczeniu tunełu pod Przełęczą Jabłonowską 1.9.1939 r. oraz przebieg napadu niemieckiego na dworzec w Mostach Śląskich 26.8.1939. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1968 nr 1 s. 509—513.
60. POGODA-KALICKI Stefan: Wrocławskie kulisy września 1939: Stąd ruszyła V Kolumna; Gestapo wyruszyło wcześniej; Arsenał w trumnach; Współtwórca Oświęcimia. „Wiadomości” 1967 nr 35—38 s. 1, 5, ilustr., rys.
61. DIE PROVOKATION von Gleiwitz am 31. August 1939. W: Der Zweite Weltkrieg. (Dokumente und Materialien). Engl., zsgest., u. bearb. von Günter Paulus. Berlin 1961 s. 48—49.
62. PUSTOSZKIN Aleksy: Krwawa noc w Nieborowicach (pow. gliwicki, w 1939 r.). „Poglądy 1966 nr 17 s. 3, ilustr.
63. ROSIŃSKA Maria: Prowokacja: „Der kleine Auerhahn”. Śladami zeznań szefa polskiego gestapo. „Trybuna Opolska” 1969 nr 316 s. 4. Dot. prowokacyjnej akcji na radiostację w Gliwicach. cki) 31 VIII 1939 r.
64. RUNZHEIMER Jurgen: Der Überfall auf den Sender Gleiwitz im Jahre 1939. „Vierteljahrshfte für Zeitgeschichte” Jg. 10: 1962 H. 4 s. 408—426, bibliogr.
Polem.: Unzner Ralf: Die Affäre „Gleiwitzer Sender”. „Nation Europa” (Coburg) 1963 H. 5 s. 45—49.
65. SADOWSKI Jan: Przygotowanie Centralnego Rejonu Przemysłowego Śląska do obrony w okresie międzywojennym. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1959 nr 4 s. 239—278, ilustr., szkic., tabl.
66. SAPIŃSKA-MONKA Teodozja: Człowiek, który przeżył własną śmierć. „Żołnierz Polski” 1972 nr 36 s. 6—7, ilustr.
Dot. prowokacyjnej akcji na radiostację w Gliwicach.
67. SOBAŃSKI Tomasz: Jeszcze jeden świadek wielkiej prowokacji (hitlerowskiej w Gliwicach). „Za Wolność i Lud” 1967 nr 11 s. 1, 7—8, ilustr., portr.
68. TENZE: Świadkowie prowokacji. Z Sachsenhausen do Gliwic. „Trybuna Ludu” 1972 nr 243 s. 5.

69. STANIEWICZ Restytut W.: Mniejszość niemiecka w województwie śląskim w okresie przygotowań do hitlerowskiej agresji na Polskę (15 III — 10 VIII 1939). „Przegląd Zachodni” 1964 nr 4 s. 333—375.
70. STEBLIK Władysław: Niemiecki napad na Przełęcz Jabłonowską w nocy z 25 na 26.8.1939 r. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1965 nr 4 s. 278—299. ilustr., mapa.
Uzup.: Tamże 1968 nr 1 s. 509—513.
71. SURÓWKA Bolesław: W rocznicę Września. „...ale krwi nie poskapał nikt, wytoczyli ją z pierśi i pieśni”. „Dziennik Zachodni” 1972 nr 208 s. 3—4.
Niemieckie prowokacje graniczne na Górnym Śląsku, także o walkach w tym rejonie podczas kampanii wrześniowej.
72. SZEFER: Działalność hitlerowskiej organizacji dywersyjnej Ebinghaus w Wrześniu 1939 roku w świetle materiałów niemieckich „Zaranie Śląskie” 1975 z. 2 s. 205—208.
73. TENŻE: Nie znane dokumenty o działalności Preikorpsu w rejonie bielskim w przededniu drugiej wojny światowej (maj—wrzesień 1939). Tamże 1965 z. 2 s. 535—541.
74. SZEWCZYK Wilhelm: Ale nie mieliśmy broni. „Życie Literackie” 1965 nr 35 s. 3, fot.
Oddziały samoobrony powstańczej na Śląsku w sierpniu i wrześniu 1939 r.
75. ŚLĄSKI Paweł: Wrzesień 1939 — Prowokacje na Śląsku: Dywersanci; Jaki nabój potrzebny: „Freikorps” w akcji; „Przechodniu powiedz Polsce...” „Dziennik Zachodni” 1968 nr 212—215 s. 3—4.
76. ZAJĄC Stanisław: Preludium agresji. „Dziennik Polski” 1973 nr 207.
77. ZIELIŃSKI Jan: Przedwrześniowe koncepcje obrony Śląska i Zagłębia: Tajemnice planu „Śląsk”; Plan „N”; Operacja „Zachód”; W przeddzień wojny; Kto przeciw komu; Cios i tarza. „Dziennik Zachodni” 1963 nr 202—203, 205, 207, 212, 217 s. 3—4, tab.

B. WALKA

78. BAŁOS Ludwik: O walkach oddziałów GDP pod Pszczyną i Biskupicami Radwowskimi w 1939 r. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1974 nr 1 s. 454—462.
79. BĘDNARCZYK Tadeusz: Powstańcy śląscy w II wojnie światowej. (Wycinek większej całości). „Poglądy” 1970 nr 2, s. 17—18.
80. BIELICKI Zygmunt, Dębowski Ryszard: 36 dni. I IX — 6 X 1939 roku. Warszawa 1971 MON ss. 206.
81. BIOLIK Klemens: Wyrzy w ogniu wrześniowych walk. „Poglądy” 1974 nr 17 s. 7—8.
82. BONARSKI Andrzej: W obronie Śląska. Zdjęcia: Piotr Barącz. „Polska” 1968 nr 10 s. 16—17, ilustr.
Harcerze śląscy we wrześniu 1939 r.
83. BROSZKIEWICZ Stanisław: „A gdy się wypełniły dni...” „Trybuna Robotnicza” 1966 nr 3—4, ilustr.
Wrzesień w Katowicach.
84. BRZOZOWSKI Edward: Pamiętny wrzesień (w Świętochłowicach). „Goniec Górnos Śląski” 1969 nr 38 s. 3—4.
85. TENŻE: Świętochłowicka jesień 1939: Ostatnie dni pokoju; Ostatni obrońcy; Hitlerowski odwet. „WTK” 1968 nr 36—38 s. 2
86. BUCZYŃSKO Wacław: Z nieznanych epizodów II wojny światowej. Bomby wbrew rozkazowi. Oprac. Zdzisław Dudzik. „Dziennik Polski” 1971 nr 207, ilustr.
Dot. bombardowania terytorium niemieckiego w okolicach Wrocławia 2 IX 1939 r.
87. BUKKO Aleksander: Zgoń. „Dziennik Zachodni” 1964 nr 216 s. 3—4.
Walki w rejonie Zgonia, pow. tyski.
88. TENŻE: Bój pod Brzeźcami. „Poglądy” 1963 nr 17 s. 1, 6, ilustr.
89. TENŻE: Dramat osamotnionych batalionów. Tamże 1966 nr 17 s. 4—5, ilustr.
Walki w rejonie Pszczyny.
90. TENŻE: Gostyni dni bohaterskie. Tamże 1964 nr 17 s. 4—5, ilustr.
91. TENŻE: Jak u'ani bronili kraju Lompy. Tamże 1965 nr 17 s. 1, 12.
Walki w rejonie Woźnik, pow. lubliniecki.
92. TENŻE: Katastrofa. Tamże 1967 nr 6 s. 18 s. 4—5, ilustr., mapa.
Walki w rejonie Pszczyny.
93. TENŻE: Kawaleria przeciwko czołgom. Opis boju stoczonego na Górze Wyzwolenia pod Mszaną. „Nowiny” 1963 nr 38 s. 5
94. TENŻE: Obrona Koszęcina. „Dziennik Zachodni” 1969 nr 211 s. 3.

95. TENZE: Obrona pozycji wysuniętej OW „Ignacy” w dniu 1 września 1939 roku. „Zaranie Śląskie” 1969 z. 3 s. 436—448.
Dot. pow. pszczyńskiego, rybnickiego i wodzisławskiego.
96. TENZE: Obrona Sołniej Góry. „Dziennik Zachodni” 1963 nr 224 s. 3—4.
Walki w rejonie Mikołowa, pow. tyski
97. TENZE: Pszczyńscy leśnicy przeciw hitlerowskiej kawalerii. Nieznany epizod kampanii wrześniowej. „Trybuna Robotnicza” 1964 nr 207 s. 4.
98. TENZE: Reportaż a historia. „Poglądy” 1963 nr 22 s. 12, ilustr.
Krytyczna analiza reportażu dot. obrony Górnego Śląska.
99. TENZE: Tajemnica „twierdzy Glazin”. „Nowiny” 1962 nr 36 s. 4, ilustr.
Walki w rejonie Rybnika.
100. TENZE: W 1939 roku pod Zoramami. Tamże 1961 nr 38 s. 5.
101. CRKOVSKÝ František: Ostravsko a 15. březen 1939. „Slezsky Soborník” 1961 č. 4 s. 475—490, Zsf.
102. CYPRIAN Tadeusz, Sawicki Jerzy: Agresja na Polskę w świetle dokumentów. T. 1, 2. Warszawa 1946 ss. 282 + 310.
Zob. polem.: „Państwo i Prawo” 1947 z. 7/8 s. 89—92, z. 10 s. 73—74.
103. CZERWASZ Donat: Śląskie Termopile. „Zołnierz Polski” 1964 nr 35 s. 4—5, 15, ilustr.
104. CZOK Rajmund: Gestapo kazało śpiewać „Hasto Polaków”. 1939 r. „Trybuna Opolska” 1965 nr 206 s. 2—3.
105. TENZE: Pomura groźba. 1939 r. Tamże nr 226 s. 4.
106. DATNER Szymon: 55 dni Wehrmachtu w Polsce. Zbrodnie dokonane na polskiej ludności cywilnej w okresie I IX — 25 X 1939 r. Przedm. A. Kłafkowski. Warszawa 1967 MON ss. 619, nrb. 2, tabl. 13, ilustr.
107. DOLATA Bolesław, Jurga Tadeusz: Walki zbrojne na ziemiach polskich 1939—1945. Warszawa 1970 ss. 628; wyd. 2 ss. 764, map.
108. DROZDOWSKI Stanisław: Atak „Karasi” na czołgi Guderiana. Czy oleska zagadka zostanie rozwikłana? „WTK” 1971 nr 38 s. 14.
109. TENZE: Opolski wrzesień. Tamże 1961 nr 35 s. 1, 5.
110. DUBIEL Paweł: Bohaterski epizod obrony Chorzowa w 1939 r. „Dziennik Zachodni” 1960 nr 3—4, portr.
111. TENZE: Bój na linii: Radzionków—Brzeziny. Notatki z września 1939. „Życie Bytomskie” 1966 nr 35—36 s. 2.
Walki w rejonie Bytomia.
112. TENZE: Do końca wierni Polsce. „Dziennik Zachodni” 1964 nr 207 s. 3—4.
113. TENZE: Gorąca linia. Walki obronne w 1939 roku na linii Wilcza—Knurów—Przyszołowice (pow. rybnicki). „Nowiny” 1971 nr 34—35, s. 3, ilustr.
114. TENZE: Jak hitlerowcy zdobyli „Festung Radlin” (pow. wodzisławski) — Głosen...” Przed rocznicą Września. Tamże 1973 nr 34 s. 3.
115. TENZE: Obrona miasta Rybnika w 1939 roku. Tamże 1967 nr 35 s. 4—5, nr 36—37 s. 3.
116. TENZE: Ostatnie polskie strzały. „Poglądy” 1968 nr 17 s. 4—5, pl., portr.
Walki w Katowicach.
117. TENZE: 1 września 1939 na Ziemi Cieszyńskiej. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1971 nr 35 s. 3.
118. TENZE: Powstańcy śląscy w obronie Warszawy. „Dziennik Zachodni” 1964 nr 235 s. 3.
119. TENZE: Powstańcy w obronie Śląska w 1939 r. „Zaranie Śląskie” 1961 z. 1a s. 286—299.
120. TENZE: Powstańcy z Wirku-Nowej Wsi w kampanii 1939 roku. Tamże 1966 z. 3 s. 504—508.
121. TENZE: Śląscy ochotnicy w walce z najazdem hitlerowskim. „Biuletyn ZAP dla Poloni Zagranicznej” 1961 nr 35 s. 10—13.
122. TENZE: Śląska partyzantka wrześniowa; Odważni i wytrwali. „Dziennik Zachodni” 1963 nr 214, 215, s. 3—4.
123. Walki w Chorzowie-Batorym. „Goniec Górnośląski” 1963 nr 39 s. 4, ilustr.
124. TENZE: Walki wokół miasta (Zabrza) w r. 1939. „Głos Zabrze” 1966 nr 35—37 s. 4.
125. TENZE: Walki z „Freikorpssem” o kopalnię „Michał” (w Siemianowicach Śląskich). „Za Wolność i Lud” 1964 nr 18 s. 6, 7.
126. TENZE: Wojna pod Bytomiem. W 1939 roku „Życie Bytomskie” 1965 nr 34—36 s. 2.
127. TENZE: Wrzesień 1939 na Śląsku. Katowice 1960 „Śląsk” ss. 242.

- Rec.: Jędruszczak Tadeusz, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1969 nr 3 s. 414–416; Kalisch Johannes, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” 1960 H. 5 s. 1243–1244; Mirawiec Alfons, „Zaranie Śląskie” 1960 z. 4 s. 686–690; Sulewski Wojciech: Ostatnie powstanie śląskie. „Tygodnik Demokratyczny” 1960 nr 35 s. 4–5, ilustr.; Szymiczek Franciszek, „Za Wolność i Lud” 1960 nr 3 s. 20; Bartoszewski Władysław: Dwa razy o Wrzesniu. „Nasze Książki” 1961 nr 1 s. 31–33; Podlewski Stanisław: Piękna karta w dziejach Śląska. „Za i Przeciw” 1961 nr 8 s. 7, ilustr.; Radko Jan: O krwi przelanej we wrzesniu. „Poglądy” 1963 nr 18 s. 16, portr. Wyd. 2 uzup. Katowice 1966 „Śląsk” nr 205, tab. 29.
128. TENZE: Wrzesień 1939 r. Szli do boju ochotnicy. „Wieczór” 1971 nr 196, 202, 203.
 Udział młodzieży polskiej zrzeszonej w Śląskiej Samoobronie Społecznej w kampanii wrześniowej.
129. TENZE: Wrzesień 1939 r.: Zbrojna samoobrona: Gdy wróg przekroczył granicę... „Dziennik Zachodni” 1965 nr 213 s. 3, nr 215 s. 3–4.
130. TENZE: Ziemia Gliwicka w 1939 roku. „Nowiny Gliwickie” 1964 nr 35 s. 4, ilustr.
131. DWORAK Jan: Bitwa o Rudę Śląską. Goniec Górnos Śląski” 1963 nr 37 s. 4.
132. DZIACZEK Mieczysław: Oni walczyli z Freikorpssem. Z kart historii (Bytomia). „Życie Bytomskie” 1972 nr 24 s. 3, 5; nr 26 s. 4.
133. DZIAŁALNOŚĆ południowego skrzydła Armii Łódź w bitwie granicznej w dniach 1–3 września 1939. Łódź 1972 ss. 175.
134. FASKA Jan: Udział bojowy powstańców i Peowiaków Śląskich w sierpniu i wrzesniu 1939 roku. „Ogniwa” 1947 nr 36 s. 3.
135. FRELICHOWSKI Maksymilian: Granica w ogniu. „Nowiny Gliwickie” 1971 nr 35 s. 3.
 Walki w rejonie Gieraltowic.
136. TENZE: Tragiczny wrześniowy poranek. „Nowiny” 1963 nr 34 s. 3, ilustr., portr.
 Walki w rejonie Gieraltowic.
137. GOJNA: Wrzesień 1939 w Ustroniu. Śladami zbrodni hitlerowskiej. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1967 nr 37 s. 4.
138. GRODON Wincenty: W służbie Ojczyzny. „Nowiny” 1969 nr 39 s. 5, ilustr.; nr 41 s. 4–5.
 Harcerze rybnicki i wodzisławscy w 1939 r.
139. GRZBIELA Jan: Walka i ofiara obrońców Katowic. „Kalendarz Śląski TRZZ 1978” Katowice 1967 s. 86–91, ilustr., pl., rys.
140. HANKE Edward: Katastrofa wrześniowa. „Świat” 1964 nr 35 s. 3–5, ilustr.; nr 36–39 s. 12–13, ilustr.
141. HOJNACKI Bogusław, Miłoszewski Ryszard: Żołnierze w krótkich wspomnieniach. Harcerski wrzesień 1939 (w Bielsku). „Kalendarz Beskidzki” 1969 druk 1968 s. 60–62.
142. HUCZEK Ludwik: Obrona powietrzna Bielska we wrześniu. Tamże 1971 druk 1970 s. 87–88.
143. TENZE: Śmierć generała-żołnierza. Tamże 1968 druk 1967 s. 146–147, portr.
 Walki w rejonie Bielska.
144. JANIUREK Włodzimierz: Przechodniu, powiedz Polsce... „Trybuna Robotnicza” 1963 nr 266 s. 1, 3.
 Wrzesień 1939 r. na Górnym Śląsku.
145. JEDLICZ Zygmunt: Z trudnych lat II wojny światowej (w okręgu Gliwickim): Nie ugięli się; Mieli być wysiedleni; Wymowa mel-dunków SD; Przyczynki do gliwickiego września 1939 r. „Nowiny Gliwickie” 1963 nr 23 s. 7, nr 25 s. 5, nr 26, 41 s. 4–5.
146. KACHEL Franciszek: Bytomski wrzesień. „Pokolenia” 1967 nr 1 s. 26–40, ilustr., wykr.
147. KACZMARCZYK Henryk: Taki był śląski wrzesień... „ZAP Śląsk” 1963 nr 1 s. 6–9.
148. KAMIENIECKI Jerzy: Pamięć po latach. „Poglądy” 1974 nr 17 s. 4–6.
 Polegli żołnierze września w Gostyniu.
149. KANTYKA Jan: Dni wrześniowe 1939 roku na ziemi tysko-pszczyńskiej. „Echo” 1969 nr 35 s. 3, nr 36–37 s. 4.
150. KIJONKA Tadeusz Katowickie Palmiry. „Poglądy” 1975 nr 17 s. 4–5.
 Zglądzenie w połowie września kilkudziesięciu obrońców Katowic rekrutujących się z organizacji paramilitarnych.
151. TENZE: Siedem dni walki. Tamże 1963 nr 17 s. 3, 8, ilustr., portr.
 Obrona Katowic.
152. KINCEL Ryszard: Wrzesień 1939 (w Jeleniej Górze). Jak ginąć za führera. „Nowiny Jeleniogórskie” 1969 nr 36–37 s. 4–5, ilustr.

153. KIRCHMAYER Witold, Bochenek Józef: Obrona 6 DP pod Pszczyną. „Bellona” 1946 nr 8/9 s. 537—574, szkic 1 i w tekście.
154. KISIELEWSKI Władysław: Łosie nad Wrocławiem, Karasie nad Opolszczyzną. „Wiadomości” 1969 nr 48 s. 7.
Walki powietrzne nad Śląskiem.
155. KISZAKIEWICZ Zygmunta: Pionąca granica; Zdobycz nie była łatwa. „Głos Zabrze” 1965 nr 36 s. 4—5, ilustr., nr 37 s. 5, ilustr.
Walki w rejonie Zabrze.
156. KLEJNOT Antoni: Powstańcy w walkach z 1939 r. „Ogniwa” 1947 nr 18 s. 2.
157. KLIŚ Józef: Gdy Freikorps strzelał w plecy. „Kalendarz Beskidzki” 1971 druk 1970 s. 51—56.
Dotyczy Bielska.
158. KONIECZNY Alfred: W sprawie policyjnych grup operacyjnych Streckenbacha i von Woyrscha na Górnym Śląsku we wrześniu i październiku 1939 r. „Studia Śląskie” T. 10: 1966 s. 225—270. Sod., Sum., Zsf.
M.in. w tekście dokumenty w jęz. niemieckim.
159. KORASZEWSKI Jacek: Z pierwszych dni wojny. „Kultura” 1967 nr 36 s. 1, 5—8, ilustr.
160. KOSTRZEWA Eugeniusz K.: W rocznicę Września. „Echo” 1966 nr 32—37, s. 4, tab.
161. KOSZYK SZYMON: Co się zdarzyło w Jelowej 12 września 1939 r. „Opole” 1970 nr 5 s. 33.
Spotkanie hitlerowskich bonzów partyjnych w poślugu pancernym celem uzgodnienia stanowisk w sprawie rozgromienia Polski.
162. KOWALCZYK Teofil: Ast Breslau i wybuch II wojny światowej. „Wiadomości” 1969 nr 35 s. 6.
163. KRET Józef: Harcerze wierni do ostatka. Katowice 1969 „Śląsk” ss. 124, nrb. 4, ilustr. portr.
Rec.: Heske-Kwaśniewicz Krystyna: Opowieść o harcerskiej wierności. „Poglądy” 1970 nr 11 s. 12; Janke-Walter Zygmunta: Śląscy harcerze. „WTK” 1970 nr 20 s. 6—7; Koźniewski Kazimierz: Śląskie kamienie na szaniec. „Pokolenia” 1970 nr 3 s. 98—101; Maruszewski Janusz: O trudzie i poświęceniu. „Nowe Książki” 1970 nr 9 s. 561—562.
164. KRZYSZTOF B.: To są akty, wobec których odkrywa się głowy! Wrzesień 1939 r. na Górnym Śląsku. „Dziennik Zachodni” 1960 nr 211 s. 3—4, ilustr.
165. KWIECIEŃ Celestyn: Śląski wrzesień. „Trybuna Robotnicza” 1969 nr 212 s. 5.
166. LENY-KISIELEWSKI Władysław: Mogiła polskich lotników w Oleśnie. „Głos Oleśna” 1970 s. 48—52, ilustr.
167. LISIECKI Bolesław: Bitwa o Ziemię Śląską. „Nad Wartą” 1961 nr 9 s. 3.
Walki w rejonie Lublińca.
168. LUBOSZ Bolesław: Obrona Katowic. W: Z ziemi walcząca. Katowice 1958 s. 99—107.
169. TENŻE: Opowieści o „czarnym wrześniu”. „Trybuna Robotnicza” 1961 nr 208 s. 5.
170. TENŻE: Z wrześniowych dni Śląska. Oprac.... Tamże 1958 nr 205 s. 3.
Dotyczy działalności kompanii Edmunda Mańki w okolicach Bytomia i Chorzowa oraz innych oddziałów powstańczych w lasach lublinieckich.
171. LOSSOWSKI PIOTR: Agresja hitlerowska na Polskę. Warszawa 1964 s. 61—66, ilustr.: Czwarte powstanie Górnoślążaków.
172. LUKOWSKI Stanisław: Pamięci września. „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1962 nr 3 s. 3—8, ilustr.
173. MAGIERES Irena: Epopeja walki i zwycięstwa. W 30 rocznicę pamiętnego września (w Rudzie Śląskiej). „Goniec Górnośląski” 1969 nr 35 s. 3, ilustr. portr.
174. MAJEWSKI Ryszard: Twierdzą im był każdy próg. W 30 rocznicę. „Wiadomości” 1969 nr 36 s. 7, ilustr.
175. MANIAK Alojzy: Na Śląsku w tragicznych dniach września. „Biuletyn ZAP dla Polonii Zagranicznej” 1964 nr 26 s. 4—8.
Toż: „Trybuna Opolska” 1964 nr 211 s. 3.
176. MIRSKI Jerzy: W obronie ziemi ojczystej. Tam, gdzie dziś stoi
177. pomnik... „Wieczór” 1971 nr 208 s. 1—2, ilustr.
Walki 73 Katowickiego Pułku Piechoty w rejonie wsi Gostynia, koło Mikołowa (1—3 IX 1939 r.).

178. MOŚ Wojciech: Z dziejów polskich formacji na Podbeskidziu. Kampania wrzesniowa 3 Pułku Strzelców Podhalańskich (w okręgu bielskim) I IX — 15 IX 39. „Kalendarz Beskidzki” 1973 druk 1972 s. 134—141, ilustr.
179. TENŻE: Zasadzka przeciw czarnym krzyżom. Tamże 1968 druk 1967 s. 146—147, portr.
Walki w rejonie Bielska.
180. MROWIEC Alfons: Kampania wrzesniowa w Rybnickiem. „Zaranie Śląskie” 1960 z. 1a s. 17—30.
181. OSADCZUK Henryk: „Karas” nad III Rzeszą w 1939 r. Bojowy lot. „WTK” 1972 nr 37.
Dot. bombardowania zakładów w Oławie pod Wrocławiem przez polski bombowiec (2 IX 1939 r.).
182. OZIMEK Stanisław: Krwawiąca granica. „Żołnierz Polski” 1961 nr 36 s. 6, ilustr.
183. PIASTOWSKI Jerzy: Wrzesniowy szlak górnośląskiego pułku: O zachodnie granice; Powstańczy rodowód; Z bronią w rękę; Gdy po ćwiczeniach wolny mamy czas...; Co się działo po obu stronach granicy; Granica w ogniu; Pozycja „Lublinieć”; Strategiczny plan obrony Lublińca; Lublinieć: świt i „Lublinieć”; Jak Wehrmacht łamał sobie zęby; Artyleryjski pojedynek; W nierównej walce; Decydujący bój o Lublinieć; Bohaterski finał. „Wiadomości Tarnogorsko-Lublinieckie Gwarek” 1972 nr 30—45 s. 6, ilustr.
184. PIETRZYK Fryderyk: Działo się 1 wrzesnia... „Nowiny” 1963 nr 35 s. 4, ilustr.
Walki w rejonie Żor.
185. PODWYSOCKI Tadeusz: Bohaterska obrona ziemi śląskiej. Zanim odpalili działa „Schleswig-Holstein”. „Trybuna Robotnicza” 1964 nr 205 s. 3, ilustr., portr.
186. POTEMSKI Tadeusz: Wrzesień na Śląsku. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1964 nr 37 s. 4—5.
187. RACKI Henryk: „A było ich osiemdziesięciu...”; Ułani z Szopienic. „Głos Nauczycielski” 1969 nr 35 s. 12, ilustr.
188. TENŻE: Suszecki wrzesień. „WTK” 1966 nr 36 s. 2.
189. TENŻE: Śląski wrzesień. Wstęp: Wilhelm Szewczyk. Warszawa 1970 MON ss. 309, nrb. 3, tab., tabl. 16, portr., bibliogr.
Rec.: Gorywoda Anzelm. „Poglądy” 1971 nr 9 s. 11—12; Sowińska Beata: Prawda i legenda. „Życie Warszawy” 1971 nr 122 s. 3; Szybist Antoni: Śląska reduta. „Nowe Książki” 1971 nr 9 s. 554—553; Wieczorek Wojciech: Śląskie trudne sprawy. „Więź” 1971 nr 7/8 s. 256—262; Zajdel-Wichura Edward: „Kierunki” 1971 nr 23 s. 9.
Wyd. 2 rozsz. Warszawa 1973 MON ss. 451, nrb. 1, tab., tabl. 24, portr., bibliogr.
Rec.: Kapala Zbigniew, „Zaranie Śląskie” 1974 z. 2 s. 358—362.
190. RAJCZO Izidor: Bytomianie groźni dla Rzeszy. Notatki z wrzesnia 1939 roku. „Życie Bytomskie” 1966 nr 34 s. 2.
191. ROMAN Władysław: Bitwa graniczna. Z dyskusji o wrzesniu. „Za Wolność i Lud” 1957 nr 12 s. 8—8, ilustr. mapa.
192. ROSENSTRAUCH Aleksander: Obrona Żor w kampanii wrzesniowej 1939 r. „Informator Towarzystwa Miłośników Regionu Żorskiego” 1970 k. 6—9, bibliogr.
193. RZEPECKI Aleksander: Symbole żołnierskiej chwały. Z Barburka na sztandarze. „Trybuna Robotnicza” 1973 nr 225, ilustr.
Walki 11 pp 23 DP w wojnie obronnej.
194. SADOWSKI Jan: Działania GO „Śląsk” 1—3 września 1939 r. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1960 nr 1 s. 234—260, szkice 4, portr., ilustr.
195. TENŻE: Obrona Śląska w 1939 r. „Biuletyn ZAP dla Polonii Zagranicznej” 1962 nr 35 s. 5—12.
Przedr.: „Trybuna Robotnicza” 1962 nr 208 s. 4.
196. SATORA Kazimierz: 11 Pułk Piechoty z Tarnowskich Gór. Opowieści wrzesniowych sztandarów. (43). „WTK” 1967 nr 24 s. 6—7, ilustr.
197. SKIERCZYŃSKI Marian: Organizacja przepraw GO „Śląsk” przez Wisłę pod Baranowem we wrześniu 1939. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1973 nr 1 s. 276—299, ilustr., portr., rys., schem., szkice.
198. ŚLAWINSKA Irena T.: Kochcicka reduta. Bohaterscy żołnierze wrzesnia. „Trybuna Robotnicza” 1971 nr 207 a. 3, portr.
199. TAŻ: Ułani w boju. Tamże 1969 nr 206 s. 1, 5, ilustr.
Walki w rejonie Woźnik.
200. SNOCH Bogdan: „Czarne krzyże” nad Pawonkowem. Tak się zaczęło. „Nad Wartą” 1966 nr 10 s. 5.

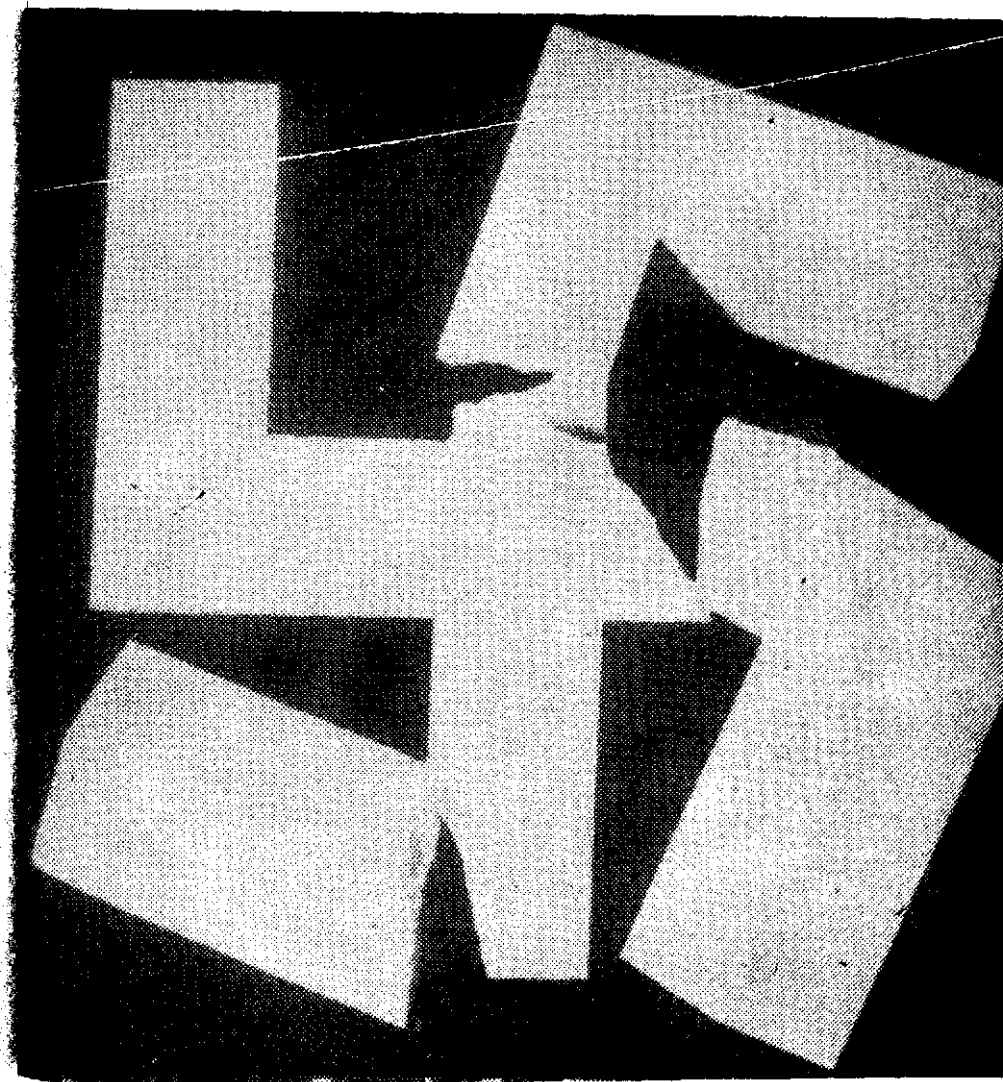
201. SHOKA Irena: Postawa młodzieży w dniach agresji hitlerowskiej. „Zaranie Śląskie” 1973 z. 1 s. 79—92.
Dot. głównie Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego.
202. STANOSZEK Konrad: Dokumenty hańby. „Goniec Górnos Śląski” 1963 nr 36 s. 4.
203. TENZE: Pod Chorzowem „Freikorps” znalazł śmierć. Tamże nr 34 s. 4.
204. STEBLIK Władysław: Armia „Kraków” w kampanii wrześniowej 1939 r. „Małopolskie Studia Historyczne” 1965 z. 1/2 s. 3—52, mapy 4.
Dot. m.in. Górnego Śląska.
205. TENZE: Bitwa armii „Kraków” na Śląsku i na przedpoju Krakowa. 1—5 IX 1939 r. „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1958 nr 4 s. 185—250, ilustr., szkic. 5.
206. STEPINSKI Włodzimierz: Obrona miasta. „Walka Młodych” 1965 nr 39 s. 5, 7, ilustr., portr.
Wrzesień 1939 r. w Katowicach.
207. SUROWKA Bolesław: Echo tamtych dni. Walczyli do końca. „Dziennik Zachodni” 1972 nr 22 s. 1.
Walki 73 pp 23 DP na Górnym Śląsku.
208. TENZE: Oko w oko z wrogiem. Obrona Śląska we wrześniu 1939 r. „Trybuna Robotnicza” 1967 nr 209 s. 5, ilustr., mapa.
209. TENZE: Zapisane w pamięci narodu. Tamże 1970 nr 211 s. 1, 3, ilustr.
210. TENZE: Życie za polskość Śląska. Gdy przyszło ginąć latem... „Dziennik Zachodni” 1973 nr 208 s. 3—4.
Opór zbrojny ludności Śląska i obrona granicy przez organizacje paramilitarne.
211. SZEPER Andrzej: Śląski wrzesień 1939. Katowice 1970 ss. 69, nrb. 2, ilustr., mapa 1, bibliogr. Śląski Instytut Naukowy.
Rec.: Molenda Janina. „Dziennik Zachodni” 1970 nr 141 s. 3—4.
212. TENZE: 30-lecie najazdu hitlerowskiego na Polskę. „Zaranie Śląskie” 1969 z. 3 s. 328—350.
213. TENZE: W 35 rocznicę najazdu hitlerowskiego na Polskę. Tamże 1974 z. 2 s. 228—247.
214. SZPOK Franciszek: Brunatny potop. Wrzesień 1939 na Podbeskidziu. „Kalendarz Beskidzki” 1969 druk 1968 s. 63—66.
216. ŚWIERSZCZ Jan: Opór ludu śląskiego. „Za Wolność i Lud” 1961 nr 9 s. 6—7.
216. WALKI Związku Powstańców Śląskich w roku 1939 z Freikorpssem w Michałkowicach. „Ogniwa” 1947 nr 18 s. 5.
217. WANKOWICZ Melchior: Zagwiązy Wrzesień. Londyn 1947.
218. WEREMIEJ F. (Zygmunt): Na biedaszybach wyrosły kwiaty. Cwierćwiecze w Wyrach. „WTK” 1964 nr 37 s. 3—4.
Walki w rejonie Wyr, pow. tyski.
219. WIELGOSZ Jerzy: Strzały na ulicach Chorzowa. Wrzesień 1939. „Trybuna Robotnicza” 1963 nr 226—228 s. 3, ilustr.
220. WILCZEK Stanisław: ...ale krwi nie odmówił nikt... (Śląski wrzesień 1939 roku). „Kalendarz Polski TRZZ 1969” druk 1968 s. 57—66, ilustr., bibliogr.
221. TENZE: Bohaterowie z lilijką w herbie. „Poglądy” 1970 nr 15 s. 8, ilustr.
Harcerze śląscy we wrześniu 1939 r.
222. WRONSKI Tadeusz: Kartka z kampanii wrześniowej. Odyseja majora Ryby. „Echo Krakowa” 1972 nr 204—205, 197.
Dot. wojsk 1 haonu 16 pp 6 DP w rejonie Pszczyny 1—4 IX 1939 r.
223. (ZG): Nieznany epizod Września. Porucznik nie zginął. „Gazeta Krakowska” 1972 nr 209, ilustr.
Dot. rzekomej śmierci por. Tadeusza Kupfera — dowódcy pododdziału GO „Bielsko”, mającego zniszczyć zaminowane dwa mosty na Odrze.
224. Z KRONIKI „Michała”. „Górnik” 1965 nr 15 s. 3, ilustr.
Walki z Freikorpssem o kopalnię „Michał” w Siemianowicach Śląskich.
225. ZIAJA Leon: Obrona Śląska we wrześniu 1939 roku. „Mówią Wieki” 1970 nr 9 s. 1—7, ilustr., mapa, bibliogr.
226. ZIELIŃSKI Jan: Obrona Śląska i Zagłębia w kampanii wrześniowej 1939 roku. Katowice 1964 „Śląsk” ss. 128, szkice, bibliogr.
Red.: Bukko Aleksander. „Poglądy” 1965 nr 6 s. 16, ilustr.; Litwin Janusz: Bohaterskie dni Śląska. „Trybuna Robotnicza” 1965 nr 204 s. 6; Dubiel Paweł. „Zaranie Śląskie” 1966 z. 1 s. 181.
Wyd. 2. 1967 ss. 124, tabl. 3, map. 6, bibliogr.

227. ZIEMBINA Hanna: Tu — Polskie Radio Katowice. 1 września 1939 roku. „Trybuna Ludu” 1969 nr 255 s. 7.
228. ZIEMIA cieszyńska pamięta i oskarża. Autorzy: Gustaw Morcinek, Maria Kawik i in. „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1963 nr 5 s. 4, nr 6 s. 4—5, portr., nr 7 s. 5, ilustr., nr 8 s. 4, nr 9 s. 4—5, nr 10 s. 5, nr 11 s. 4, nr 12—13 s. 5, ilustr., nr 14 s. 4, ilustr., portr., nr 15—16, 18 s. 4, ilustr., mapa.
229. ZYDEK Konrad: Na pierwszej linii ognia. Rok 1939 na Śląsku. „Życie Bytomskie” 1964 nr 36 s. 3, ilustr.
230. TENŻE: W 24 rocznicę napaści. „Gwarek” 1963 nr 35 s. 2. Toż: „Życie Bytomskie” 1963 nr 35 s. 2. Walki w rejonie Tarnowskich Gór.

SKOROWIDZ MIEJSCOWOŚCI

- Baranów 209
 Beskid 226
 Bielskie 73, 190—191, 235
 Bielsko 141—143, 167
 Biskupice Radłowskie 78
 Brzezie 16
 Brzeziny 111
 Brzeźce 88
 Bytom 132, 146
 Bytomskie 111, 126, 182, 202
- Chorzów 110, 182, 215, 231
 Chorzów-Batory 123
 Cieszyńskie 38—41, 117, 240
- Gierałtowiec 135—136
 Gliwice 1—2, 7—10, 15, 18, 28, 30—31, 33—36, 43—44, 48—51, 56, 61, 64, 66—68, 145
 Głitwickie 130
 Gostynia 90, 148, 188
- Jelenia Góra 152
 Jelowa 171
- Katowice 53, 83, 116, 139, 150—151, 180, 218, 239
 Kluczborskie 54
 Knurów 113
 Kochcice 210
 Koszęcin 84
 Kraków 217
- Lubliniec 195
 Lublinieckie 179, 182
- Łagiewniki 20
- Michałkowice 228
 Mikołów 96
 Mosty Śląskie 59
 Mszana 93
- Nieborowice 62
 Nowa Wieś 120
- Oleskie 108
 Olesno 178
 Oława 86, 193
 Opolskie 109, 154
 Ostrawa 101
 Oświęcim 60
- Pawonków 212
 Przełęcz Jabłonowska 21, 59, 70
 Przyszowice 113
 Pszczyzna 78, 153
 Pszczyńskie 11, 89, 92, 95, 97, 149, 234
- Raciborskie 16
 Radlin 114

Radzionków 111
Ruda Śląska 131, 185
Hybnickie 11, 95, 99, 113, 138, 192
Rybnik 115

Siemianowice Śląskie 125, 236
Stodoły 17, 19--20, 24, 32, 37, 46, 63
Suszec 200
Szopienice 199

Świętochłowice 84--85

Tarnowskie Góry 208, 242
Tyskie 149

Ustroń 137

Warszawa 118
Wilecza 113
Wirek 120
Wodzisławskie 95, 114, 138
Wozniki 91, 211
Wrocław 60, 154, 172
Wrocławskie 86
Wyry 81, 230

Zabrze 124, 155
Zgōń 87

Zory 100, 196, 204

Wojna obronna Polski we wrześniu 1939 roku lekcja biblioteczna

Wbieżącym roku mija czterdzieści lat od tragicznego września 1939 roku. Wówczas po raz pierwszy agresja hitlerowska napotkała zdecydowany opór. W tamtym wrześniu napad Niemiec hitlerowskich na Polskę rozpoczął lata wojny i okupacji, okres najbardziej tragiczny w naszych dziejach. Toczyła się walka nie tylko o biologiczne przetrwanie narodu, ale były to także lata sprawdzenia patriotyzmu i poświęcenia dla ojczyzny każdego Polaka z osobna i całego narodu.

W wojnie obronnej Polski we wrześniu 1939 r. uczestniczyła obok regularnych sił zbrojnych ludność cywilna, tworząc ochotnicze oddziały do obrony miast i rejonów. Ludność cywilna została poddana terrorowi od pierwszych dni września, co wyrażało się w masowych egzekucjach ulicznych, aresztowaniach, braniu zakładników. Zjawiskiem codziennym stały się łapanie uliczne, wywózki do obozów zagłady i na roboty. Podczas wojny i okupacji Polska straciła ponad sześć milionów obywateli, z czego w wyniku terroru okupanta śmierć poniosło 5.384 tysięcy Polaków.

Problematyka wojny obronnej 1939 r., tak żywa w świadomości naszego społeczeństwa, znalazła odbicie w wielu publikacjach o charakterze naukowym i popularnonaukowym.

Niniejsza lekcja ma na celu zapoznanie młodzieży z faktami i wydarzeniami, jakie miały miejsce w czasie napadu Niemiec hitlerowskich na Polskę, oraz uświadomienie jej bohaterstwa żołnierza polskiego i patriotycznej postawy całego społeczeństwa.

Proponuję klasę podzielić na dziesięć zespołów uczniowskich. Każdemu zespołowi należy wręczyć na kartce zagadnienie z pytaniami pomocniczymi i literaturę. Zespoły pracują nad uzyskaniem odpowiednich wiadomości 15 minut. Zagadnienie referuje uczeń wytypowany przez zespół, pozostali członkowie mają prawo uzupełnienia

jego wypowiedzi. Po omówieniu zagadnień uczniowie powinni sporządzić kalendarium kampanii wrześniowej. Na lekcji nieodzowne są mapy ścienne: „Rzeczpospolita Polska 1918—1939”, „Europa w latach 1918—1939”. Lekcję należy rozpocząć od przypomnienia zaborów terytorialnych III Rzeszy i żądań niemieckich wobec Polski.

Literatura potrzebna do lekcji:

1. Dubiel P.: Wrzesień 1939 na Śląsku. Katowice 1960.
2. Duraczyński E.: Wojna i okupacja (wrzesień 1939-kwiecień 1943)
3. Dzieje Polski (pod red. J. Topolskiego). Warszawa 1975.
4. Encyklopedia II wojny światowej. Warszawa 1976.
5. Encyklopedia Powszechna PWN. Warszawa 1976. T. 4.
6. Jurga T.: Wrzesień 1939. Warszawa 1968.
7. Filisowski Z.: Tu na Westerplatte. Warszawa 1968.
8. Słownik Wiedzy Obywatelskiej. Warszawa 1970.
9. Szefer A.: Miejsca straceń ludności cywilnej województwa koto-wickiego 1939—1945.
10. Szefer A.: Śląski wrzesień 1939. Katowice 1970.

Przykładowy zestaw zagadnień i pytań.

I. Prowokacja gliwicka.

1. Przedstaw przebieg wydarzeń w radiostacji 31 VIII 1939 r.
2. Kto i w jakim celu zorganizował incydent gliwicki?
3. Kiedy świat dowiedział się prawdy o napadzie na radiostację?
Szefer A.: Śląski wrzesień 1939, s. 37—38.

II. Atak niemiecki.

1. Cele niemieckiej agresji.
2. Podaj dzień i czas ataku na Polskę.
3. Wskaż na mapie kierunki uderzenia wroga.
Słownik Wiedzy Obywatelskiej, s. 509.

III. Siły zbrojne Polski i Trzeciej Rzeszy.

1. Liczebność i uzbrojenie polskich żołnierzy.
2. Jaką liczbą wojska i broni uderzyli Niemcy?
3. W jakich rodzajach broni Niemcy mieli przewagę?
Encyklopedia Powszechna PWN, t. 4, s. 698, 699.

IV. Zachodni sojusznicy Polski wobec agresji niemieckiej.

1. Którego września Anglia i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom?
2. Czy nastąpiło faktyczne odciążenie frontu polskiego?
3. Wskaż na mapie ściennej pogranicze francusko-niemieckie.
Duraczyński E.: Wojna i okupacja, s. 23—25.

V. Obrona Poczty Polskiej w Gdańsku.

1. Kto i jak długo bronił polskiej placówki?
2. Jakich sił użyli Niemcy?
3. Jak rozprawili się Niemcy z obrońcami Poczty?
Encyklopedia II wojny światowej, Hasło: Poczta Polska w Gdańsku, s. 441—442.

VI. Obrona Westerplatte.

1. Ilu żołnierzy liczyła polska placówka?
2. Jakimi rodzajami broni atakowali Niemcy?
3. Po ilu dniach walki i dlaczego Polacy skapitulowali?
Filisowski Z.: Tu na Westerplatte, s. 112—113.

VI. Walki pod Wizną.

1. Podaj skład załogi polskiej i nazwisko jego dowódcy.
2. Jakimi siłami atakowali Niemcy?
3. Wskaż na mapie rejon obrony.
Encyklopedia II wojny światowej, hasło: Wizna, s. 643—644.

VII. Bitwa nad Bzurą.

1. Jakie armie polskie i pod którym dowództwem rozpoczęły największą bitwę września?
2. Ile dni i w jakim czasie toczyła się bitwa?
3. Znaczenie strategiczne bitwy.
Dzieje Polski, s. 769—770.

VIII. Obrona Warszawy.

1. Od kiedy i jakimi rodzajami broni atakowali Niemcy stolicę?
2. Postawa żołnierzy i ludności cywilnej.
3. Dlaczego dowództwo zdecydowało się na poddanie miasta?
Duraczyński E.: Wojna i okupacja, s. 31—32.

IX. Działania wojenne na Śląsku.

1. Wymień miejsca szczególnie zaciętych walk w Katowicach.
2. Kto bronił miasta?
3. Los obrońców Katowic.
Dubiel P.: Wrzesień 1939 na Śląsku, s. 183, 194.

X. Okrucieństwa hitlerowskie popełnione na ludności cywilnej Katowic.

1. Wymień miejsca straceń ludności cywilnej.
2. Podaj liczbę zabitych i rozstrzelanych 4 września.
3. Tu harcerzy rozstrzelali Niemcy 4 września?
Miejsca straceń ludności cywilnej województwa katowickiego 1939—1945, s. 13—14.

SPIS TREŚCI

	str.
Władysław Broniewski <i>Słońce Września</i>	3
Władysława Gromek <i>W czterdziestą rocznicę wybuchu drugiej wojny światowej</i>	4
Rafał Przemysław <i>Sil Wrzesień 1939 w beletrystyce, pamiętnikach, wspomnieniach i relacjach</i>	14
Krystyna Zagórska-Nessel <i>Literatura walki i okupacji na łamach śląskich czasopism społeczno-kulturalnych (1945—1975)</i> . .	21
Zbyszko Bednorz <i>Seweryna Wałkowiaka wykaz polskich czasopism konspiracyjnych na Śląsku</i>	32
Czesława Mykita-Glensk <i>Druga wojna światowa we wspomnieniach Ślązaków</i>	37
Joachim Glensk <i>Napad wrześniowy na Śląsku</i>	47
Halina Hendzel <i>Wojna obronna Polski we wrześniu 1939 roku</i> . .	60

